

Slovenská reč — časopis Slovenskej akadémie vied pre praktické otázky slovenskej jazykovedy. Vychádza mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka. — Rediguje dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XIX. ročník Kčs 17.—, jednotlivé čísla po Kčs 1.70. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin.

OBSAH

Peciar Š., Nové Pravidlá slovenského pravopisu nástroj zvyšovania jazykovej kultúry	— — — — —	3
Horák G., Nové Pravidlá slovenského pravopisu a naša škola	— — —	8
Uhlár V., O žargonizmoch v slovenčine	— — — — —	20
Ružička J., Zložené súvetie	— — — — —	27
Buffa F., Kvantita sloves odvodených od podstatných mien	— — — — —	36

Podnety a diskusie

Horecký J., Pravopis zložených prídavných mien	— — — — —	40
Dvonč L., K otázke písania zložených čísloviek	— — — — —	46
Marsinová M., Násobiť (deliť) stov alebo tisícom	— — — — —	49
Ružička J., Väzba slovesa učiť (sa)	— — — — —	53

Drobnosti

Ružička J., Drôt — drôtik — drotovať — drotár	— — — — —	54
Peciar Š., Niet, nieto, nie je	— — — — —	55
Horecký J., Svorník, svorka či zvorník, zvorka?	— — — — —	56
Horecký J., Bábkár — babkár	— — — — —	57
Horecký J., Miestny národný výbor v Trstenej	— — — — —	57

Posudky, referáty a zprávy

A. V. Tekučev, Osnovy metodiky orfografií v usloviach mestného dialektu, J. Oravec	— — — — —	58
Slovenské odborné názvoslovie, M. Marsinová	— — — — —	60
Celoslovenská pracovná porada učiteľov slovenského jazyka, H k	— — —	61
Slávnosť odovzdania nových Pravidiel slovenského pravopisu zástupcom pracovníčich, L. Dvonč	— — — — —	62
Zoznam tlačových chýb v Pravidlách slovenského pravopisu	— — — — —	63
Anketa	— — — — —	64

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

XIX

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1954

SLOVENSKÁ REČ

časopis Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar

Tajomník redakcie dr. Ladislav Dvonč

Redakčná rada: dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, dr. E. Jóna, M. Marsinová,
dr. J. Oravec, dr. Š. Peciar, dr. J. Ružička

ŠTEFAN PECIAR

NOVÉ PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU
NÁSTROJ ZVYŠOVANIA JAZYKOVEJ KULTÚRY*

Dnešná slávnosť odovzdania nových Pravidiel slovenského pravopisu zástupcom pracujúcich je významnou udalosťou v živote našej spoločnosti. Prvý raz v dejinách našej národnej kultúry vrcholná vedecká ustanovizeň, Slovenská akadémia vied, slávnostne odovzdáva slovenskej verejnosti výsledok práce jedného zo svojich vedeckých pracovísk, Ústavu slovenského jazyka. O čom svedčí táto skutočnosť? Svedčí o veľkých a významných premenách, ktoré nastali v živote nášho národa, nášho pracujúceho ľudu po jeho víťazstve nad kapitalizmom. Svedčí o tom, že už nie hŕstka vykorisťovateľov, špičky vládnúcej buržoázie, ale slobodný pracujúci ľud sám užíva všetky plody a výsledky svojej vlastnej práce, či ide o prácu fyzickú, alebo o prácu duševnú. Tak ako pracujúcim odovzdávame do užívania železnice, mosty, priehrady a iné stavby socializmu, školy a závody, odovzdávame im aj výsledky umeleckej tvorivosti a vedeckého výskumu.

Dnes odovzdávame zástupcom pracujúcich nové Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré vypracoval Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a ktoré schválil Sbor povereníkov ako základnú príručku spisovnej slovenčiny, platnú od 1. januára 1954. Treba si nám pri tejto príležitosti uvedomiť, aký význam majú nové Pravidlá pre rozvoj nášho národného jazyka.

Máme pred sebou tretie vydanie Pravidiel slovenského pravopisu. Prvé vydanie vyšlo r. 1931, druhé vydanie r. 1940. Vonkajšia úprava všetkých troch vydaní je v podstate rovnaká. Povrchný pozorovateľ by podľa toho mohol usudzovať, že sa nové vydanie Pravidiel nijako podstatne nelíši od predchádzajúcich dvoch vydaní ani vnútornou náplňou. Jediný rozdiel by videl v tých niekoľkých pravopisných zmenách, ktoré nové Pravidlá prinášajú.

Takéto povrchné posudzovanie nových Pravidiel a ich dosahu pre rozvoj spisovnej slovenčiny by však nevystihovalo skutočnosť. Pripomeňme si aspoň niekoľkými vetami okolnosti, za ktorých sa zrodili prvé dve vydania Pravidiel slovenského pravopisu, aby sme mohli s nimi lepšie porovnať nové vydanie.

Prvé vydanie Pravidiel z r. 1931 zostavil vtedajší bratislavský docent

* Rozšírený prejav na slávnosti odovzdania nových Pravidiel slovenského pravopisu zástupcom pracujúcich 10. decembra 1953.

Václav Vážný, vtedy známy ako stúpenec pomýlenej buržoáznej koncepcie jednotného československého národa a jednotného československého jazyka. Pri všetkej filologickej presnosti a svedomitosti Václava Vážneho pomýlená koncepcia, z ktorej vychádzal, musela viesť k chybám a omylom pri zostavovaní prvých Pravidiel. Vážný dostatočne nerešpektoval charakteristické osobitosti slovenčiny, usiloval sa umele stierať oddávna jestvujúce rozdiely medzi češtinou a slovenčinou a zavádzal do spisovnej slovenčiny niektoré nepotrebné čechizmy. Dôsledok toho bol, že keď Pravidlá vyšli, nepridržala sa ich celá slovenská verejnosť, ale iba centralistické krídlo slovenskej buržoázie, úrady a školy. Prvé Pravidlá slovenského pravopisu nemohli takto prispieť v potrebnej miere k ustáleniu spisovnej slovenčiny.

Druhé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu vypracovali tzv. puristi, prívrženci ľudáckeho separatizmu, na čele s Henrichom Bartkom. Puristi nehľadeli na potreby spisovnej slovenčiny, nemali záujem o zveľaďovanie a obohacovanie nášho národného jazyka, ale naopak, ochudobňovali jeho slovnú zásobu a tým brzdili jeho vývoj. Vo svojej protičeskej nenávisti usilovali sa zo spisovnej slovenčiny odstrániť čo najviac z toho, čo slovenčinu spája s češtinou ako najbližším slovanským jazykom. Takéto bezohľadné zasahovanie do vývoja spisovného jazyka znemožňovalo jeho ustálenosť, potrebnú pre zvyšovanie jazykovej kultúry. Preto Pravidlá z r. 1940 neboli dobrou pomôckou pri praktickom používaní spisovného jazyka.

Plne sa to prejavilo po oslobodení našej vlasti Sovietskou armádou a najmä po víťaznom Februári, keď si spisovný jazyk začali osvojovať stále širšie masy pracujúcich.

Príčinu toho nie je ťažko pochopiť. Jazyk, ako učí J. V. Stalin, je nerozlučne spätý s dejinami spoločnosti, s dejinami ľudu, ktorý je tvorcom a nositeľom príslušného jazyka. V jazyku, najmä v jeho slovnej zásobe, sa odráža život a vývoj spoločnosti. Všetky tie prevratné zmeny, ktoré u nás nastali, keď politickú moc prevzala robotnícka trieda, vedená komunistickou stranou, začali sa ihneď odrážať v našom národnom jazyku. Začal sa nesmierne obohacovať jeho slovník. Mnohé slová nadobudli nové významy. Vzniklo množstvo nových slov, vyjadrujúcich nové pojmy, nové skutočnosti nášho súčasného života. Mohutne sa rozvinula odborná terminológia najrozmanitejších pracovných a vedných odborov. Ustálili a spresnili sa aj niektoré gramatické pravidlá, zdokonalila sa gramatická stavba spisovnej slovenčiny. Je zrejmé, že puristické Pravidlá nemohli byť spoľahlivým vodidlom jazykovej správnosti pri tomto všestrannom rozmachu spisovnej slovenčiny. Boli naopak brzdou vo vývoji slovenčiny. Potreba nového, prepracovaného vydania Pravidiel bola zo dňa na deň naliehavejšia.

Čím sa teda líšia nové Pravidlá od starých?

Líšia sa predovšetkým tým, že uvoľnili puristické poučky a zákazy, ktoré sputnávali spisovnú slovenčinu a hatili jej rozvoj, najmä v slovnej

zásobe. Vplyvom puristického postoja k jazyku prenikal do slovenskej verejnosti, najmä medzi korektorov, škodlivý názor, že v spisovnej slovenčine je správne len to, čo obsahujú Pravidlá. Mnoho slov, zvrátov a väzieb sa v praxi prenasledovalo len preto, lebo neboli uvedené v Pravidlách.

Prírodzene, že ani staré ani nové Pravidlá slovenského pravopisu, ako už ich názov hovorí, nemožno pokladať za kompendium vedomostí o spisovnej slovenčine. Pravidlá obsahujú predovšetkým pravopisné poučky a ani tie sa nerozvídzajú do podrobností. Pokiaľ sa v Pravidlách uvádzajú niektoré základné poučky o výslovnosti, o odvodzovaní slov a o tvorení tvarov, prípadne o niektorých väzbách, nejde tu o systematický prehľad, ale iba o výber poučiek z hľadiska pravopisného alebo z hľadiska jazykovej správnosti. Najdôležitejšou časťou pre prax je Pravopisný a gramatický slovník. Je to osobitný druh slovníka, ktorý opäť obsahuje iba výber slov z hľadiska pravopisného a gramatického. Slová, v ktorých niet pravopisného ani gramatického problému, sa v slovníku Pravidiel neuvádzajú. Neuvádza sa ani mnoho odvodených slov a väčšina odborných termínov. Bolo by teda celkom pochybené myslieť, že sú správne len tie slová, ktoré sú uvedené v Pravidlách. Pravopisný a gramatický slovník nových Pravidiel nezachycuje ani zďaleka celú slovnú zásobu spisovnej slovenčiny. Veď obsahuje len niečo vyše 43.700 slov, kým celú slovnú zásobu nášho národného jazyka možno odhadnúť na viac ako stotisíc (bez špeciálnych odborných termínov).

V starých Pravidlách boli mnohé slová označené hviezdíčkou ako nesprávne. Boli medzi nimi i niektoré bežne používané slová (napr. *jedinec*, *kloktať*, *kontrarevolúcia*, *nadprodukcia*, *pravítko*, *schôdza*, *sústruh*, *záležitosť*, *žehlička* a i.). To zvädzalo mnohých k predstave, akoby spisovná slovenčina bola zaplavená „nesprávnymi“ slovami. Tým sa strácal u používateľov spisovného jazyka pocit istoty v reči a kládli sa prekážky ustáleniu spisovnej normy.

Naproti tomu samy zásady, podľa ktorých sú zostavené nové Pravidlá, vedú používateľa k zhovievavému postoju k tej časti slovnej zásoby, ktorú sám nepozná, a tým sa účinne obmedzujú puristické tendencie. Nové Pravidlá však nepripúšťajú ľubovoľnosť v tvorení slov a v používaní tvarov, zvrátov a väzieb. Naopak predpokladajú uvedomelý postoj k jazyku. Vyžadujú od používateľa spisovného jazyka, aby si správnosť slov, tvarov a väzieb overoval a kontroloval gramatickými poučkami. Nové Pravidlá teda predpokladajú ovládanie gramatickej stavby spisovnej slovenčiny, prinajmenej jej základov. Veď aj mnohé pravopisné poučky vyžadujú pevné vedomosti z gramatickej stavby. Ako by sme sa napríklad naučili podľa nových Pravidiel písať predložky *z(zo)* a *s(so)*, keby sme z gramatiky nevedeli, čo je druhý pád a siedmy pád? Ako by sme mohli správne pochopiť nové poučky o písaní predpôn *s-*, *z-*, *zo-*, keby sme si najprv neujasnili, čo je predpona? Ba aj tá najjednoduchšia poučka nových Pravidiel o jednotnom písaní slovesných tvarov na *-li* s mäkkým *i* predpokladá ujasnenie gramatických pojmov slovesa, minulého času a podmie-

ňovacieho spôsobu. Podobne aj „ľahká“ poučka o rozdeľovaní dvoch spoluhlások medzi dvoma samohláskami pri delení slov môže viesť k omylom, ak si neujasníme, že táto poučka neplatí tam, kde sa dvoma spoluhláskami začína koreň slova, pred ktorým je predpona (napr. *rozo-smiať*, *ne-dbať*, *odo-slať*, *po-smech*, *po-krok*, *po-trava*), ani pri zložených slovách (napr. *dobro-prajný*, *celo-slovenský*, *mnoho-vravný*).

Zdôraznenie významu gramatickej stavby pre ovládanie spisovného jazyka je teda druhá črta, ktorou sa nové Pravidlá odlišujú od starých. Túto črtu vložili do nových Pravidiel slovenského pravopisu ich autori na základe Stalinovho učenia o hlavných znakoch jazyka. Nový postoj ku gramatike zrači sa v nových Pravidlách jednak v tom, že je dôkladnejšie spracovaná gramatická časť, jednak v tom, že Pravopisný a gramatický slovník obsahuje najdôležitejšie tvary a väzby, pri ktorých sa v praxi vyskytujú pochybnosti. Okrem toho nové Pravidlá spresňujú mnohé gramatické poučky na základe najnovších výskumov slovenskej jazykovedy.

Systematický výskum slovenského jazyka ukázal, že spisovná slovenčina, ktorá v posledných rokoch prekonala prudký vývin, v jednotlivých zložkách ešte nie je celkom ustálená. Ako v každom inom živom jazyku, aj v slovenčine bojujú medzi sebou prvky novej kvality a prvky starej kvality, a to nielen v slovníku, ktorý podľa Stalina „je v stave temer ustavičných zmien“, ale aj v gramatickej stavbe. Nové prvky nevíťazia v jazyku naraz, ale istý čas, niekedy veľmi dlho žijú v ňom spolu so starými prvkami. Jednou z veľkých chýb puristov bolo, že na túto skutočnosť neprižerali a sputnávali jazyk priamočiarymi pravidlami. Nové Pravidlá slovenského pravopisu sa aj v tejto veci podstatne líšia od starých Pravidiel. Nové Pravidlá zachycujú tak v gramatickej časti ako aj v slovníku všetky živé dvojtvary, ktoré sa v dnešnej spisovnej slovenčine vyskytujú. Autori nových Pravidiel zámerne a odôvodnene zavrhlí školometské stanovisko, že spisovný jazyk nesmie mať dvojtvary. Jestvovanie dvojtvarov dáva spisovnému jazyku možnosť bohatšieho výberu výrazových prostriedkov, čiže obohacuje jazyk štylisticky. Okrem toho odstránenie živých dvojtvarov by znamenalo násilný zásah do vývinu jazyka, porušenie jeho vnútorných zákonitostí. Takýto umelý zásah do vývinu jazyka sa vždy prejaví v úpadku jazykovej kultúry. Pripustenie dvojtvarov, ktorých počet je prirodzene obmedzený, nemožno teda pokladať za chybu, ale naopak za prednosť nových Pravidiel.

Dôležitou zložkou spisovného jazyka a jazykovej kultúry je aj ustálená spisovná výslovnosť. Najmä dnes, keď sa u nás na politickom a verejnom živote zúčastňujú široké masy robotníkov a roľníkov, ktorí za vlády buržoázie nemali možnosť osvojiť si spisovný jazyk, a preto obyčajne hovoria svojím miestnym nárečím, je potrebné popri pravopisných a gramatických pravidlách dbať aj na jednotnú, celonárodnú spisovnú výslovnosť. Nové Pravidlá vychádzajú v ústrety aj tejto potrebe a venujú spisovnej výslovnosti omnoho viac pozornosti než staré Pravidlá. Ba jedna z troch najdôležitejších pravopisných zmien, nový spôsob písania pred-

pony s-, z-, zo- podľa výslovnosti, povedie bezpečne k upevneniu celonárodnej spisovnej výslovnosti práve v bode, v ktorom doterajší pravopis spisovnú výslovnosť nebezpečne ohrozoval.

Netreba ani pripomínať, že spisovná výslovnosť nesmie byť umelá, odtrhnutá od živej reči ľudu, ale naopak, má sa opierať o celonárodné tendencie v ľudovej reči. Nemožno poprieť, že práve nová poučka o písaní predpony s-, z-, zo- znamená priblíženie pravopisu k živej výslovnosti, víťazstvo tejto výslovnosti v spisovnom jazyku. Po novej pravopisnej úprave už nebude možné ohrnovať panský nos nad jedine správnu, pretože medzi slovenským ľudom všeobecne rozšírenou výslovnosťou typu *zložiť*, *zložka*, *zmluva*, *zvázok*, *zlet*, *uznesenie*, *zmysel*, *zviať*, *zovrieť*, *zoznam*, *zošiť* atď. Novou pravopisnou úpravou sa však zároveň odstraňujú násilnosti, ako bola za „slovenského štátu“ nanútená výslovnosť „zmer“, zmizne aj výslovnosť „zloh“ miesto *sloh*, „zála“ miesto *sála* ap.

Napokon nemožno pri dnešnej slávnostnej príležitosti nespomenúť okolnosť, ktorá pri našej práci na zostavovaní Pravidiel slovenského pravopisu bola celkom nová. Kým prvé a druhé vydanie Pravidiel zostavovali jednotlivci alebo niekoľko jednotlivcov, tretie vydanie Pravidiel je výsledok kolektívnej práce nielen veľkého kolektívu slovenských jazykovedcov, ale všetkých tých, čo alebo svojimi pripomienkami k predbežnému návrhu Pravidiel, alebo svojou účasťou na záverečných prácach s Pravidlami prispeli k zdokonaleniu tohto vydania. Osobitne treba zdôrazniť, že sa pri práci na treťom vydaní Pravidiel dokumentovala bratská, nezištná pomoc a spolupráca českých jazykovedcov. Kým prvé a druhé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu je dokladom, ako buržoázia zneužívala všetky prostriedky, aj spisovný jazyk a pravopisné pravidlá, na rozoštvávanie dvoch najbližších slovanských národov, Čechov a Slovákov, tretie vydanie Pravidiel naopak ostane svedectvom toho, ako leninsko-stalinské chápanie národnostnej otázky navždy vyriešilo takzvaný česko-slovenský problém.

My jazykovedci sme presvedčení, že nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu výrazne dokumentuje začiatok novej epochy v dejinách spisovnej slovenčiny. Nie tým, že prinieslo niekoľko pravopisných zmien, nie tým, že opravilo niektoré chyby starých vydaní Pravidiel, ale tým, že stále rastúce masy nových používateľov celonárodného jazyka z radov pracujúcich dostávajú do ruky prvú normatívnu príručku, ktorá správne zachycuje a kodifikuje vývinové tendencie spisovnej slovenčiny na začiatku jej najväčšieho rozkvetu.

Sme si vedomí, že ani nové vydanie Pravidiel nie je bez chýb a nedostatkov. Je ich však podstatne menej ako v oboch predošliých vydaniach. Okrem toho si treba uvedomiť ešte jednu dôležitú okolnosť. Pravidlá z r. 1940, vydané za fašistického „slovenského štátu“, stali sa nielen brzdou vo vývine spisovnej slovenčiny, ale aj brzdou pokroku v slovenskej jazykovede. Za „slovenského štátu“ nebolo totiž dovolené „oficiálne“ Pravidlá kritizovať. Kritika „schválených“ Pravidiel sa potlačovala, poukazovanie na ich chyby sa kvalifikovalo temer ako protištátna činnosť. Dnes

žijeme v celkom iných pomeroch. V našom ľudovodemokratickom zriadení stala sa kritika a sebakritika hybnou silou ďalšieho rozvoja tak vo výrobe, ako aj vo vede, v umení atď. Niet pochybnosti, že tvorivá kritika nových Pravidiel, ktorú očakávame jednak od používateľov Pravidiel, jednak od samých jazykovedcov, ako i sebakritika autorov Pravidiel, prinesie slovenskej jazykovede nové pracovné podnety a nové výsledky.* Treba si prirodzene uvedomiť, že kritika Pravidiel nepatrí do školy.

Pre ďalší rozvoj slovenskej jazykovedy je dôležitá okolnosť, že sa dokončením prác na Pravidlách uvoľnili poprední slovenskí jazykovedci pre iné naliehavé práce a bádateľské úlohy.

Záverom by som chcel vysloviť presvedčenie, že nové Pravidlá slovenského pravopisu budú napomáhať dnešný nebyvalý rozkvet spisovnej slovenčiny, a to najmä preto, lebo od používateľov spisovného jazyka vyžadujú tvorivé a uvedomelé používanie a správny výber výrazových, gramatických a štylistických prostriedkov. Čím väčší počet ľudí si osvojí poučky nových Pravidiel, tým rýchlejšie sa ustáli spisovná norma, tým rýchlejšie bude možno rozvíjať jazykovú kultúru. A to je želanie nielen jazykovedcov, ale všetkých pracujúcich, ktorí milujú náš národný jazyk. Všetci si želáme, aby nové Pravidlá slovenského pravopisu čo najlepšie plnili svoju úlohu.

GEJZA HORÁK

NOVÉ PRAVIDLÁ SLOVENSKEHO PRAVOPISU A NAŠA ŠKOLA

Zavedenie nových Pravidiel slovenského pravopisu do praxe od 1. januára t. r. je významnou kultúrnou udalosťou v celom našom spoločenskom živote.

Od 1. februára t. r. (druhý polrok) v zmysle úpravy Sboru povereníkov zo dňa 1. decembra 1953 uplatňujú sa nové Pravidlá aj v školskej praxi. Z postavenia školy ako spoločenskej výchovno-vzdelávacej inštitúcie — najmä v spoločnosti budujúcej socializmus — vychodí, že každá pravopisná úprava sa týka priamo a v prvom rade práve jej.

Prvou podmienkou správneho a úspešného uvedenia nových Pravidiel slovenského pravopisu do školskej praxe je vážny postoj k úprave nášho pravopisu. Súhlasný postoj k úprave slovenského pravopisu, ako ju zavádzajú do praxe schválené Pravidlá, má mať v našej verejnosti v prvom rade učiteľ.

Nebolo by správne, keby sa postoj učiteľov k úprave nášho pravopisu opieral len o povrchné konštatovanie, že nové Pravidlá uľahčujú používanie písanej formy nášho jazyka a že teda učiteľovi uľahčujú prácu v tejto zložke jazykovej výchovy. Kladný postoj k pravopisnej úprave musí mať

* Už toto dvojčíslo Slovenskej reči je toho dôkazom.

u učiteľa hlbší základ. Má sa opierať o stalinské hodnotenie jazyka ako spoločenského dorozumievacieho prostriedku a z neho vyplývajúceho správneho vzťahu medzi obidvoma jeho formami: zvukovej (hovorenej) a písanej a o dôkladné poznanie dôvodov, pre ktoré u nás k pravopisnej úprave došlo. Učiteľom, ktorí sa každodenne stretávajú a prakticky vyrovnávajú s jazykovednými problémami — teda i s problémami pravopisnými — potrebu úpravy slovenského pravopisu osobitne dokazovať netreba. Veď hlavné popudy k pravopisnej úprave vyšli práve zo školy. Aj tu sa jasne ukázalo, že prax je najlepšou overovateľkou a korigovateľkou teórie.

Školská prax v jazykovej výchove nám každodenne výrazne ukazuje, že daktoré staršie poučky nášho pravopisu, ktoré nové Pravidlá upravujú, už nemali oporu v súčasnom stave nášho národného jazyka, že ich preto nebolo možno opierať o jazykové vedomie väčšiny príslušníkov nášho národa. Toto bol hlavný koreň ťažkostí s naším pravopisom. — Bolo teda treba hľadať a nájsť také nové pravopisné poučky a vychádzajúc z najnovšieho vedeckého výskumu, tak upraviť doterajšie poučky, aby prilihavejšie vystihovali súčasný stav nášho národného jazyka.

Z povedaného vychodí, že správny postoj k úprave slovenského pravopisu vyžaduje dôkladné poznanie starých i nových Pravidiel a všetkých okolností, ktoré u nás k úprave pravopisu viedli. Ak učiteľov postoj k úprave pravopisu je takto podporený, dá sa hneď od začiatku zaistiť u žiakov vážny postoj k novým Pravidlám. Treba sa vyhýbať každému znevažovaniu pravopisnej úpravy. Kritika nových Pravidiel do školy nepatrí, a to nielen preto, že by mohla znevažovaním pravopisných poučiek viesť k neďbanlivosti pri písaní, ale aj preto, že by tu (v škole) bola akciou na nepravom mieste. Naopak. Treba sa všemožne usilovať, aby nové Pravidlá slovenského pravopisu ako kolektívne dielo slovenských jazykovedcov, ktoré prešlo skúškou kritiky pracujúcich — mali v očiach žiakov vážnosť, akú si ich dosah v celom našom spoločenskom dianí zaslúži. Nevážny postoj k Pravidlám by sa mohol preniesť aj na ostatné zložky jazykovej výchovy a takto by nesprávny postoj v otázkach pravopisných mohol spôsobiť vážne škody v celom výchovno-vzdelávacom postupe.

Žiakom všetkých stupňov treba primerane, stručne, ale výstižne vysvetliť, prečo bolo treba vydať nové Pravidlá slovenského pravopisu (1. jazykový vývin; 2. pokrok jazykovedy, ktorá presnejšie poznáva svoj predmet: jazyk; 3. skúsenosti pri praktickom uplatňovaní doterajších poučiek). Potom treba žiakom ukázať, ako sa k úprave slovenského pravopisu pristupovalo. — Pretože šlo o vec, ktorá sa týka celého národa, k návrhu na úpravu slovenského pravopisu, ktorý vypracoval kolektív jazykovedcov z Ústavu slovenského jazyka, mohol sa vyjadriť každý z našich pracujúcich. Pri konečnom znení Pravidiel sa pozorne prihliadalo na diskusné pripomienky a dopĺňujúce návrhy. Pravidlá teda žiakom predstaví ako dielo kolektívne vypracované a domyslené.

Pozrime sa teraz, hoci iba celkom nakrátko a všeobecne, aké klady

donášajú našej škole nové Pravidlá. Posúďme prínos nových Pravidiel v školskej praxi na základe troch závažných úprav nášho pravopisu pre všetky zložky jazykovej výchovy.

1. Jednotné písanie slovesných tvarov minulého času a podmienovacieho spôsobu v množnom čísle.

Stará poučka, podľa ktorej sa písanie tvarov minulého času a podmienovacieho spôsobu spravovalo rodom podmetu a pri viacnásobnom podmete sa opieralo o úvahu, že mužské osobné podstatné mená majú akúsi „rodovú prednosť“, neopierala sa o súčasný stav jazyka a nebola teda zatkotvená v jazykovom vedomí väčšiny príslušníkov národa. Každý učiteľ — slovenčinár pozná z praxe rad prípadov, keď táto poučka nemohla byť bezpečným ukazovateľom správneho písania. Poučka, ktorú sme práve opustili, nebola opretá o súčasnú gramatiku slovenského jazyka, pretože gramatická stavba slovenčiny postúpila v tomto bode ďalej. Postupne sa prestala pociťovať potreba rozlišovať tvary množného čísla minulého času a podmienovacieho spôsobu podľa rodu. (Toto, pravda, súviselo aj so zmenou v hláskovej sústave slovenčiny: s postupnou stratou rozdielu medzi samohláskou i a y.) Takýto je aj stav vo väčšine slovenských krajových nárečí. — Len na veľmi malej čiastke slovenského jazykového územia sa rodový rozdiel v tvaroch minulého času a podmienovacieho spôsobu v množ. čísle vyjadroval zvukove (chlapi kosili, žene prale.). Skoro všeobecne tvary množného čísla minulého času a podmienovacieho spôsobu sa vyslovovali rovnako: alebo s *-li* alebo s *-ľi*. Nuž ťažko bolo žiakom vysvetliť, že hoci tento rozdiel nemá oporu v zvukovej podobe spisovnej slovenčiny (zväčša ani v zvukovej sústave ich rodného nárečia) a hoci tento rozdiel nemožno nijako podoprieť významovo, predsa ho treba zachovávať. Stará pravopisná poučka tu bola labilnou oporou — ako sme už spomenuli — keď sa slovesný tvar vzťahoval na viacnásobný podmet, ktorého členy boli rozličného rodu. Tu veľa ráz boli prípady, keď správne písanie bolo naozaj diskutabilné. Pretože táto poučka bola neudržateľná, nahradili sme ju novou, ktorá ušľachťuje písanie tvaru minulého času a podmienovacieho spôsobu v množnom čísle jednotne podľa dnešného stavu v našom jazyku a v jazykovom vedomí. (Máme tu na mysli hovorový úzus spisovného jazyka a stav vo väčšine našich zemepisných nárečí.)

Má nová poučka azda dajaké vecné alebo didaktické ťažkosti? Treba osobitne uvažovať o jej správnom uvedení do praxe na našich školách? Nie. Nová poučka je jasná, zreteľná a netreba ju dlho nacvičovať. Cvičenia našich učebníc slovenského jazyka, na ktorých sa mala vyvodzovať a precvičovať doterajšia poučka, možno použiť na nacvičovanie a opakovanie iného učiva (napríklad na slovný rozbor) a čas, ktorý tu na hodinách gramatiky usporíme, využiť na prehĺbenie a rozšírenie jednotlivých zložiek gramatiky (napríklad prehĺbenie učiva o tvorení slov, ktoré je dôležité z hľadiska druhej základnej úpravy nášho pravopisu). Nová pravopisná poučka jednoznačne určuje aj správnu výslovnosť slovesných tvarov za-

končených na *-li*. V zmysle výslovnostnej poučky: „Pred samohláskami *e, i* spoluhlásky *d, t, n, l* vyslovujeme mätko“ budeme v škole dôsledne požadovať výslovnosť *s -l'i*, tak ako sa vyslovuje na väčšine stredného Slovenska a všeobecne v nárečiach východoslovenských.

Ale ani nová poučka sa nezaobíde bez gramatických vedomostí. Aby ju žiaci mohli správne aplikovať pri písaní, musia bez váhania poznať sloveso a jeho tvary. Nestačí žiakom povedať: „V slabike *-li* píšeme podľa nových Pravidiel mätké *i*“, lebo by sa nám mohlo stať, že by aj príslovku *pomaly* napísali s jotou. Vždy sa musí zreteľne povedať a jasne uvedomovať, že tu ide o množné číslo slovesných tvarov v minulom čase a podmienovacom spôsobe.

Starším žiakom sa azda ešte kde-tu stane, že napíšu v spomenutých slovesných tvaroch ypsilon, ale toto je zjav každého prechodu, ktorý nijako nepodvracia správnosť a výhody novej poučky. Najmladším žiakom bude písanie tvarov minulého času a podmienovacieho spôsobu v množnom čísle v prípadoch typu *ženy prali, deti (by) spievali* také jasné a samozrejmé, ako im je samozrejmé to, že v slove „žena“ treba napísať písmená *ž e n a*.

Napokon ešte otázka, či požadovať alebo dovoliť žiakom, aby si podobu slovesných tvarov minulého času a podmienovacieho spôsobu v najrozličnejších učebných textoch opravili podľa nového pravopisu. Tu by sme radili, aby žiaci do pravopisnej podoby učebných textov nezasahovali. Stačí, keď po prečítaní vety upozornia na odchýlku nového spôsobu písania od staršieho. (O tomto ešte nižšie.)

Tento postup treba uplatniť najmä u starších žiakov, u ktorých v období prechodu k novému spôsobu písania nové pravopisné poučky musia byť presvedčivo odôvodnené vždy v protiklade k starým.

2. Písanie predpony *z-/s-/zo-* podľa všeobecne ustálenej výslovnosti.

Podľa staršej poučky sme mali dve predpony *z-/zo-* a *s-/so-*. Ich používanie sa v základe opieralo o význam (smerovanie zhora dolu, zdola hore, spolu a pod.) a len v druhom rade o správnu výslovnosť. Pretože sa tu často nedalo správne rozhodnúť, aký vzťahový význam dodáva predpona príslušnému slovu, s ktorým utvára jediný významový celok, a potom aj preto, že sa zreteľ na význam a výslovnosť často protirečivo splietal aj v rade príbuzných slov, bolo treba hľadať nové riešenie. Keďže staršia poučka začala veľmi rušivo vplývať na ustálenú slovenskú výslovnosť (tzv. literová výslovnosť „sletieť, složiť, sobrať, sveriť, smysel, sošit, svárač“), preto že nám začínala výslovnosť kaziť, bolo treba riešiť písanie predpôn *z-, zo-, s-, so-* podľa ustálenej výslovnosti.

Podľa novej poučky máme v slovenčine jedinú predponu, ktorá má závisle od začiatočnej hlásky príslušného slova podobu *z-/s-/zo-*. Poučka, ktorú zavádzajú nové Pravidlá slovenského pravopisu, sa skoro vo všetkých prípadoch opiera o všeobecnú slovenskú výslovnosť. Vo väčšine krajov Slovenska a teda u väčšiny našich žiakov bude stačiť, keď upozorníme

na zhodu medzi vyslovovanou a pravopisnou podobou slov s predponou *z-/s-/zo-*. Žiakov, ktorí si z domáceho krajového nárečia donášajú do školy správnu výslovnosť, bude treba vždy upozorňovať na výslovnosť v nárečí („Povedz, ako vyslovuješ doma!“). Pravda, netreba obchádzať ani skutočnosť, že daktori žiaci pod vplyvom písanej podoby slov — a to najmä ak neboli upozornení na rozdiel medzi písanou a zvukovou podobou niektorých slov — naučili sa vyslovovať nesprávne. Nesprávna výslovnosť predpony *z-/s-/zo-* je najčastejšie u žiakov, ktorým nie je slovenčina jazykom materinským, alebo u tých, ktorí popri slovenčine dobre vedia aj iný jazyk (maďarčina, nemčina). V takýchto prípadoch, pravdaže, nemožno od žiakov požadovať, aby sa opierali pri písaní predpony *z-/s-/zo-* o výslovnosť. (Tu nemožno povedať „Píš, ako správne vyslovuješ!“ ale „Píš, ako sa má správne vyslovovať!“) Potom žiakom ukážeme, že všeobecne ustálená slovenská výslovnosť predpony *z-/s-/zo-* má svoju presnú zákonitosť: a) Pred znelou spoluhláskou a pred samohláskou vyslovujeme a píšeme predponu *z-* (*zháňať, zjednotiť, zľava, zvariť, zvarač, zrub, zísť sa, zutekať*); b) Pred neznelou spoluhláskou vyslovujeme a píšeme predponu *s-* (*skaziť, schladiť, stlačiť*); c) V slabičnej podobe vyslovujeme a píšeme predponu *zo-* (*zostup, zostať, zotrvať*).

Žiakov upozorníme, že táto pravopisná poučka je vyabstrahovaná (odvodená) zo všeobecne ustálenej výslovnosti a že teda medzi písaním a správnym vyslovovaním je tu zhoda.

V krajoch, kde sa žiaci môžu pri písaní opierať o nárečovú výslovnosť, uvedená poučka je len kontrolou a najmä u žiakov mladších ju požadujeme uplatniť len v prípadoch pochybnosti a neistoty. Mohlo by sa totiž stať, že mladší a úzkostlivejší žiaci by začali nedôverovať svojej výslovnosti a často by vyslovovali váhavo, ba priamo chybné. Nová pravopisná poučka má výhody nielen pre žiakov, ktorých materinským jazykom je slovenčina, ale aj pre tých, ktorí sa slovenčinu učia popri svojom materinskom jazyku. Doteraz si naši žiaci pri predponách *z-/zo-*, *s-/so-* museli osvojovať dve poučky: 1. poučku o správnom písaní a 2. poučku o správnej výslovnosti. Pritom poučka o správnom písaní sa často uplatňovala aj na úkor poučky výslovnostnej. (Žiaci presne vyslovovali napísané litery — „literová“ výslovnosť). Pretože sa písanie predpony *z-/s-/zo-* spravuje odteraz podľa všeobecne ustálenej výslovnosti, nebude už žiak musieť pamätať, osobitne na výslovnosť i na pravopis, lebo jedinou poučkou sa tu určuje oboje. Nová poučka pomôže upevniť slovenskú spisovnú výslovnosť. Ak žiak presne prečíta text napísaný podľa nových Pravidiel slovenského pravopisu, nebude robiť pri čítaní výslovnostné chyby. Učiteľ nebude musieť upozorňovať na nezhodu medzi výslovnosťou a pravopisom. Výhodu novej poučky najvýraznejšie budú môcť zisťovať najmä elementaristi, keď začnú od septembra budúceho školského roku používať šlabikár, napísaný podľa nových Pravidiel. Keď náš žiak, ktorý sa práve učí čítať, presne prečíta slová s predponou *z-/s-/zo-*, vysloví ich správne. (Vieme, že na elementárnom stupni presná výslovnosť je priam nutnosť. Preto ak slovo bolo na-

písané ako „sobrať“, nuž aj vo výslovnosti malo podobu „sobrať“. Tu ešte nebolo možno vysvetliť žiakom nezhodu medzi zrakovým obrazom slova a jeho podobou akustickou.)

Teraz si povšimnime, na čom poučka o písaní predpony *z-/s-/zo-* stavia, teda aké pojmy predpokladá.

Aby žiak mohol správne používať novú poučku o písaní predpony *z-/s-/zo-*, musí si presne osvojiť pojem „predpona“ a pojmy „znelá“ — „neznelá“ spoluhláska.

Pojem predpony sa uvedomuje v rade pojmov *slovný základ*, (u starších žiakov *koreň*, *kmeň*), *predpona*, *prípona* (*koncovka* = *pádová a osobná prípona*), s ktorými pracujeme pri tvorení slov a s ktorými musíme bez váhania narábať pri analýze daných slov. Žiakom musí byť jasné, že povedzme v slovách *zliezť*, *zobrať* *z-* a *zo-* sú predpony: *z* + *liezť*, *zo* + *brať* a že v slove *sláva* *s* je súčiastkou slovného základu. Aby sa žiakom vo vedomí pojem predpony náležite ujasnil a utvrdil, treba teraz so zreteľom na pravopisnú poučku klásť v gramatike na tvorenie slov a analýzu odvodených slov osobitný dôraz. I keď sústredenejšiu pozornosť venujeme predpone *z-/s-/zo-*, nezabúdame ani na ostatné predpony, a to najmä na tie, pri ktorých je niekedy nezhoda medzi pravopisom a správnu výslovnosťou (*nad-*, *od-*, *pod-*, *pred-*, *bez-*, *roz-*, *vz-*). Pri týchto predponách žiakov upozorníme, že ony majú bez ohľadu na správnu výslovnosť vždy rovnakú podobu, a to podľa druhej hlavnej (morfologickej) zásady nášho pravopisu. (Tie isté súčiastky slov píšeme bez ohľadu na výslovnosť vždy rovnako.)

Musíme dávať pozor, aby žiaci do poučky o písaní predpony *z-/s-/zo-* chybne nezahrnovali všetky predpony, ktoré majú na konci *-z-*, teda predpony *vz-*, *bez-*, *roz-*. Žiaci si musia jasne uvedomovať, že písanie týchto predpôn sa nespravuje výslovnosťou. Na túto okolnosť bude treba pamätať najmä pri predpone *vz-*, kde budú najčastejšie chyby („vschopiť sa, vspíňať sa“).

Nová poučka o písaní predpony *z-/s-/zo-* stavia ďalej na pojme *znelých* a *neznelých* spoluhlások. V hláskosloví, pri preberaní systému slovenských spoluhlások budeme odteraz veľmi starostlivo dbať na to, aby žiaci vedeli bez váhania povedať o každej spoluhláske, či je *znelá* alebo *neznelá*. Žiaci majú vedieť s takou istotou rozlišovať *znelé* spoluhlásky od *neznelých*, ako neváhajú pri rozlišovaní *samohlások* od *spoluhlások*. Tejto čiastke hláskoslovia bude treba odteraz venovať zvýšenú pozornosť. Jej kladné výsledky sa ukážu pri výslovnosti vôbec.

Poučka o písaní predpony *z-/s-/zo-* má aj daktoré výnimky. Ide o tieto slová a ich odvodeniny: *sbor* (napríklad *Sbor povereníkov*, *Sbor národnej bezpečnosti*); *sjazd* (napríklad *sjazd baníkov*, *sjazd KSS*; ale *zjazd* na lyžiach); *smena* (pracovná, ale *zmena* rozvrhu hodín); *sväz* (napríklad *Sväz československej mládeže*, *Sväz sovietskych socialistických republík*). Rozlišujú sa slová *správa* (vedenie) a *zpráva* (zvest').

Okrem toho sa ušatľuje výslovnosť a pravopis týchto slov: *smr*, *sloh*,

sloha, svah, svitok. Ani v uvedených slovách netreba žiakov nechať bez vysvetlenia a odôvodnenia. Slová *sbor, sjazd, smena* píšeme so *s-* na začiatku, pretože popri nich jestvujú slová s tou istou hláskovou podobou, ale s odhodným významom. Tým, že tieto slová píšeme so *s-* na začiatku, sa aspoň v písme odstraňuje homonymita (rovnaká podoba slov významovo odhodných) a tým sa napomáha presné chápanie zmyslu slova (*sbor* // *zboriť*, *nerozborný*; *sjazd* = *zhromaždenie* // *zjazd* na lyžiach; *pracovná smena* // *zmena rozvrhu*). Podobne je to pri dvojici *správa* a *zpráva*. Okrem toho pri slovách *sjazd* a *smena* ide o nie dosť ustálenú výslovnosť (v Pravidlách sa uvádza výslovnosť so *z-* na prvom mieste, str. 326, 329).

Pretože ani pri slove *sváz* nie je výslovnosť úplne ustálená, so *z-* na začiatku, ostáva v ňom doterajší spôsob písania. Nemožno pochybovať, že výslovnosť *zjazd* (v oboch významoch), *zváz* je častejšia. Táto výslovnosť zodpovedá zákonu spodoby spoluhlások v slovenčine. Bude správne, keď túto výslovnosť budeme v škole požadovať. (Z výchovných príčin nemožno pripustiť dvojakošť.) Slovo „*smena*“ vyslovuje väčšina našich robotníkov so *z-* na začiatku. Aj v tomto prípade by sme v škole radili pridržať sa výslovnosti so *z-*, ako ju na prvom mieste uvádzajú Pravidlá.

Ako sme ukázali, vo všetkých uvedených slovách je písanie so *s-* na začiatku náležite odôvodnené a ako také ho treba žiakom prístupným spôsobom predstaviť.

Slová *smer, sloh, sloha, svah, svitok* sa v jazykovom vedomí väčšiny Slovákov hodnotia ako slová základné, neodvodené. Pretože začiatkové *s-* nevystupuje v nich ako predpona, nepodlieha znelostnej asimilácii. Tieto slová teda budeme v škole vyslovovať presne tak, ako ich píšeme: *smer, sloh, sloha, svah, svitok*.

Poučka o písaní predpony *z-/s-/zo-* podľa ustálenej výslovnosti približuje písanú podobu slov s touto predponou k ich podobe zvukovej. Podľa nových Pravidiel pravopisná podoba týchto slov verne transponuje do vizuálneho obrazu ich podobu akustickú. Takto sa odstraňuje nepotrebný rozdiel medzi akustickou a vizuálnou podobou slov s touto predponou.

Zvuková podoba nášho národného jazyka a jeho podoba vizuálna získali po dvoch spomenutých pravopisných úpravách nové významné dotykové body, ktorých priame i nepriame dôsledky sa v praxi čoskoro ukázu.

Priamym dôsledkom, ako sme vyššie uviedli, je to, že bez ujmy významovej zreteľnosti jazykových prejavov budeme môcť u žiakov podporovať a cvičiť správnu výslovnosť, ktorá bude verným zvukovým korelátom príslušných písaných obrazov slov. Tento klad oboch nových pravopisných poučiek sa výrazne ukáže pri čítaní, pri recitáciách a dramatických výstupoch žiakov.

Nepriamym dôsledkom uvedených dvoch nových poučiek bude pozmenené hodnotenie vzťahu hovorenej a písanej podoby nášho národného jazyka. Vysvetlime si, aký dôsledok bude toto mať v škole pri vyučovaní slohu. Z praxe vieme, že písomné slohové prejavy žiakov sú často strojené a ani zďaleka svojou vnútornou (obsahovou) ani vonkajšou stránkou ne-

zodpovedajú ich ústnym prejavom. Žiak, keď chytí pero do rúk (býva to veľmi často) a má napísať niekoľko myšlienok, i keď takých, ktoré by mali len verne zobrazovať pozorované a blízke skutočnosti, správa sa tak, akoby mal narábať dajakým celkom iným jazykom, ako je ten, ktorý každodenne používa na ústne dorozumievanie. Tento nežiadúci rozptyl písanej a hovorenej podoby jazykových prejavov žiakov okrem iných závažných okolností spôsoboval aj nepotrebný rozdiel medzi písanou a zvukovou podobou slov, ktorý sa uskutočnenou pravopisnou úpravou odstraňuje. Keď žiak bude môcť na každom kroku zisťovať zhodu medzi svojou výslovnosťou a pravopisom, hovorenú podobu jazyka začne chápať v užšom vzťahu k písanej ako doteraz a to ho bude nepriamo pobádať aj k tomu, aby svoje myšlienky aj písomne vyjadroval bez okolkov, priamo, nenútene, priam tak ako ich vyslovuje. Tu, pravdaže — ako sme uviedli — rozhoduje aj celý rad iných okolností, ktoré si teraz nevšímame.

V škole často zabúdame na hovorenú formu slovenčiny a zväčša sústreďujeme pozornosť len na písomné prejavy žiakov a zväčša len na pravopis. Zabúdame, že obe podoby jazyka sú vzájomne závislé a že kladné výsledky v oblasti jednej majú pozitívny odraz v druhej. Úprava nášho pravopisu už tým, že v dvoch závažných bodoch približuje pravopis k výslovnosti, priamo obracia pozornosť na správnu (ustálenú) výslovnosť a na hovorené jazykové prejavy vôbec. Podnecuje nás k tomu, aby sme v škole rovnako starostlivo pestovali výslovnosť žiakov a bedlili nad správnou stavbou ústnych jazykových prejavov, ako sa staráme o správnosť ich prejavov písomných. Z toho vyplýva, že pri klasifikovaní zo slovenského jazyka nemáme jednostranne hodnotiť len písomné prejavy žiakov, ale aj ich výslovnosť a celkovú pohotovosť vo vyjadrovaní ústnom.

Majme na mysli, že ústny prejav je v našom spoločenskom živote práve tak dôležitý ako prejav písomný a že sa náš žiak bude ústnym prejavom veľmi často predstavovať, legitimovať, čo viac, že krásny jazykový prejav sa môže stať základnou požiadavkou jeho zamestnania. (Škola má pamätať napríklad aj na kvalitný dorast pre divadlo a rozhlas.)

Teraz si povšimnime tretiu zo základných pravopisných úprav.

3. Písanie predložiek *z/zo, s/so*.

Nové Pravidlá slovenského pravopisu riešia používanie uvedených predložiek takto: „Predložka *z/zo* sa spája s 2. pádom, napr.: *z líky, z poľa, z veže, z povaly, zo strechy, z tohto hľadiska*... Predložka *s/so* sa spája so 7. pádom, napr.: *s človekom, s tebou, s nami, s otcom, s matkou*...“ (Pravidlá slov. pravopisu str. 102, § 157.)

Ako z uvedenej poučky vidíme, používanie predložiek *z/zo, s/so* sa nespravuje podľa výslovnosti, ale je určované gramaticky a pravda, súčasne — ako ukážeme ďalej — aj významovo.

Každý učiteľ z praxe vie, aké a koľko ťažkostí spôsobovala staršia poučka o predložkách *z/zo, s/so* v druhom páde. Písanie týchto predložiek sa spravovalo významom: podľa toho, aký vzťahový význam, a to najmä

priestorový, predložka vyjadrovala (smer zhora nadol, zdola nahor, dovnútra, zvnútra von a pod.). V určitých prípadoch aj v školskej praxi bolo ťažko rozhodnúť, o aký priestorový vzťah ide. Najmä v spojeniach s abstraktnými podstatnými menami typu „z tohto hľadiska“, „z tohto zreteľa“, ale aj v prípadoch *z postele*, *z voza*, *z poľa* sa nedalo jednoznačne určiť, ktorú z oboch predložiek tu písať. Pretože významové vzťahy vyjadrované predtým dvoma predložkami *z/zo*, *s/so* v druhom páde možno zhrnúť pod jeden nadradený vzťahový pojem (pojem zhora nadol, zdola nahor, smerovanie dovnútra, zvnútra von = pohyb z pôvodného miesta — čiže význam odlukový), je správne, keď ich podľa nových Pravidiel vyjadríme jedinou predložkou *z/zo*. Bližšie určenie pohybu dáva sloveso (jeho predpona) a kontext. Podľa novej poučky predložku *s/so* používame ako doteraz so siedmym pádom a v druhom páde namiesto dvoch predložiek máme len jednu predložku *z/zo*. Takto teda proti spoločaciemu (sociatívnemu) významu predložky *s/so* so siedmym pádom, stojí odlukový význam predložky *z/zo* s druhým pádom. Okrem toho má predložka *z/zo* s druhým pádom aj význam pôvodu a látky. Práve pre túto výraznú významovú charakteristiku oboch predložiek nebolo možno riešiť písanie predložiek *z/zo*, *s/so* podľa výslovnosti. Ak by písanie predložiek *z/zo*, *s/so* boli nové Pravidlá opreli o ustálenú výslovnosť, boli by sme dostali v slovenčine jedinú predložku, ktorá by bola mala závisle od začiatku nasledujúceho slova štyri podoby *z-zo/s-so* (podobu *so* len v tvare *so mnou*).

Pretože v slovenčine výrazne vystupujú dve predložky, majúce dva odchodné významy, nebolo možné z hľadiska gramatickej stavby slovenčiny a so zreteľom na význam oboch predložiek ich pravopis podriaďiť výslovnosti. Písanie predložiek *z/zo*, *s/so* nebolo teda možné riešiť paralelne s riešením predpony *z-/s-/zo-*.

Má nová poučka o používaní predložiek *z/zo*, *s/so* dať aké vecné alebo didaktické ťažkosti? — Nemá. Je jasná, úplne jednoznačná (možno ju aplikovať na každý prípad) a predpokladá len poznanie druhého a siedmeho pádu. Ani v tomto prípade sa teda nezaobídeme bez gramatických vedomostí, bez gramatiky, o ktorú máme podľa možnosti oprieť každú pravopisnú poučku.

Pretože poučka o používaní predložiek *z/zo*, *s/so* — ako sme uviedli — neprihliada na ustálenú výslovnosť (*z pece*, *z cesty*; *so sebou*, *s matkou* vyslov „s pece, s cesty; zo sebou, z matkou“), bude treba výslovnosti predložkových výrazov s predložkami *z/zo*, *s/so* venovať náležitú pozornosť. Pravda, netreba súčasne zabudnúť ani na výslovnosť predložkových výrazov s inými predložkami, ktoré majú na konci spoluhlásku spodobujúcu sa podľa znelosti (*k domu*, *ku bratovi*, *pod povalou*, *nad stolom*, *pred skriňou*, *bez palice*, *cez cestu*, *v pivnici* vyslov „g domu, gu bratovi, pot povalou, nat stolom, pret skriňou, bez paľice, ces cestu, f pivnici“). Správna výslovnosť predložiek zakončených spoluhláskou sa opiera o pravidlo spodobovania spoluhlások podľa znelosti na hraniciach slov. (Posledná spoluhláska slova prispôsobuje sa podľa znelosti prvej hlásky nasledujúceho slova: *pod*

Kriváňom, k bráne, veď prídem vyslov „pot Kriváňom, g bráne, veď prídem“). Tu nám priamo bude pomáhať poučka o písaní predpony *z-/s-/zo-*, pri ktorej sa asimilačný zákon slovenčiny uplatnil aj v pravopise.

Ako na hodinách jazykovej výchovy pri uplatňovaní nových Pravidiel slovenského pravopisu čoskoro pobadáme, poučka o písaní predpony *z-/s-/zo-* nám všeobecne zlepši výslovnosť. Pretože správne písanie predpony budeme vždy kontrolovať pravidlom o spodobe spoluhlások podľa znelosti, toto pravidlo (pred samohláskou a znelou spoluhláskou píšeme predponu *z-*, pred neznelou spoluhláskou píšeme predponu *s-*) prejde žiakom priam do krvi a bez ťažkostí ho uplatnia všade pri výslovnosti. (Pozor, aby výslovnosť pri ostatných predponách neprenášali do pravopisu!) — Pri predpone *z-/s-/zo-* poučka o spodobovaní spoluhlások sa stala po úprave nášho pravopisu aj poučkou pravopisnou; pri ostatných predponách a všade inde je len poučkou výslovnostnou.

Znova tu podotýkame, že v hláskosloví so zreteľom na pravopis predpony *z-/s-/zo-* a z hľadiska výslovnosti vôbec bude treba klásť neobyčajný dôraz na učivo o znelých (párových a nepárových) a neznelých spoluhláskach.

Úprava pravopisu pri používaní predpony *z-/s-/zo-* nás nabáda, aby sme zoznámili žiakov (pravda, najmä starších) s výslovnostným pravidlom o spodobe spoluhlások podľa znelosti. — Asimilácia sa uplatňuje nielen v dvojici spoluhlások *z/s* (pri predpone *z-/s-* sa výslovnostná poučka zhoduje s pravopisnou), ale aj v ostatných dvojiciach párových spoluhlások (*b/p*, *d/t*, *d'/t'*, *dz/c*, *dž/č*, *z/s*, *ž/š*, *h/ch*, *g/k*). Ďalej treba žiakov poučiť, že ako asimilujúce na hraniciach slov vystupujú aj nepárové znelé čiže zvučné (sonórne) spoluhlásky (*m*, *n*, *ň*, *j*, *l*, *ľ*, *r* — *s matkou*, *s Jožom*, *kosíť lúku* vyslov „*z matkou*, *z Jožom*, *kosíď lúku*“). Osobitne sa preberajú spoluhlásky *v*, *f*.

Ako sme ukázali, nové Pravidlá slovenského pravopisu stavajú veľmi výrazne do popredia požiadavku správnej výslovnosti. Táto okolnosť má osobitnú dôležitosť najmä v škole, kde správna výslovnosť často nebola dosť docenovaná a nezriedka zanedbávaná. — Napísať v minulom čase sloves v množnom čísle nesprávne *jotu* alebo *ypsilon*, to bola „hrubá“ chyba, ale vyslovovať bez ohľadu na asimilačný zákon slovenčiny „sošiť, sletieť“, to bolo prípustné a často sme popri takejto výslovnosti prechádzali bez poznámky. Ak pravidelne kontrolujeme žiakov písomnosti a farebnou ceruzkou podľahujeme jeho chyby, nuž prečo by sme si nemali rovnako starostlivo všímať jeho výslovnosť. Ak žiak pobadá, že nielen písomné práce, ale aj jeho výslovnosť je predmetom našej pozornosti a že aj so zreteľom na ňu ho klasifikujeme, skoro zistíme v jeho výslovnosti nápravu. Nedovoľme, aby boli žiaci vo svojich ústnych prejavoch nedbanliví. Doteraz sa žiaci na národnej a strednej škole veľmi často klasifikovali podľa toho, ako ovládali pravopis, či mali v písanke veľa „hrubých“ chýb alebo nie; ostatné zložky jazykovej výchovy ostávali bokom. Nové Pravidlá slovenského pravopisu nás upozorňujú, aby sme nezabúdali ani na

ústne prejavy žiakov, a to ani na ich vnútornú a priam tak ani na vonkajšiu stránku. — Všimajme si, akú má žiak slovnú zásobu, či ju presne a pohotove používa a či bez váhania novozískané slová hneď aktivizuje, či ich dáva „do obehu“ pri ústnych prejavoch. Klasifikujme žiaka aj z tejto stránky. Žiadajme najmä od starších žiakov, aby často otvárali Pravidlá a všimali si ich slovník. Pritom ich treba hneď na začiatku upozorniť, že slovník Pravidiel nezahrnuje celú slovnú zásobu slovenčiny, ale iba tie slová, v ktorých sú alebo sa môžu vyskytnúť dajaké pravopisné problémy. Ak žiaci zaváhajú pri písaní daktorého slova, odkážeme ich na pravopisný slovník Pravidiel a žiadame od nich, aby si slovo z neho vypísali. Keď pobadáme, že sa žiak vyjadruje o veciach nepresne, nepohotovo, že má chudobný slovník, požadujeme od neho, aby viac čítaval nahlas. Od všetkých žiakov by sme mali požadovať, aby mali slovníček, do ktorého si zapisujú slová a slovné spojenia, o ktoré si rozšírili svoj individuálny slovník pri čítaní. Kontrolu zápisníkov (slovníčkov) by sme mali osobitne starostlivo vykonávať u žiakov málovravných a rečovo nepohotových. Od žiakov, ktorí zanedbávajú vonkajšiu stránku ústnych prejavov (výslovnosť) máme žiadať každodenné cvičenia hlasného čítania. Nezabudnime ani na recitácie a prednes vybraných ukážok z prózy.

Pekné ústne jazykové prejavy treba požadovať od žiakov nielen na hodinách jazykovej výchovy, ale aj na hodinách ostatných predmetov. Túto požiadavku možno úspešne uskutočňovať iba tak, keď aj učitelia iných vyučovacích predmetov chápu centrálné postavenie jazykovej výchovy zodpovedne a aj sami slúžia žiakom ako príklad peknej starostlivej reči. Starostlivú a krásnu reč musí mať predovšetkým učiteľ-slovenčinár. Žiaci musia v ňom vidieť nasledovania hodný, ba priam sugestívny príklad. Takýto príklad dozaista zaväži aj v učiteľskom sbore.

K tomuto malička poznámka. — Koľkí naši ľudia ešte aj teraz — povedzme to bez okolov — nevedia verejne „ústa otvoriť“ a koľkých našich ľudí je zle počúvať, keď „otvorí ústa“! A prečo? — Preto lebo sa to nenaučili v škole. Aj tu rozhoduje cvik a návyk. Nezabúdajme na túto závažnú vec. Máme vychovať našej spoločnosti ľudí, ktorí svojimi jazykovými prejavmi dokazujú na každom kroku, že správne a presne pozorujú, že bezchybne rozmýšľajú.

Už sme spomenuli, že nepokladáme za potrebné a vhodné, aby si žiaci svoje učebné texty opravovali a upravovali podľa nových Pravidiel slovenského pravopisu. Žiaci práve na starých učebných textoch, v ktorých sa uplatňujú staršie pravopisné pravidlá, môžu ukázať, nakoľko si osvojili nové, upravené a doplnené pravopisné poučky. Keď sa žiaci (starší) naučia základné poučky nových Pravidiel, dávajme im za úlohu prepísať podľa nich texty z rozličných učebníc. Žiaci, ktorí vedeli staršie pravopisné poučky, majú prechádzať k písaniu podľa nových poučiek uvedomele. Pri každej poučke musia vedieť, prečo došlo k zmene. Dbajme, aby im boli jasné aj výhody nového spôsobu písania. Dokazujme žiakom, že upravené

a nové pravopisné poučky vystihujú presnejšie stav nášho jazyka ako doterajšie.

Veľa ľudí ešte nedôveruje pravopisnej úprave. Prostredníctvom žiakov škola tu môže veľa vykonať. Ak mnohých nepresvedčila o potrebe pravopisnej úpravy diskusia, môžu ich presvedčiť písanky ich detí. Od tohto vplyvu školy si veľa sľubujeme.

Starší žiaci majú mať sami Pravidlá a majú vedieť nimi narábať. Majú sa naučiť hľadať nielen v slovníku, ale aj v gramatickej časti. V nižších triedach (na národnej škole) majú byť v triede aspoň jedny pravidlá a žiaci majú v nich vedieť hľadať v spolupráci s učiteľom a podľa jeho návodu. (To je dôležité z hľadiska formálneho vzdelania.)

Ukázali sme, aké popudy donesú Pravidlá pre jednotlivé zložky jazykovej výchovy a súčasne, ako sa v jednotlivých zložkách prejaví priamo i nepriamo kladný vplyv nových pravopisných poučiek. Takto nové Pravidlá sa stanú živým popudom k zvyšovaniu úrovne jazykovej výchovy v školách všetkých stupňov. Zvýšená aktivita na hodinách jazykovej výchovy skoro ukáže kladné dôsledky aj v iných vyučovacích predmetoch.

Ešte treba zdôrazniť zviazanosť jednotlivých zložiek jazykovej výchovy a ich vzájomný vplyv. Netreba zanedbávať ani jednu zložku. Najmä neučme pravopis bez toho, že by sme ho účinne a dôsledne opierali o gramatiku. Najprv gramatika a až potom pravopis. Bez solídnych vedomostí gramatických pravopis stojí na piesku. Toto veľmi nástojčivo nastoľujú aj nové Pravidlá.

Všetko jazykové vyučovanie má mať svoje završenie v slohu. Tu žiak najlepšie ukáže, čo získal na hodinách jazykovej výchovy. Slohové práce žiakov sú teda ukazovateľom a previerkou všetkej práce v oblasti jazykovej výchovy.

Aby si žiaci hladko osvojili nové a upravené poučky nášho pravopisu, musí ich viesť učiteľ, ktorý dôkladne preštudoval Pravidlá a starostlivo premyslel ich dôsledky nielen pre jazykovú výchovu, ale aj pre celý výchovno-vzdelávací proces.

Školská prax bude jedným z prvých a najdôležitejších preverovacích prostriedkov nových Pravidiel. V nej sa skoro ukáže, že Pravidlá sú dielom premysleným. Pravda, školská prax zistí aj prípadné nedostatky nových Pravidiel.

Sme presvedčení, že sotva sa nájde učiteľ (pravda, z tých, ktorí Pravidlá preštudovali), ktorý by k Pravidlám nezaujal kladné stanovisko. — Toto sa výrazne ukázalo aj na celoslovenskej pracovnej porade učiteľov-slovenčinárov 23. decembra minulého roku (Pozri o nej zprávu v tomto čísle!)

Je naším úprimným želaním, aby nové Pravidlá slovenského pravopisu účinne obrátili pozornosť na všetky zložky jazykovej výchovy a všeobecne pozdvihli jej úroveň na školách všetkých stupňov.

O ŽARGONIZMOCH V SLOVENČINE

J. V. Stalinovi patrí zásluha o jazykovedu najmä v tom zmysle, že jasne vytýčil základné jazykovedné problémy a že popri ich zásadnom marxistickom vyriešení získal všeobecnú platnosť viacerým poznatkom, ktoré v jazykovede čiastočne boli známe, ale viacerí jazykovedci ich podceňovali a obchádzali. Medzi ne patrí téza, že nejestvuje triedny jazyk, lebo jazyk ako spoločenský jav slúži celej spoločnosti, ďalej téza, že pre niektoré osobitné zjavy v jazyku istej spoločenskej vrstvy alebo triedy nemožno jej jazyk pokladať za „triedny jazyk“, ale prinajlepšom iba za žargón. ... jazyk ... prejavuje k triedam určitú ľahostajnosť. Ale ľudia, jednotlivé skupiny, triedy zďaleka nie sú k jazyku ľahostajné. Snažia sa využiť jazyk pre svoje záujmy, vnútiť mu osobitný slovník, svoje osobitné termíny, svoje osobitné výrazy. V tom ohľade zvlášť vynikajú najvyššie vrstvy majetných tried, ktoré sa odtrhli od ľudu a nenávidia ho: šľachtická aristokracia a horné vrstvy buržoázie. Utvárajú sa „triedne“ dialekty, žargóny, salónne „jazyky“. (J. V. Stalin, *O marxizme v jazykovede*, v sborn. Za marxistickú jazykovedu, str. 13.)

Osobitný vývin slovenského etnika vplyvom neslobodného života v Uhorsku, kde vládnuca trieda svojím jazykom patrila k inému etniku, nevedol k vytvoreniu bohato členenej spoločnosti. Kým feudálna roztrieštenosť viedla u nás k vytvoreniu početných a navzájom pomerne odlišných miestnych dialektov, zatiaľ pre tvorenie žargónov — štýlov jednotlivých spoločenských skupín, vydeľujúcich sa z národného celku, povyšujúcich sa nad ľud, bolo málo predpokladov.

Vo feudálnej spoločnosti vo všeobecnosti mocní magnáti nepatrili k nášmu jazykovému celku, hovorili po maďarsky alebo inými cudzími jazykmi a tak sa v našom jazyku nemohol vytvoriť šľachtický žargón. Jazykovú miešatinu maďarčiny alebo nemčiny, akou niekedy hovorili s pracujúcim ľudom feudálni statkári, musíme charakterizovať iba ako nedostatočné ovládanie slovenského jazyka a nie za jazykový „štýl“.

Po zániku feudalizmu v Uhorsku vznikla osobitná situácia, príznačná pre zaostalejšie krajiny, a to tým, že nová vládnuca trieda sa vytvorila v značnej miere rovnako z novej mocnej buržoázie, ako i z veľkostatkárov, bývalých feudálov, ktorí aj naďalej udávali spoločenský štýl. Ani táto trieda nepatrila k slovenskému jazykovému celku. Jej „panské“ spôsoby života a jej obcovací maďarský jazyk boli vzorom aj drobnej buržoázii u nás: malým obchodníkom, majstrom, remeselníkom v mestách a mestečkách, ale aj na väčších dedinách, nehovoriac o úradníkoch, pisároch, ba i štátnych zamestnancoch vyšších kategórií, lebo oni všetci sa povyšovali nad ľud. Pokiaľ táto drobná buržoázia bola slovenského pôvodu a jej domácou rečou popri mestskej nemčine (najmä do prvej pol. 19. stor.) alebo „lepšej“ maďarčine bola slovenčina, používa značné množstvo žargonizmov. Obratne ich napr. využíval pre svoju účin-

nú satiru dramatik Ján Chalupka vo svojich veselohrách. Tieto žargonizmy žili ešte pred nedávnom a boli príčinou výsmechu reči našich mešťanov. Vedúce zjavy slovenskej literatúry pri nedostatku satiry u nás si žargonizmov nevšímali, alebo skôr opačne — ignorovali ich pre ich neslovenskosť. Bolo to možné preto, že poväčšine sa žargonizmy obmedzovali na slovník a len výnimočne na iné oblasti jazyka.

Vznikom Československej republiky po r. 1918 nastáva v slovenskej spoločnosti podstatný obrat. Zaniklo Uhorsko i vláda jeho statkársko-buržoáznej triedy. Popri českej buržoázii zúčastňuje sa na moci a vykorisťovaní v stále sa zväčšujúcej miere aj slovenská buržoázia.

Nový spoločenský vývin vyvolal významný obrat aj v ohľade žargonizmov vládnucej triedy a tých vrstiev, ktoré triedne s ňou spájali svoje záujmy. Pokrokovejšia česká buržoázia razom zamietla „panské“ spoločenské spôsoby slabej slovenskej buržoázie. Jedna časť slovenskej buržoázie už od čias hlasistov zjednotila sa na spoločnej záujmovej základni s dravou českou buržoáziou a po r. 1918 svorne s ňou útočí na svojich konkurentov, na ich „panské“ spôsoby a ich „panskú“ maďarčinu ako to už býva, pri silnom vplyve inonárodného celku preberajú sa často nielen prednosti a kultúrne vymoženosti, ale aj kazy, v jazyku žargonizmy a vulgarizmy.

Takto vzniká v slovenčine nová vrstva žargonizmov, ktorá chytro potláča doterajšie žargonizmy, no niekedy aj rozmnožuje ich počet. Treba poznamenať, že žargonizmy sa vôbec rýchlo menia, podliehajú „móde“, a to tým skôr, keď ich biľaguje mentalita vládnucej buržoázie ako prejav národnej neuvedomelosti, maďaronstva a zaostalosti. Výčitka zaostalosti i v rečovom ohľade je vždy neobyčajne účinná. Preto dobre pochopíme, že drobná slovenská buržoázia sa chytro preorientúva. Konečne nový druh žargonizmov jej umožňuje tak isto, ako aj predtým ukazovať svoje povýšené postavenie nad širokými ľudovými vrstvami aj v reči. Slabá, ba celkom nedostatočná jazyková kultúra na Slovensku umožnila, že do podobného postavenia sa dostávali aj mnohí príslušníci drobnej slovenskej inteligencie, ktorí boli presvedčení, že sa stotožňujú so záujmami slovenského ľudu.

Zaiste len hlbokým pomýlením sa mohlo stať, že sa naši vzdelanci, dokonca jazykovedci, ktorí hájili študentské žargonizmy, ktoré ako mor zaplavili najmä Bratislavu a odtiaľ sa chytro šírili aj po ostatných našich mestách. Žargonizmy *slonina* (slovenčina), *gimpl* (gymnázium), *profák* (profesor), *peda* (pedagogika), *kompóna* alebo *kóna* (kompozícia), *labák* (laboratórium), *štácka* (štátna skúška) a pod. boli prejavom vrcholného nevksu používateľov a súčasne dokladom vnútornej plytkosti a krajnej neúcty k národnému jazyku. Nepochybne súviseli s kozmopolitickou, protinárodnou orientáciou predstaviteľov vedy a buržoáznej spoločnosti vôbec. Ich sprievodcami boli hnusné vulgarizmy, z ktorých najmä *sranda* poukazuje na hĺbku úpadku vkusu a jazykového povedomia, ktoré vie týmto vulgarizmom označovať pred-

stavu veselosti (žargónom aj *cirkus*: „to bol cirkus“), nedbajúc na zvukovú zhodu a pôvod zo slovesného základu, ktorým sa v slovenčine (i v češtine) vyjadruje vyprázdňovanie z výkalov.

Iným pareniskom podobného nevkusy žargonizmov a vulgarizmov bol dôstojnícky sbor, rotmajstri a ďalejslúžiaci buržoáznej armády, ktorí veľmi nezaostávali v nadávkach a surovostiach za príslovečnou hovädskou brutálnosťou „kráľovských“ uhorských rotmajstrov. Podobný nevkus buržoázie ľud výstižne označil príslovím: Čím väčší pán, tým väčšia sviňa.

Ako vidno, práve slovník je tou časťou jazyka, ktorú žargón najväčšmi využíva. U nás nepozorovať, že by veľký rozsah žargónu prejavoval nejakú osobitnú vynachádzavosť. Zväčša sa uspokojuje komolením slov, a to tak, aby sa dosiahla istá citová aktualizácia, čím sa podstatne líšia žargonizmy od skratkových slov.

Žargónový ráz mali pôvodne niektoré cudzojazyčné príslovky, ktoré napokon zovšeobecneli aj v nárečiach, ako *furt*, *akurát*, *just*.

Typicky buržoázny žargonizmus mestského pôvodu je oslovenie pani! bez bližšieho určenia. Tento vokatív sa v spisovnej slovenčine používa len s uvedením priezviska alebo zamestnania oslovenej ženskej osoby, prípadne s niektorými prívlastkami (*milá pani!*, *drahá pani!* a pod.). Gramaticky nesprávny je vokatív typu *pane profesor!*

Niektoré žargonizmy zovšeobecnievajú, t. j. prechádzajú do bežnej hovorovej reči. Tak napr. zovšeobecnieva trampský žargónový pozdrav *ahoj!*, žargonizmy *fotka* (fotografia), *fotiť* (fotografovať), *fakt* (ozaj), *voz* (auto). Menej častý je žargonizmus *búda*, častejšie *barak* vo význame „dom“ (nie dočasná stavba).¹

Za žargonizmus musíme označiť i používanie tzv. duálových koncoviek v inštr. pl., napr. *s týma vlasama*, *s toľkýma chlapmi*, *s mnohýma úradníkma*, *s našima mestama* (napr. v reči ružomberských majstrov, predavačov a i.).

V hláskosloví žargónového pôvodu je nenáležitá mäkká alebo tvrdá výslovnosť. Liptovskí mešťania (Mikulášania, Ružomberčania) upustili po vzore zemianskej výslovnosti od výslovnosti *ľ* a *ä* a dodnes pokladajú svoju výslovnosť za „lepšiu“². Takéto nepriaznivé hodnotenie vý-

¹ Väčšina žargonizmov prenikla a preniká k nám z českého prostredia. Ich väčšia hojnosť a rozšírenosť v češtine je dokladom ani nie tak bohatšieho života pražského veľkomestského prostredia a iných veľkých miest, ako skôr dlhšieho a prenikavejšieho pôsobenia protinárodného kozmopolitizmu, neúčtivosti buržoázie voči jazyku ľudu, nezájmu, ba opovrhovania životom ustavične rastúcich predmestí, kultúrne zanedbaných, ponechaných napospas biedy hmotnej i kultúrnej. — Zdravé proletárske jadro českého robotníctva sa rozhodne vzoprelo proti žargonizmom a vulgarizmom, keď sa prejavovala tendencia vidieť v nich osobitný prejav ľudovosti. Svedčí o tom reakcia na žargonizmy v súvislosti s Káňovou hrou Parta brusiča Karhana. Český pracujúci ľud pokladá žargonizmy za urážku robotníckej triedy a českého jazyka.

² Zaujímavé by bolo zistiť, či výslovnosť *l* za *ľ* u liptovských zemanov azda nesúvisí so zánikom *ľ* (*ly*) v maďarčine. Bohatší liptovskí zemanovia od XVI. stor. boli pod značným vplyvom maďarčiny magnátov.

slovnosti s *ľ* a *ä* je rozšírené aj medzi inteligenciou. Výslovnosť *l* za *ľ* začína i z takýchto príčin prenikať v reči východniarov.

Opačne zasa začína z južnej časti stredného Slovenska prenikať aj za svoj okruh mäkká, „lepšia“ výslovnosť *so mňou* (miesto správneho *so mnou*). Niektorí jednotlivci pokladajú za „pánskejšiu“ výslovnosť príslovky *veľmo* (miesto správneho *veľmi*).

Žargónová je i výslovnosť *všecko*, ktorá sa veľmi rozširuje. Napr. starší ľudia v Turci (Sučany) a Liptove (Ružomberok, Mikuláš) ešte vyslovujú *všetko*, ale „lepšia“ výslovnosť „pánov“, remeselníkov i železničiarov („všecko“) už skoro celkom zovšeobecnela. Žargónovou ostáva táto výslovnosť aj v reči Bratislavčanov, keď v tomto slove zámerne vyslovujú *c*. Ide tu o módnú výslovnosť. I niektorí učitelia a profesori zámerne vyslovujú *všecko*,

Žargonizmom v slovenčine je aj *onikanie* a aj osobitný druh vykania *bolkaním*.

Vykanie samo osebe je osobitným druhom vyjadrenia vzťahov jazykovými prostriedkami, keď totiž na znak úcty používame množné číslo miesto jednotného (dvojenie: vykanie v kuriálnom štýle, vykanie pri oslovení prítomnej osoby; zastaráva už onikanie v reči o váženej neprítomnej osobe).

U všetkých Slovanov sa vyká približne rovnakým spôsobom ako v slovenčine, totiž tak, že do množného čísla dávame osobné a privlastňovacie zámená, potom určité slovesné tvary a tzv. *l*-ové prídavia významového slovesa (v minulom čase a podmienovacom spôsobe), ale prídavia minulé trpné alebo prídavné mená a rodové zámená, ktoré sa ináč s podmetom zhodujú, pri vykaní ostávajú v jednotnom čísle a zhodujú sa s podmetom v rode. Prídavie *l*-ové je teda pri vykaní v množnom čísle, ale nezhoduje sa v rode s podmetom, lebo má len jeden tvar.³ Napr.: Súdruh, *boli ste* v meste? Súdružka, *boli ste* v kine? Keby *ste boli* taký láskavý... Keby *ste boli* taká dobrá... *Boli ste* pochválený (o mužovi). *Boli ste* pochválená (o žene).

So vznikom stredovekých miest na Slovensku prichádza k nám nová početná a významná vrstva obyvateľstva: nemeckí obchodníci, remesel-

³ V ruštine sa vyká tak, že do množ. čísla prechodí nielen *l*-ové prídavie významového slovesa, ale aj prídavie minulé trpné a prídavné meno v prísudku. Napr. *Konstantin Makaryč, vy byli doma? Anna Ivanovna, vy byli doma? Buďte dobrý! Vy byli boľny?* (o mužovi i o žene). Tento spôsob vykania jestvuje aj v niektorých slovenských nárečiach. Niektorí jednotlivci sa ho pokúšali uviesť aj do spisovnej slovenčiny. Takto napr. vyká Gejza Vámoš v románe *Atómy boha*. Viliam Záborský propaguje tento spôsob vykania aj v divadle.

Dnešný slovenský spôsob vykania bol bežný aj v češtine ešte za Husových čias, ale vždy väčšmi sa nahrádzal onikaním, ktoré bolo bežné v hovorovej češtine až do začiatku tohto storočia. No v spisovnej češtine už za obrodovania sa umele navodilo vykanie, ale už na nový spôsob, ktorý potom zovšeobecnel; okrem zámen do plurálu sa kladie len určité sloveso, kdežto prídavia (aj *l*-ové prídavie) a všetky iné mená, inokedy zhodné s podmetom, zostávajú v jednotnom čísle a v náležitom rode. Napr.: *Víte, že jste byl jmenován... Vy byste byla poctěna.*

níci, baníci i sedliaci. Mešťania s výsadami pre obchod a remeslá, s významnou samosprávou tvorili osobitnú medzivrstvu vo feudálnej spoločnosti. Svojou nemčinou sa výrazne odlišovali od slovenského obyvateľstva širšieho okolia a miest. Triednu nadradnosť nemeckých mešťanov voči prostému poddanskému ľudu vidieka osvojili si aj slovenskí obyvatelia miest.

V mestách vplyvom nemeckého spôsobu vzdávania úcty pri oslovení zmenou nielen čísla, ale aj osoby (za 2. os. sg. 3. pl.), ujal sa tento spôsob dvojenia *onikania* m.

Hneď si treba uvedomiť, že nešlo len o cudzí jazykový vplyv, ktorý, pravda, mohol byť prvotným, veľmi významným podmetom, ale že tu išlo o potrebu odlíšenia sa hrdých mešťanov od vykajúcej dedinskej sedľače a mestskej chudoby. Takto onikanie je žargónovým javom. Nič na veci nemení skutočnosť, že onikanie napokon v mestách zovšeobecnelo a preniklo aj na ich okolie, kde si ho osvojovali zasa všetci tí, ktorí sa povyšovali nad prostý ľud: vzdelanci a úradníci všetkých kategórií, radiaci sa k vzdelancom a vládnucej vrstve, ale podobne aj dedinskí remeselníci, majstri, drobní obchodníci a pod.

Tento stav výstižne zachycuje Bernolák v svojej gramatike, keď hovorí, že Slováci miesto tykania používajú podľa nemeckého spôsobu onikania, ako si to vyžaduje „najlepší spôsob“. Sám uznáva onikanie za správne v reči kultúrnych ľudí. Dodáva, že vykanie sa používa pri rozhovoroch s podriadenými osobami, zakiaľ tykanie vyhradzuje iba pre rozhovor s osobami, s ktorými je oslovovateľ v najdôvernejšom styku. (Grammatica Slavica, Posonii 1790, str. 182.)

Bernolákom konštatovaný stav trval až do vzniku ČSR a čiastočne vyžívaním až dodnes. Ešte začiatkom tridsiatych rokov nášho storočia sme boli svedkami takéhoto ponížania nadradenosti onikania, keď starí ľudia zo starej školy dôrazne sa ohrádzali: „Prosím ich, ja nie som paholok, aby mi vykali.“

Vznikom ČSR nastal so zmenou spoločenských vzťahov aj obrat v otázke nazerania na onikanie a vykanie. Vznikom novej buržoázie, na Slovensku prevažne úradníkov a štátnych zamestnancov, mení sa po počiatočnom kolísaní medzi „sedliackym, sprostým“ vykaním prostého ľudu a „panským“ onikaním — nakoniec pod mocným tlakom českého spôsobu vykiania (*byl jste, byla jste*) nových predstavených, školského vykiania nových profesorov a učiteľov, dôstojníckeho a rotmajstrovského sboru buržoáznej armády — onikanie na vykanie novým spôsobom (bolkaním: *bol ste, bola ste*), a to zasa na zdôraznenie triedneho a kultúrneho zariadenia príslušníkov vládnucej triedy.

Príznačné je, že najprv „bolkajú“ meštiaci, ktorí predtým onikali. Lekári, sudcovia, advokáti si osvojujú bolkanie ako „lepší“ spôsob vyjadrovania v rozhovore; financi, rotmajstri, železničiari a najmä nová vrstva obchodníkov a predavačov z baťovskej školy uznáva ho za jedine správne; štátni úradníci a zamestnanci sa riadia svojimi novými šéfmi,

ktorým je správne vykanie (*boli ste*) starinou, nedôstojnou „pokrokového“ príslušníka buržoáznej republiky. Biľagujú ho, stotožňujú ho s onikaním.

Tu treba konštatovať, že v istej časti buržoázie, a to z radov rodín, ktoré sa už za Uhorska zúčastnili na politickom pohybe slovenských buržoáznych strán, pokiaľ mali istú jazykovú kultúru, sa vykalo správne.

Počet ľudí, vykakajúcich po mestách správne, rozmnožovali tí drobní zamestnanci a úradníci, ktorí prichádzali v značnom počte z ľudových vrstiev vidieka, dobre vykakajúceho.

Ale bolkanie sa ujímalo čoraz väčšmi. Zaujíma pozornosť a vtiera sa svojou novotou, nezvyčajnosťou a až do úplného návyku aj citovým hodnotením: vykanie sa zdalo priveľmi staré, dôverné, rodinné, malomestské, dedinské; bolkanie je chladné, neosobné, odmerané, úradné, solidné.

Zatiaľ prirastalo po mestách mladé pokolenie, a ono už bolkanie chápalo ako celkom správny spôsob vykania bez onoho citového hodnotenia, s ktorým si ho osvojovali jeho rodičia a staršie pokolenie a pochopiteľne už necítilo v ňom ani prejav odlišovania sa od ostatného ľudu: bolkanie stráca črtu povyšovania sa nad ľud. Pre nedostatok rozvitejšej jazykovej kultúry sa mladší ľudia po mestách a väčších priemyselných strediskách nedostávajú ani k poučeniu, ako majú správne vykať. Učitelia v škole ho na správny spôsob vykania obyčajne neupozorňujú, majstri pri stroji a v dielni si bolkanie skoro až vynucujú. Ne-poučení, nedostatočne školou vychovaní mladí ľudia, ak prichodia do nového prostredia, dostávajú sa so svojím správnym vykaním do nevýhodného postavenia, myslia, že nevykakujú správne, a prechodia na bolkanie.

Hoci je bolkanie pomerne značne rozšírené, veľká väčšina nášho ľudu vyká správne. No predsa treba tomuto problému venovať pozornosť a neuspokojiť sa len vyznačením normy Pravidlami slovenského pravopisu (str. 100, § 152).

Z hľadiska jazykového konečne bolkanie vyhovuje svojmu účelu a mohol by sa nájsť azda niekto, kto by žiadal tento spôsob vykania bolkaním schváliť ako záväzný. Schválenie bolkania by pochopiteľne znamenalo odsúdenie dnešného spôsobu vykania na vyhynutie. Oba spôsoby sa totiž navzájom vylučujú. Výnimočne sa síce stáva, že niekoľko málo ľudí v styku so svojimi staršími príbuznými vyká správne, ale v styku s neznámymi ľuďmi a so spolupracovníkmi bolká. No je zrejmé neúnosnosť tejto diferenciácie v dnešnej spoločnosti.

Pochopiteľne, že naša jazykoveda nemieni schváliť bolkanie a že bude hľadať spôsob, aby so zvyšovaním všeobecnej kultúrnej úrovne stúpala primerane aj jazyková kultúra, ktorá pomôže uplatniť sa správne mu vykaniu všeobecne, lebo bolkanie bude ponímať a naučí ponímať ako nedostatok kultúrnosti. Ustavične sa zvyšujúca znalosť ruštiny vykoná v tomto smere veľmi priaznivý vplyv.

Stav na našich školách nie je dnes ešte taký, aký by mal byť. Často sa na správne vykanie nedbá. Deti robotníkov a malých a stredných roľ-

níkov vykajú správne, ale deti z buržoázných vrstiev, mešťania často bol-kajú. Pravdaže, toto konštatovanie je všeobecné, sú výnimky. Vo vše-obecnosti však možno povedať: čím väčšie mesto a čím buržoáznejšie spôsoby, tým viac bolkania.

Mnohí mladí učitelia sú prekvapení, keď ich upozorníme na nesprávny spôsob vykania. Upodozrievajú, že im odporúčame „onikanie“ a nechcú veriť, že vykanie nie je bolkanie ani onikanie a že ide o schválenú normu. Ešte horší je stav u učiteľov škôl III. stupňa, najmä z radov odborníkov, inžinierov na priemyselných a hospodárskych školách. Keď som sa odhodlal upozorniť istého inžiniera chemika na priemyselnej škole v Ružomberku, že nesprávne vyká — bolká, najprv celkom nechápal, na čo vlastne myslím, potom sa ohradil: študoval a maturoval v Ružomberku pred 10 rokmi a on ináč vykáť nepočul a nepočuje. Pravdaže, zovšeobecňoval, lebo stav vykania v Ružomberku je predsa len nie celkom taký; ale hovoril podľa svojho subjektívneho presvedčenia: iná skutočnosť ani nevstúpila do stavu jeho vedomia. Ale pretože chcel hovoriť správne, po viacerých pomýleniach dnes vyká dobre. Našu ruštinárku zasa som musel získavať pre správny spôsob vykania poukázaním na vykanie v ruštine.

Odvyknuť od bolkania vyžaduje značnú disciplínu. Vo viacerých prípadoch som u žiakov dosiahol úspech viacnásobným upozorňovaním, ale v niektorých prípadoch moja snaha bola márna. Istý sebavedomý dospelý žiak mi po viacerých upozorneniach podráždene vyhlásil, že on sa už ináč vykáť nenaučí.

V knižnom štýle spisovnej reči sa zriedka stretáme s bolkaním. Naše vedúce nakladateľstvá, časopisy a tlačiarne majú predsa len jazykovo vyspelé kádre apretorov, korektorov i sadzačov, ktorí bolkanie neprepustia. Ale stav v knihách a časopisoch sa zďaleka nekryje so stavom v konverzačnom štýle. S časom na čas nás nepríjemne prekvapí preniknutie bolkania aj do takých časopisov, ako sú Učiteľské noviny alebo napr. časopis Čs. svazu mládeže Za radostnejší život.

R. 1950 som urobil výskum v otázke vykania na priemyselnej škole textilnej v Ružomberku. Žiaci pochádzali zo všetkých končín Slovenska. Z počtu 233 skúmaných slovenských žiakov vykalo správne 157 (67,4%), bolkalo 76 (32,6%). Asi v 16 prípadoch zásahom školy sa vrátili žiaci od bolkania k správne mu vykaniu. Sám myslím, že v týchto prípadoch išlo o návrat k správne mu vykaniu, ktoré žiaci používali v domácom prostredí, od bolkania, ktoré si boli osvojili „vo svete“.

Vo februári 1953 som si dal urobiť výskum na vyššej priemyselnej škole strojníckej. Tu zo 426 skúmaných žiakov už iba 251 (58,9%) vykalo správne a 175 (41,1%) bolkalo. Zakiaľ v šiestich triedach prevažne vykali správne, v jednej vždy, v štyroch triedach prevažne bolkali a v štyroch sa blížilo temer polovičke.

Súčasne podniknutý výskum na strednej škole chlapčenskej ukázal čosi lepší stav, lebo zo 658 žiakov (15 tried) bolkalo 189, teda 28%, ale

469 žiakov vykalo správne (71,3%). I tu sa konštatovalo, že deti z buržoáznych rodín prevažne bolajú, kým dedinské deti vyávajú dobre.

Povážlivý stav v otázke vykania jasne sa zračí z výskumu na II. národnej škole v Ružomberku, ktorá sústreďuje mestských žiakov z dolnej, novšej časti mesta, kde bývajú zväčša bývalí obchodníci, potom úradníci, no pomerne málo robotníkov a azda nijaký roľník. Tu z 295 žiakov (7 tried) bolalo už 178 čiže 60,3%, správne vykalo iba 117 čiže 39,7%.

V škole deti vždy vyávajú vyučujúcim. Zaiste *ak vyučujúci budú trvať na správnom vykaní a budú deti opravovať, bude možno dosiahnuť rýchlu nápravu*. Učiteľ je v tomto smere autoritou, ktorá mocne ovplyvňuje reč detí, ich jazykovú kultúru a utvára ich jazykový vkus.

Rozhodne je tiež potrebné osobitne upozorniť na správne a nesprávne vykanie v osnovách pre stredné školy a preberať túto otázku aj na národnej škole v hodinách slovenčiny a občianskej výchovy (disciplína, úcta k starším, kultúrne správanie, jazyková kultúra).

JOZEF RUŽIČKA

ZLOŽENÉ SÚVETIE

Súvislý hovorený i písaný prejav sa skladá z jednoduchých viet a súvetí. Tak ako jednoduché vety môžu mať pomerne zložitú stavbu, napr. môžu mať niekoľko viacnásobných vetných členov alebo aj niekoľko bohato rozvitých prívlastkov a príslovkových určení a pod., tak aj súvetia sa môžu skladať z viacerých viet, ktoré sú pospájané rozličnými vetnými vzťahmi. V takých súvetiach sa základné vzťahy medzi jednotlivými vetami obyčajne kombinujú rozmanitým spôsobom. Je síce pravda, že ani v najbohatšie rozvinutom súvetí nenachádzame medzi jednotlivými vetami iné vzťahy ako medzi vetami v takých súvetiach, ktoré pozostávajú iba z dvoch viet, ale kombinovaním rozličných vetných vzťahov v rámci bohato rozvinutého súvetia sa výstižnejšie vyjadrujú vecné vzťahy medzi obsahmi jednotlivých viet súvetia. Preto sa bohato rozvinuté súvetia používajú v takých prejavoch, v ktorých záleží na presnom vyjadrení spomenutých vzťahov medzi jednotlivými vetami v súvetí.

Hranice medzi jednoduchou vetou a súvetím možno určiť na základe prisudzovacieho vzťahu (predikácie). Keď sa vo vete vyskytuje len jeden prisudzovací sklad (jedna predikatívna syntagma), pokladáme ju za jednoduchú vetu. Napr. veta *O Ivanovej radodajnosti a štedrosti dala by sa napísať dlhá a milá kapitola* (Šoltésová) je jednoduchá veta, pretože je v nej iba jeden prisudzovací sklad (*kapitola* — podmet, *dala by sa napísať* — prísudok). Keď sa vo vete vyskytujú dva prisudzovacie sklady (dve predikatívne syntagmy), pokladáme ju za súvetie. Tak napr. veta *Niko prisvedčil materi a čelo sa mu zachmúrilo* (Kukučín)

je zložená (súvetie), pretože sú v nej dva prisudzovacie sklady (*Niko prisvedčil, čelo sa zachmúrilo*). Tu, pravda, neprichádza vôbec do úvahy, či sú uvedené sklady v prirad'ovacom alebo v určovacom vzťahu. Preto napr. aj vetu *Medzi chlapmi nebolo takého, čo by nesúhlasil* (Hečko) hodnotíme ako zloženú (súvetie).

Uvedené delidlo sa dá bez ťažkostí použiť vtedy, keď v obidvoch vetách súvetia sú rozličné podmety. Keď podmet v obidvoch vetách je ten istý, treba mať ďalšie kritérium na rozlíšenie vety a súvetia. Tak napr. vetu *Mozole naše, naše krupaje hltal a sal divý ten drak* (Sládkovič) pokladáme za jednoduchú, lebo slovesá v prísudku *hltal a sal* majú veľmi blízky význam, takže možno povedať, že vyjadrujú ten istý dej. Ide tu teda iba o jeden prisudzovací sklad (*drak hltal a sal*), ktorého jeden člen je viacnásobný (*hltal a sal*). Ale napr. prejav *Dorica sedí pri záhlaví postele a prikladá otcovi studené obklady* (Kukučín) hodnotíme ako súvetie, pretože prísudkové slovesá (*sedí, prikladá*) označujú dva odlišné, od seba nezávislé deje. V tomto prípade ide teda o súvetie, o dve vety so spoločným podmetom. Pravda, toto druhé rozlišovacie kritérium je pomerne jemné. V niektorých prípadoch potom ťažko rozhodnúť, či ide o jednoduchú vetu s viacnásobným prísudkom, či o súvetie so spoločným podmetom. Tak je to napr. vo vete *Navidomoči hynie, telesne i duševne sa tratí* (Kukučín). Takéto prechodné prípady sú možné len pri zlučovacom spojení dvoch prísudkových slovies. Ak slovesá sú v inom než zlučovacom vzťahu, vetu pokladáme za súvetie. Tak je to napr. v týchto prípadoch: *Rudko stiahol tvár, neplakal* (Ondrejov). — *Zbada-la, lež nedala to najavo* (Čajak). — *Alebo ho má, alebo nemá* (Karvaš). — *Bývate v Stodolišti, nože sa trochu pozrite* (Hečko). Iba vety s menným prísudkom typu *Chlapec je malý, ale silný* možno pokladať za jednoduché vety s viacnásobným menným prísudkom (*je malý, ale silný*). Tak isto, pravda, aj vety typu *Slovenskí ľudia stražianskeho kraja boli rozčúlení, rozlútostení, rozhnevaní a nastrašení* (Vajanský).

Súvetia obyčajne rozdeľujeme podľa zložitosti vzťahov medzi jednotlivými vetami súvetia na jednoduché a zložené. Tu prichádza do úvahy ako hlavné kritérium základné rozlišovanie súvetí na prirad'ovacie a podrad'ovacie.

V prirad'ovacom súvetí sú jednotlivé vety spojené do vyššieho celku na základe prirad'ovacieho vzťahu. Tieto vety teda tvoria ako celky jeden prirad'ovací sklad. V podrad'ovacom súvetí sú jednotlivé vety spojené do vyššieho celku na základe určovacieho vzťahu. Tieto vety potom tvoria ako celky jeden určovací sklad. V obidvoch prípadoch členmi skladov sú vety, teda jazykové jednotky vybudované na základe prisudzovacieho vzťahu.

O jednoduchom súvetí hovoríme vtedy, keď sa vetami v súvetí vyjadruje alebo len prirad'ovací vzťah, alebo len určovací vzťah. Niekoľko príkladov: *Kopa sa k nemu zbehla divákov, ten strpa, tento sa smeje, tamten nadáva mu do sprostákov, ten súdi jeho nádeje* (Sládkovič). —

Chlapec mocnel, chlapec sa vyvíjal, chlapec sa naučil hovoriť, a starec slabol, starec sa hrbil, strácal pamäť i výrečnosť (Fr. Kráľ). — *A direktori si až do vyplatenia budú myslieť, že oni vykonali vtedy — ľudomilný skutok* (Tajovský). — *Zdalo sa, ako keby po správcovej tvári bol preletel tieň* (Jilemnický). — *Bolo to práve v tej zázračnej chvíli, keď sa zväzda boj medzi svetlom a tmou* (Mináč). — *Skôr vy skloníte hlavu, než on sa pokorí* (Timrava). — *Šli poľnou cestou medzi brehmi, ktoré sa už zelenali novou bledozelenou trávou* (Jesenský).

Tak ako pri vetných členoch hovoríme o jednom viacnásobnom člene, keď sa skladá z dvoch alebo aj niekoľkých pomenovacích jednotiek (rovnocenných členov), rovnako aj pri prirad'ovacom súvetí, ktoré sa skladá z dvoch alebo aj niekoľkých rovnocenných viet, hovoríme o jednoduchom súvetí. Naproti tomu jednoduché podrad'ovacie súvetie môže mať zložitejšiu stavbu, a to podľa toho, koľko vetných členov hlavnej vety sa vyjadruje vedľajšou vetou. Najčastejšie sú prípady, keď iba jeden vetný člen je vyjadrený vedľajšou vetou. Napr.: *Peter Púplava si Pava vážil, i keď v ostatnom čase s ním vo všetkom nesúhlasil* (Hečko). — *A Martin nechce, aby mali lacné divadlo* (Hečko). V uvedenom type súvetí sú len dve vety (jedna hlavná a jedna vedľajšia). Ale sú aj také prípady, že sa dva vetné členy hlavnej vety vyjadrujú vedľajšou vetou (teda v súvetí je jedna hlavná veta a dve vedľajšie vety). Napr.: *Keď si vydýchli, Tonko rozpovedal žienke, kde nocoval* (Tajovský). — *Keď prišiel domov, rýchle si musel prejesť zemiakov, aby si očistil ústa* (Hečko). — *Pani Mirzáková, keď sa o týchto pytačkách dozvedela, hneď povýšila Zuzke služobné o celú zlatku, len aby jej nenapadlo vydať sa* (Jesenský). — *Keď viete, tak uznáte, že ani iné nepozostáva, ako sa zmárniť* (Jégé). — *Pozdejšie, keď strel z očí sen, uznal, že hlúposť je také niečo myslieť* (Timrava). Treba zdôrazniť pri tomto type súvetí, že dve vedľajšie vety nie sú od seba závislé. Spolu súvisia iba tým, že majú spoločnú nadradenú vetu. Jedna z týchto vedľajších viet je najčastejšie príslovková, druhá predmetová, prívlastková, podmetová. Medzi obidvoma vedľajšími vetami niet ani prirad'ovacieho, ani určovacieho vzťahu. Takéto súvetia pokladáme za jednoduché.

Naopak súvetia, v ktorých sa uplatňuje medzi vetami aj prirad'ovací aj určovací vzťah, treba hodnotiť ako zložené. Podľa kombinovania uvedených dvoch vzťahov rozlišujeme potom jednotlivé typy zloženého súvetia.

Zložené súvetia sa používajú v spisovnom jazyku, a najmä v jeho písanej podobe, veľmi často. Stretávame sa s nimi nielen v odbornej literatúre, ale aj v beletrii. Pravda, používanie veľkého počtu rozmanitých zložených súvetí závisí najmä od presnosti myslenia. Preto najmä v odbornom štýle je veľa zložených súvetí, často veľmi komplikovaných.

Vo všetkých štýloch spisovného jazyka sa najčastejšie používajú základné typy zloženého súvetia. Základnými typmi zloženého súvetia voláme tie, ktoré nemajú príliš komplikovanú stavbu, takže sú prehľadné

a ľahko sa dajú zvládnuť. Obyčajne sa uvádza päť základných typov zloženého súvetia. Tieto typy sa vyznačujú istými gramatickými vlastnosťami, ktoré vyplývajú z osobitného spojenia priradovacieho a podradovacieho súvetia v rámci zloženého súvetia.

Prvým typom je súvetie s viacnásobnou vedľajšou vetou. Napr.: *K tomu videl pred sebou istotu, že junce povedie nazad a v dedine ho vysejú* (Kukučín).

V tomto type zloženého súvetia sa hlavná veta spája s dvoma, niekedy aj s viacerými rovnocennými vedľajšími vetami. Vedľajšie vety tvoria tu priradovacie súvetie. Vedľajšie vety môžu byť v zlučovacom, stupňovacom, odporovacom, alebo vylučovacom vzťahu. Napr.: *Zdudre to zlostne, lebo počul Zuzinu reč a nepadla mu zrovna najlepšie po nedeľnom obede* (Hečko). — *Vedeli o každom zvierati, kde peleši, kde sa pásava a kadiaľ chodieval* (Fr. Kráľ). — *Je to pekná chvíľa, že nielen Jurko prestane hrať, ale i Zuza sa zastaví* (Hečko). — *Behať s klepcom po hore, keď máš chuť na mladého zajáčka, keď by ti dobre padol kúsok srnčinky, nie je veru žiadna pasia* (Chrobák). — *S mladšími sa držal Imro Trjeska Kľavoš, ktorý patrila medzi starších, ale nedržal s nimi* (Ondrejov).

Keď vedľajšie vety sú v zlučovacom vzťahu a sú spojené spojkou *a*, podradovacie spojky sa obyčajne neopakujú. Napr.: *Pomýšľa udobriť sa s mužom, keď si svoje dokázala a syna si od roboty uchránila* (Hečko). Ale čiarka sa nepíše medzi obidvoma vetami ani vtedy, keď sa podradovacia spojka opakuje. Napr.: *Hneď si budú myslieť, že bohvie čo chce od nich a že sa azda natíska* (Jesenský). Zlučovacia spojka *a* sa vynecháva spravidla len vtedy, keď druhá vedľajšia veta bližšie vysvetľuje prvú vedľajšiu vetu. Tu sa, pravda, čiarka píše vždy. Napr.: *Dnes bude celý deň fučať, že sa nenajedol, že ho moria hladom* (Kukučín). — *Vidí iba to, že každé slovo je pravda, že každé sa zrodilo v ťažkom kríži* (Kukučín). — *Potom ten, čo sa pokladal za vodcu, čo vždy chodieval popredku, ťahavo zabučal* (Chrobák).

Druhým typom je súvetie s vedľajšou vetou, ktorej je podradená ďalšia vedľajšia veta. Napr.: *Vtedy sa chytila za hlavu, že nečakala, kým sa ceny napravia* (Jesenský).

V tomto type ide teda o súvetie, v ktorom sa hlavná veta spája s dvoma vedľajšími vetami nerovnakého druhu, pričom vedľajšie vety sú v určovacom vzťahu. Pritom vedľajšie vety môžu byť rozmanitého druhu, ako to vidno na týchto príkladoch: *Notár si len značil, čo potreboval, aby mohol napísať listiny, súce do pozemkovej knihy* (Hečko). *Vedela, že fazuľa nie je taká teplá, aby ublížila* (Ondrejov). — *Tu bol na chvíľu v pochybnostiach, či je Hana nie bankovým zamestnancom, keď slúži u bankového direktora* (Jesenský). — *Vystúpil na schodíky, ktoré sa mu zdajú, že vedú do neba* (Kukučín). — *Prečítali im rozkaz, z ktorého vysvitlo, že majú ísť na front* (Ondrejov.) — *Vzdialenosť medzi ním a Šimonom nie je teraz taká, aby Šimon nemohol sledovať jeho nachýlený chrbát, kedy-*

koľvek zodvihne zrak (Chrobák). — Len teraz vidím, aké je to šťastie, keď je človek zdravý a môže pracovať (Zúbek). — A hneď som sa utiahol za buk, aby som mohol lepšie pozorovať, čím sa zapodieva (Jilemnický). — Eva hľadá na posteľ — hľadá, či nepostihne nejaký pohyb, ktorý by svedčёл o živote (Kukučín). — Bolo mi ťa ľúto, lebo si prišla o to, na čom si si toľko zakladala (Kukučín).

Vedľajšie vety nemusia v tomto type zloženého súvetia nasledovať po hlavnej vete, i keď je to najčastejší prípad. Môžu byť umiestnené aj pred ňou. Takéto umiestnenie vedľajších viet závisí od vetného členenia na východisko a jadro výpovede. Ak hlavná veta je jadrom výpovede, umiestňuje sa obyčajne až na koniec celého zloženého súvetia. Napr.: *A keď sa už slnko zbaví všetkého, čo mu zavadzia na belasej oblohe, rozhorúči sa od radosti (Hečko).*

Niekedy sa jedna vedľajšia veta vkladá do druhej tak, že sa obidve podrad'ovacie spojky ocitnú popri sebe. Napr.: *On hovoríeva, že keby sa bol mohol oženiť od rána do večera, bol by už dávno milovaným manželom a šťastným otcom (Tajovský).* V takýchto prípadoch nekladíme medzi podrad'ovacie spojky čiarku, i keď patria rozličným vetám. Tak je to vo všetkých prípadoch, bez ohľadu na druh podrad'ovacích spojok (spojovacích výrazov), ktoré sú popri sebe. Vidno to na týchto prípadoch: *Či si myslíš, že keď si sa tu pred starým Sojčiakom pekne vyspovedal, môžeš ho zas poslať k čertu? (Chrobák). — Akoby si boli obaja v tom istí, že kto sa pušky zmocní, zabije toho druhého (Ondrejov). — Tu treba povedať, že kým som tam stál, sperlila sa rosa na zboží (Chrobák). — V humnách sa držiavala výlučne len zvyšná potrava, preto keď gazdovia potrebovali slamu, museli ju nosiť z chotára.*

Niekedy sa k jednej hlavnej vete pripájajú za sebou dve vedľajšie vety rovnakého druhu, uvedené tou istou spojkou. Napr.: *Dozvedeli sme sa, že sa náš priateľ rozhodol, že príde až o týždeň.* Takýmto súvetiam treba sa vyhýbať. Ale sú také súvetia, v ktorých sa vyskytujú dve vedľajšie vety rovnakého druhu, uvedené rozličnými spojkami, alebo dve rozličné vedľajšie vety, uvedené tou istou spojkou. Napr.: *Po geometrovej a referentovej reči prichodí mu zápasiť viac s pohorelcami ako s gazdami, čo majú pozemky za Hlbokým potokom, na ktorých má stáť podľa načrtnutého plánu väčšia polovica budúcej Mrzáčky (Hečko). — Zdá sa, že sa konečne rozhodol, že junce iste kúpi (Kukučín).* Takéto súvetia sú správne. Aj sa pomerne často používajú.

Variantom uvedeného typu zloženého súvetia je súvetie, v ktorom sa k jednej hlavnej vete pripája niekoľko vedľajších viet, pospájaných do postupného určovacieho radu. Napr.: *Štvrtý deň po jeho príchode oznámil mu Miško, že do zámku prišiel nový vojak, o ktorom podľa opisu Adam hneď zvedel, že to musí byť Mihvok (Jégé). — Ale zakrátko prestal, lebo on najlepšie vedel, že človek nemá takého hlasu, ktorý by z tej hĺbky múrmi prenikol (Jégé).* V takýchto zložených súvetiach sa môžu

opakovať dve vedľajšie vety rovnakého druhu, uvedené tou istou spojkou, len nesmú stáť hneď za sebou.

Tretím typom zloženého súvetia je súvetie s viacnásobnou hlavnou vetou. Napr.: *Nenachádza však opory a spoza chrbta útočí naň desivá predstava, že visí nad bezodnou prázdnotou* (Chrobák).

V tomto type ide o zložené súvetie, ktoré sa zakladá na dvoch hlavných vetách, spojených do priradovacieho súvetia. Jednej z nich, obyčajne druhej, je podradená vedľajšia veta. Hlavné vety môžu byť v rozličnom vzťahu; podobne aj vedľajšia veta môže byť rozmanitého druhu. Napr.: *Vojsko sa razom obrátilo tvárou k domovu a poklo sa hľadať toho neznámeho, čo zavinil jeho utrpenie* (Ondrejov). — *Chce bežať hneď, no zbehne sa toľko vecí, že sa môže všuchnúť do dvora až pred večerom* (Hečko). — *Eva si zakryla obe ruky zásterou až po lakte a počívala pozorne, čo Katrena hovorí* (Kukučín). — *Eudu dosť, ale to je chyba, že niet hlavy v dome* (Timrava). — *Inokedy nebýva priateľkou vynukovania, ale tentoraz neminie minúta, aby si syna nepovzbudila: „Jedz, syn môj!“* (Hečko). — *Z čela sa mu cedí znoj, vôbec cíti sa, akoby bol v horúcom kúpeli* (Kukučín).

V tomto type zloženého súvetia veľmi často sa vedľajšia veta kladie na čelo druhej hlavnej vety priradovacieho súvetia, takže sa obyčajne stretnú dve spojky. Na prvé miesto kladieme priradovaciu spojku, na druhé podradovaciu. Napr.: *Rozohriali by sa, a keby si ich vypustil, skrehli by na zime* (Ondrejov). V takýchto prípadoch píšeme len jednu čiarku, a to pred prvou spojkou, bez ohľadu na to, či prvá spojka je zlučovacia, alebo iná. Teda aj pred zlučovaciu spojku a kladieme v tomto prípade vždy čiarku. Napr.: *Teraz sa roztratíme po jednom, a keď vyjde mesiac, zídeme sa pri mlákach* (Švantner). — *Už dokonával, a kým stará mať zavolala najbližších susedov, starý otec umrel* (Tajovský). — *Aj toto leto sa rúče začalo, ale čo sa robí od týždňa, to je už veľa* (Švantner). — *Nemcovi ukázal vtedy partizánovu chalupu, ale keď gestapák domec zapálil a chcel do plameňov vrhnúť chorľavú ženu, vzbúrila sa v Janovčíkovi ľudskosť* (Fr. Kráľ). — *Ale jeho otec sedel skromne, sotva odpovediac svojim trasľavým „áno“, alebo keď už Peter veľmi dobiedzal, pripojil ešte „veru tak“* (Plávka). — *„Môj Števo,“ začínala a končila Ilčíčka svoje reči, no hoci ľudia chceli tomu dať posmešnú príchut', nemohli* (Urban).

Štvrtým typom je zložené súvetie, v ktorom sa k podradovaciemu súvetiu ako celku pripája hlavná veta. Napr.: *Nevedel, čo sa doma robí, a privyknutý bol celý deň, často i celé noci po horách slediť* (Jégé).

Aj v tomto type zloženého súvetia základom je priradovacie súvetie, ale významový vzťah medzi hlavnými vetami je iný než v predchádzajúcom type. Prvá hlavná veta tvorí s vedľajšou vetou významový celok a druhá hlavná veta sa pripája až k tomuto podradovaciemu súvetiu ako k celku. Keby sme vynechali vedľajšiu vetu, zvyšok súvetia by nebol významove určitý. Možno to pozorovať aj na týchto prípadoch: *Jerguš*

šiel pozrieť aj na jeho hrob, na ktorý Rudko zasadil neumelými rúčkami zhotovený krížik, a bolo mu žalostne (Ondrejov). — I múdrego človeka ste mi až hen z Trenčianskej doviedli, aby mi pomáhal, a teraz vás tak zabili zlí ľudia! (Jégé.) — Čo raz do Machajov príde, nikdy nič nedonesie, ale veru skoro vždy niečo odnáša (Kukučín). — Chvilami jej aj preletí hlavou rozumná iskra, že by sa mala vrátiť, ale vzápätí tým tuhšie pobehne (Hečko). — Mara Drozdíkovie uhádla, že je to tá nová nevesta, i pozrie sa jej do tváre (Timrava). — Jej muž Paľo síce zdvihol od peňazí svoje oči, kto ho zasa mylí krikom, no nevydal hlasu (Timrava).

V tomto type zloženého súvetia je dôležitá interpunkcia. Druhá hlavná veta sa oddeľuje od predchádzajúceho podrad'ovacieho súvetia čiarku v každom prípade, aj vtedy, keď sa tieto dva celky spájajú zlučovacou spojkou a. Čiarkou sa tu naznačuje koniec vedľajšej vety. Vidno to na príkladoch: *Kúpim plátno, vyjednáam tie uniformy, čo sme onehdy v Horove spomínali, a pozvem hostí* (Fr. Kráľ). — *Starý otec ich už ani nepoznal, ktoré je čie, a mien im už vôbec nevedel* (Tajovský). — *Ehli si všeci traja do postele, ako to Jerguš vopred premyslel, a stiahli si veľkú perinu až na hlavy* (Ondrejov). — *Už sa nazdal, že si švagor od neho bude pýtať peniaze, a nerád mu dáva* (Timrava). — *Zavrel ústa, aby mu neprečítali zuby, a sadol si na mostíku* (Ondrejov).

Piatym typom zloženého súvetia je súvetie, ktoré sa skladá z dvoch, niekedy aj z viacerých podrad'ovacích súvetí. Napr.: *V pol rieke, kde člnok pláva najrýchlejšie, zažmúri oči, a v tej chvíli zabudne, že je v Lehôtke* (Hečko).

V tomto type zloženého súvetia sa spája do vyššieho celku niekoľko podrad'ovacích súvetí. Každé z nich tvorí významový celok, ktorý má istý vzťah k druhému myšlienkovému celku. Najčastejší je zlučovací a odporovací vzťah, zriedkavejší je stupňovací, vylučovací a dôvodový alebo dôsledkový vzťah. Vidieť to na týchto príkladoch: *Prešmykol sa okolo brány, ktorá hatala most, a celou silou sa oboril na suché konáre stromov, aby utišil svoje divé rozrušenie* (Ondrejov). — *Vie, že sama nie je dnes taká, ako bývala pred rokmi, a hádam ani on nie je už ten, čo býval vtedy* (Chrobák). — *Otec odišiel vyskúmať, čo sa robí s naším obydľím, ale tam dlho nebolo prístupu ani pre samých hasičov, kým sa oheň, napomáhaný prudkým vetrom, nevyzúril* (Šoltésová). — *Nazýva ho posmešne demokratom, ktorý má ústa plné demokracie, a ruky šmátrajú po cudzích vreckách, kde by sa čo dalo ulúpiť* (Jesenský). — *Niečo mu šepkalo, aby bol k nej milý, ale sa bál, že by príďaleko zašiel, a preto sa obrátil a vyšiel zasa na dvor* (Jégé). — *Keď človek nemá nič, je sympatický, ale keď začne mať niečo, už ho pichajú jazykmi* (Jesenský). — *Ondro znal veľmi dobre, že sú okolnosti veľmi nevýhodné, ale úfal sa, že šťastie ho neopustí* (Kukučín). — *Veru poslúchol som svoju dobrú ženu, aby som nechodil v tomto čase na obnôcku, a poslúchol som ju ochotne, lebo nikto nenosí rád svoju kožu na trh* (Jilemnický). — *Žofa*

však vedela, že v lekárni nedajú lieky v nijakom prípade na dlh, a preto ju hneď zaboľela myšlienka, ako zohnať peniaze (Fr. Kráľ).

Pre interpunkciu v tomto type zloženého súvetia platia tie isté pravidlá ako v predchádzajúcich typoch.

Osobitným druhom zloženého súvetia je *perióda*. Perióda je zložené súvetie, ktoré sa z významovej stránky rozčleňuje na dve časti. Prvá časť periódy sa volá *predvetie*, druhá *závetie*. Predvetie periódy vyslovuje nejakú všeobecnú myšlienku a je vždy východiskom výpovede. Závetie zužuje alebo konkretizuje obsah predvetia. V závetí sa vyhrocuje celá myšlienka, preto závetie je jadrom výpovede. Medzi predvetie a závetie sa obyčajne kladie dvojbodka. Napr.: *Slovenský brat, objím si mať, ľúb verne objatú: zem slovenská je tvoja mať, miluj zem tú svätú!* (Sládkovič.) Takéto periódy boli častejšie v staršom rečníckom štýle. Bolo to najmä pod vplyvom latinčiny. V dnešnom spisovnom jazyku sú už veľmi zriedkavé.

Niekedy sa pokladá za periódu aj zložené súvetie piateho typu, najmä ak je bohatšie rozvité. Významový vzťah medzi obidvoma časťami súvetia však aj v tomto prípade musí byť zachovaný. Napr.: *Okrem toho, že máš zaistený chlebiček pre seba a prípadne i pre svoju rodinku, môžeš slediť po horách, koľko ti ďaka, a nemusíš mať strach pred divou zverinou ani pred zlými valachmi a zbojníkmi, lebo vždy môžeš nosiť na pleci guľovnicu s dvoma rúrami* (Švantner).

Uvedené typy zloženého súvetia sa vyskytujú vo všetkých štýloch spisovného jazyka, ako sme to už spomenuli v úvode. Rozdiel medzi jednotlivými štýlmi je iba v množstve používaných zložených súvetí.

V súčasnom spisovnom jazyku sa uplatňuje snaha, aby sa komplikovanosťou súvetia neporušovala pružnosť, prehľadnosť a plynulosť celého prejavu. Najmä v ústnych i písomných prejavoch určených pre najširšie vrstvy pracujúcich treba sa vyhýbať veľmi zložitým súvetiam. Ale ani v umeleckej literatúre neslobodno používať príliš komplikované súvetia, pretože sú veľkou prekážkou zrozumiteľnosti prejavu. Ako ukážku takéhoto komplikovaného súvetia uvedieme aspoň jeden príklad.

Mal by som začať udalosťou, keď sa starostlivá tetka z Dolného konca, u ktorej som bol za čas v opatere po matkinej smrti, vypravila ku známemu horárovi pri Štiavnici do služby a ja som sa musel lúčiť s Priečtržinami, hoci všetky jarčeky, dolinky, krovia, bučiny volali ma späť k priesračným hľbočinám s plachými krdľami dúhovo sfarbených rýb, k mäkkým pažitiam a vysvieteným lúkam, kde som zažil toľko príjemných chvíľ, lebo vtedy prvý raz zatriaslo sa mi srdce a v žilách som pocítil ten známy smäd, ktorý chlapcovi vnucuje veľké predsavzatie a ženie ho voslep svetom po najneschodnejších cestách, aby naplnil svoj osud, a ktorý i vo mne neprestal nieť tŕžby do tých čias, kým som úplne nepodľahol náruživostiam mladosti, ale od tých čias mocné vetry zohnali už desať krutých zím z vrchov a desať ráz rozkvitli v záhradách jablone.

(Frant. Švantner, Nevesta hôľ.)

Prehľadnosť a plynulosť prejavu sa dosahuje tým, že sa zložené súvetia usporadúvajú istým spôsobom. Veľmi často sa zložitý zväzok myšlienok usporadúva reťazovite. Tým vzniká vetná reťaz. Tak je to napr. v tomto prípade: *Tam chvíľku postojí, lebo je prekvapený, že je už skoro biely deň, že nebo na východe jasne planie ako sviatočne osvetlený oltár, že obilie stojí ticho a nepohnuto ako nábožné zhromaždenie, že sa všetko nádherne ligoce v trblietavej rose a že mu nad hlavou vzrušene zatrillkoval škovrán* (Chrobák). Vetnú reťaz tvoria vety zoradené do priad'ovacieho súvetia. Najčastejšie sú to rovnocenné vedľajšie vety. Tak je to aj v tomto prípade: *I rozpráva zmučená žena všetko, čo má na boľavom srdci, čo sa jej prihodilo, pred čím má obavu, a zatajuje len meno pôvodcu nešťastia* (Fr. Kráľ).

Veľmi často sa dosahuje prehľadnosť pri vyjadrovaní zložite pospájaných myšlienok tým, že sa hlavná veta stáva ťažiskom zloženého súvetia. Vedľajšie vety sa zoskupujú okolo tohto ťažiska. Keď sa hlavná veta ako ťažisko súvetia položí do prostriedku väčšieho významového celku, dosiahne sa symetrická výstavba celého súvetia. Tak je to napr. v týchto prípadoch: *Kým som bol malý, púšťal som sa s ním do hádky, že ako by to mohlo byť, že veď takto o päť-šesť rokov by už teda i mne prichodilo sa ženiť* (Tajovský). — *Keď nastupovali do roboty prví chlapi fabrickej brigády, vyťahovali z vrecák vesty hodinky a porovnávali si čas, či meškali oni a či ich starobylé hodinky, opatrované vo futráloch* (Tatarka). — *Keď som opustil tiesňavu tmavých hôr a pred o mnou sa roztvoril široký prietržinský úval s dedinou, musel som zastať, lebo veľké svetlo mi zaslepilo oči* (Švantner).

Tu treba poznamenať, že aj v jednoduchom podrad'ovacom súvetí, v ktorom sa niekoľko členov hlavnej vety vyjadruje vedľajšími vetami, používa sa takýto postup. Pozorujme to na týchto príkladoch: *Keď otec vošiel do izby, pozrel na posteľ, kde ležal Jožo* (Moric). — *Luptáčka len čo pozrela na Martinca a na mydlo, hneď vedela, čo sa stalo* (Horák). — *A keď sa mi obzor známeho chotára konečne položil pokojne pred oči, nevedel som zasa, v ktorú stranu sa pohnúť* (Švantner).

Prehľadnosť prejavu sa dosahuje často aj tým, že sa zložitá myšlienka rozloží do dvoch častí a tieto časti sa vyjadria podobnou formou. Tu hovorievame o paralelnom rozvíjaní myšlienky. Tento syntaktický postup sa používa najmä pri prirovnaní. Vyskytuje sa rovnako pri zloženom súvetí ako aj pri jednoduchom súvetí, ako to vidno z týchto príkladov: *Keď ho trescem pre jeho viny-neviny, vtedy najsilnejšie cítim, ako ho ne-výslovne rada vidím, a keď mu potom pekne vysvetlím, prečo chcem, aby inak, a nie tak robil, to nikdy neostane u neho bez dobrého účinku* (Šol-tésová). — *Čím viac sme sa smiali jeho hlúpostiam, tým bol samopaš-nejší a jeho kúsky krkolomnejšie* (Chrobák).

KVANTITA SLOVIES ODVODENÝCH OD PODSTATNÝCH MIEN

Veľmi produktívnym typom tvorenia nových slovies v dnešnej slovenčine sú druhotné slovesá odvodené od menných základov, a to najmä od podstatných mien. Pri takto tvorených slovesách je nejednotnosť v kvantite v porovnaní so základom, z ktorého vznikli: jedny slovesá si podržali pôvodnú kvantitu základu, z ktorého vznikli, v iných sa kvantita zmenila, skrátila. Poznamenať však treba, že tu ide len o kvantitu poslednej slabiky odvodzovacieho základu, teda tej slabiky, ku ktorej sa pripína prípona. Iné dĺžky základu, totiž v jeho strede alebo na začiatku (čiže v koreni) pri viacslabičných základoch, sa pri odvodzovaní nemenia.

V tomto príspevku si všímame len kvantitu poslednej slabiky odvodzovacieho základu. Nie sú tu teda zahrnuté také prípady denominatívnych slovies, ktoré dĺžku nemajú bezprostredne pred odvodzovacou príponou. Napríklad: *árenda* — *árendovať*, *kábel* — *kábelovať*, *úrad* — *úradovať*, *éter* — *éterovať* atď.

A ešte jedna všeobecná poznámka: krátka samohláska menného základu sa v odvodenom slovese nikdy nedlíži. Budeme si tu teda všímať len také druhotné slovesá, ktorých pôvodný menný základ má kmeňovú slabiku dlhú. Materiál ukazuje, že nie všetky slovesá, ktoré sú odvodené od menných základov s dlhou slabikou, majú rovnakú kvantitu. Napr.: *kráľ* — *kraľovať*, *múr* — *murovať*; ale *cár* — *cárovať*, *plán* — *plánovať*; *analýza* — *analyzovať*, *parafráza* — *parafrazovať*; ale *manéver* — *manévrovať*, *fráza* — *frázovať*; *telefón* — *telefonovať*, *lós* — *losovať*; ale *betón* — *betónovať*, *jód* — *jódovať* ap. Použitý materiál je väčšinou z Pravidiel slovenského pravopisu.

Vcelku tu ide o tri typy denominatívnych slovies: o slovesá utvorené pomocou prípony *-ovať*, pomocou prípony *-iť* a *-čiť* a pomocou prípony *-izovať*.

Z hľadiska striedania kvantity v základe a v slovese z neho utvoreným nie sú problematické odvodené slovesá na *-iť*, *-čiť* a na *-izovať*.

Pri slovesách na *-iť* a *-čiť* v zásade ide o jednu a tú istú príponu, o pôvodné *-iť*. Prípona *-čiť* vznikla z prípony *-iť*, ktorá sa pripájala k menám na *-k*. Toto koncové *-k* sa pred *-iť* palatalizovalo na *č* a tak máme striedanie *k/č* pri dvojiciach slov typu: *pltník* — *pltničiť*, *sedliak* — *sedliačiť*, *darebák* — *darebáčiť* ap. Neskôr sa toto koncové *-čiť* pocíťovalo ako samostatná prípona a pripájalo sa aj k iným menám, zakončeným na hocijakú inú spoluhlásku. Napr.: *politikár* — *politikárčiť*, *stolár* — *stolárčiť*, *partizán* — *partizánčiť* ap.

Odvodené slovesá na *-iť* a *-čiť* si ponechávajú kvantitu svojho menného základu. Takto sa tvoria predovšetkým slovesá od mien zamestnania a znamenajú „byť tým, zapodievať sa tým, robiť to, čo označuje základné slovo“. Napríklad: *kuchár* — *kucháriť* = byť kuchárom, *včelár* —

včelárif, farmár — farmáriť, politikár — politikáriť (politikárčiť), pltník — pltníčiť, kostolník — kostolníčiť, obuvník — obuvníčiť, školník — školníčiť, záhradník — záhradníčiť, pytlík — pytliačiť, sedliak — sedliačiť, stolár — stolárčiť, mäsiar — mäsiarčiť, pekár — pekárčiť, partizán — partizánčiť ap. Aj od iných názvov osôb sa tvoria slovesá na *-iť* a *-čiť* s tým istým významom ako pri predchádzajúcej skupine. Napríklad: *kamarát — kamarátiť sa* = byť kamarátom, *darebák — darebáčiť, lajdák — lajdáčiť, úžerník — úžerníčiť* ap. Inde zas sloveso takto utvorené znamená „vykonávať činnosť týkajúcu sa toho, čo vyjadruje menný základ“. Napríklad: *báseň — básniť* = písať básne, *paráda — parádiť* = niečomu alebo niekomu dodávať parády, *súd — súdiť* = vynášať súd o niečom, *sobáš — sobášiť* = vykonávať sobáš, *stráž — strážiť* = vykonávať stráž ap.

Iba v ojedinelých prípadoch, pri niektorých starších jednoslabičných slovách nastáva krátenie kvantity, ktorá je v základnom mene. Napríklad: *hriech — hrešiť* = páchať hriech, *pôst — postiť sa* = zachovávať pôst, *mráz — mraziť* = mrazom ochladzovať, *viera — veriť*.

Pri odvodených slovesách na *-izovať* sa však skrakuje kvantita základu, od ktorého boli utvorené. Významove obyčajne znamenajú „vykonávať nejakú činnosť, v ktorej centre je to, čo označuje meno slúžiace ako odvodzovací základ“. Napríklad: *apológia — apologizovať* = vykonávať apológiu, *demagógia — demagogizovať* = vykonávať demagógiu, *škandál — škandalizovať* = robiť škandál, *konkrétum — konkretizovať* = robiť niečo konkrétnym, *advokát — advokatizovať* = byť advokátom, *epilóg — epilogizovať* = robiť epilóg, *analógia — analogizovať* = používať analógiu, *ironia — ironizovať* = používať ironiu, *filológia — filologizovať* = uplatňovať filológiu, *história — historizovať* = zabiehať do histórie, *synchrónia — synchronizovať* = uviesť niečo do synchronie, *dialóg — dialogizovať* = dať niečomu podobu dialógu, *ideál — idealizovať* = chápať niečo ako ideál, *paušál — paušalizovať* = brať niečo ako paušál, *kryštál — kryštalizovať* = meniť sa na kryštál. Pripomenúť sa tu žiada, že slová *analógia, apológia, demagógia, filológia, synchrónia, dialóg, epilóg, kryštál* písali sa do poslednej pravopisnej úpravy s krátkymi samohláskami. Posledné Pravidlá zavádzajú tu však dĺžky podľa živej výslovnosti.

Ako sme už spomínali, pri denominatívnych slovesách na *-ovať* je stav trochu zložitejší. Niektoré z týchto slovies si zachovali pôvodnú dĺžku základu, z ktorého vznikli, v iných sa dĺžka skrátila.

Pôvodná dĺžka menného základu sa skrátila v týchto slovesách na *-ovať*:

a) V slovesách, ktoré boli utvorené z pôvodných domácich slov a ktoré znamenajú „urobiť to, čo označuje základné slovo“, napr.: *múr — murovať* = robiť múr, *križ — križovať (sa)* = robiť križ, *figeľ — figľovať* = robiť figle, *práca — pracovať* = vykonávať prácu, *púť — putovať* = vykonávať púť, *správa — spravovať* = mať správu...; ďalej „vyko-

návať istú činnosť, na ktorej je zúčastnené to, čo označuje základné slovo“, napr.: *drôt* — *drotovať* = drôtom sťahovať, *šnúra* — *šnurovať* = šnúrou sťahovať, *košiar* — *košarovat* = ležať košiarom, *stôl* — *stolovať* = sedieť a jesť za stolom...; a nakoniec „byť tým, čo vyjadruje základné slovo“, napr.: *kráľ* — *kraľovať* = byť kráľom, *hajdúch* — *hajdučovať* = byť hajdúchom ap. Sem patrí aj dvojica *chýr* — *chyrovať*.

Pri niektorých z týchto slovies, napríklad pri slovesách *putovať*, *pracovať*, *spravovať*, je ťažko bez historického skúmania povedať, či sú utvorené od podstatných mien *púť*, *práca*, *správa*, alebo naopak, či tieto mená sú utvorené zo slovesného základu. Pretože však dnes častejšie vznikajú slovesá od mien ako mená od slovies, náchylní sme pokladať tieto slovesá za odvodené od podstatných mien. V našej súvislosti stačí tu hovoriť o kvantitatívnom striedaní v dvojiciach slov typu *púť* — *putovať*, *práca* — *pracovať*, *správa* — *spravovať*, pretože len toto je pre nás dôležité.

b) Ďalej sú tu slovesá odvodené od cudzích abstrákt na -a, -ia, -um, poväčšine znamenajúce „vykonávať to, čo vyjadruje základné slovo“, napr.: *analýza* — *analyzovať* = robiť analýzu, *cenzúra* — *cenzurovať* = vykonávať cenzúru, *dialýza* — *dialyzovať* = robiť dialýzu, *paralýza* — *paralyzovať* = spôsobiť paralýzu, *parafráza* — *parafrazovať* = vyjadrovať sa v parafráze, *faktúra* — *fakturovať* = robiť faktúru, *matúra* — *maturovať* = robiť matúru, *havária* — *havarovať* = utrieť haváriu, *paródia* — *parodovať* = vykonávať paródiu, *rebélia* — *rebelovať* = robiť rebéliu, *onánia* — *onanovať* = vykonávať onániu, *štúdium* — *študovať* = byť na štúdiách ap. Od mien na -cia tvoria sa slovesá tohto typu bez koncového -c, napr.: *distribúcia* — *distribúovať* = vykonávať distribúciu, *promócia* — *promovať* = vykonávať promóciu, *reštitúcia* — *reštituovať* = vykonávať reštitúciu, *substitúcia* — *substituovať* = vykonávať substitúciu ap.

Patria sem aj dvojice slov, v ktorých sa strieda kmeňová spoluhláska: *kolízia* — *kolidovať* = byť v kolízii, *konfúzia* — *konfudovať* = uviesť do konfúzie, *konklúzia* — *konkludovať* = robiť konklúziu, *explózia* — *explodovať* = byť v explózii, *revízia* — *revidovať* = vykonávať revíziu, *exámen* — *examinovať* = viesť exámen, *dátum* — *datovať* = označiť dátumom, *vótum* — *votovať* = odovzdávať vóta, hlasovať ap. Tieto posledné slovesá, i keď významove sú blízke uvádzaným substantívnym základom, možno pre ich formálnu odlišnosť chápať aj ako slovesá neodvodené, prevzaté priamo z latinského slovesného základu.

c) Z ostatných slovies odvodených od cudzieho menného základu patrí sem len niekoľko slovies znamenajúcich „vykonávať istú činnosť, na ktorej je zúčastnené to, čo označuje základné slovo“, napr.: *dekrét* — *dekretovať* = nariadiť dekrétom, *lós* — *losovať* = rozhodovať lósom, *telefón* — *telefonovať* = hovoriť telefónom, *motív* — *motivovať* = byť motívom, *termín* — *terminovať* = stanoviť termín; zriedka sem patria aj odborné názvy, napr.: *amalgám* — *amalgamovať* = natierať amalgámom,

avízo — *avizovať* = poslať, dať avízo, *pagína* — *paginovať* = označovať pagíny ap.

Pôvodná dĺžka menného základu ostáva nezmenená v týchto odvodených slovesách na *-ovať*:

a) V niektorých domácich, spravidla novšie utvorených slovesách, označujúcich „robiť to, čo vyjadruje základné slovo“. Základ je v tomto prípade obyčajne jednoslabičný, zriedkavejšie odvodený príponou s dlhou samohláskou (dvojhláskou). Napr.: *krúžok* — *krúžkovať* = robiť krúžky, *kúsok* — *kúskovať* = robiť z niečoho kúsky, *stávka* — *stávkovať* = uskutočňovať stávku, *hliadka* — *hliadkovať* = konať hliadku, *plán* — *plánovať* = robiť plány, *zúbok* — *zúbkovať* = robiť zúbky, *žliabok* — *žliabkovať* = robiť žliabky, *dierka* — *dierkovať* = robiť diery, *hniezdo* — *hniezdovať* = robiť hniezda (v slovníku), *vráska* — *vráskovať* = robiť vrásky; ďalej slovesá znamenajúce „vykonávať istú činnosť, na ktorú je nejaký zúčastnený to, čo označuje základné slovo“, napr.: *lúh* — *lúhovať* = dávať do lúhu, *rýľ* — *rýľovať* = pracovať rýľom, *hláska* — *hláskovať* = izolovane vyslovovať hlásky, *mriežka* — *mriežkovať* = zakrývať mriežkou, *háčik* — *háčkovať* = pliesť pomocou háčika, *rámec* — *rámčovať* = dávať do rámca, *korbáč* — *korbáčovať* = biť korbáčom, *pečiatka* — *pečiatkovať* = otláčať pečiatku, *rúrka* — *rúrkovať* = dávať do niečoho rúrky, *plagát* — *plagátovať* = zverejňovať plagátom, *sánky* — *sánkovať sa* = voziť sa na sánkach, *žalár* — *žalárovať* = držať v žalári ap.

b) V slovesách utvorených zo základov cudzieho pôvodu spravidla odborných názvov, a to jednoslabičných alebo s dlhou odvodzovacou príponou (s pevnou dĺžkou v koncovej slabike). Napr.: *cín* — *cínovať* = potahovať cínom, *chróm* — *chrómováť* = potahovať chrómom, *jód* — *jódovať* = potierať jódom, *chlór* — *chlórovať* = nasycovať chlórrom, *rým* — *rýmovať sa* = utvárať rým, *cár* — *cárovať* = byť cárom, *fréza* — *frézovať* = pracovať s frézou, *kóta* — *kótovať* = označovať kótou, *dóza* — *dózovať* = určiť dózy, *káder* — *kádrovať* = hodnotiť z hľadiska kádrového, *manéver* — *manévrovať* = robiť manévry, *drenáž* — *drenážovať* = robiť drenáž, *siláž* — *silážovať* = robiť siláž, *politúra* — *politúrovať* = robiť politúru, *manikúra* — *manikúrovať* = robiť manikúru, *fašírka* — *faširovať* = robiť fašírku, *portrét* — *portrétovať* = maľovať portrét, *betón* — *betónovať* = stavať z betónu, *kubík* — *kubikovať* = označovať kubíkom, *ozón* — *ozónovať* = miešať s ozónom, *ažúr* — *ažúrovať* = ozdobovať ažúrom, *torpédo* — *torpédovať* = strieľať torpédom, *gilotína* — *gilotínovať* = stínať gilotínou, *rajón* — *rajónovať* = rozdeľiť na rajóny ap. Všetky tieto slovesá znamenajú opäť alebo „robiť to, čo vyjadruje základné slovo“ alebo označujú činnosť, ktorá súvisí s tým, čo označuje základné slovo. Sú to slovesá novšieho pôvodu.

Slovesá utvorené od podstatných mien majú teda v slovenčine dvojakú kvantitu v porovnaní so svojím základom:

1. Krátka samohláska menného základu sa v slovese z neho odvodenom nemení.

2. Dĺžka v základe ostáva zachovaná aj v slovese z neho utvorenom:

a) pri slovesách na *-iť* a *-čiť*; b) v novších slovesách na *-ovať* odvodených z jednoslabičných základov alebo zo základov, ktoré majú pevnú dĺžku v odvodzovacej prípone (koncovej slabike); tieto slovesá sú zväčša terminologickej povahy.

3. Dĺžka základu sa v odvodených slovesách kráti v týchto prípadoch: a) pri slovesách na *-izovať*, b) v niektorých slovesách na *-ovať*, najmä ak patria do staršej vrstvy slovnej zásoby alebo ak sú utvorené od cudzích abstrákt na *-a*, *-ia*, *-um*.

Z nášho rozboru kvantitatívnych pomerov pri slovesách utvorených z podstatných mien môžeme urobiť asi takýto záver:

Pôvodne v slovenčine pri slovesách utvorených z podstatných mien platila zásada, že dĺžka, ktorú má podstatné meno, sa v slovese z neho utvorenom kráti. Nasvedčajú tomu predovšetkým staré slovesá typu *kraľovať*, *pracovať*, *murovať* ap. Pri novších slovesách, ako sú napríklad *žalárovať*, *plagátovať*, a najmä v slovesách z odbornej terminológie, kde sa tieto denominatívne slovesá zvlášť bohato využívajú, krátenie už obyčajne nenastáva. Slovesá si tu ponechávajú dĺžku, ktorá je v základnom podstatnom mene. Toto vyrovňovanie treba chápať ako dôsledok živej snahy v jazyku, aby príbuzné slová mali rovnakú kvantitu, čiže aby sa čo najmenej od seba líšili. Túto zásadu treba nám rešpektovať a pri novom tvorení slovies aj realizovať, pokiaľ, pravda, aj novoutvorené slovo nepatrí do niektorého z typov, kde sa kvantita základu zásadne kráti (napr. pri slovesách na *-izovať*, pri slovesách na *-ovať* odvodených od cudzích abstrákt na *-a*, *-ia*, *-um* atď.).

PODNETY A DISKUSIE

JÁN HORECKÝ

PRAVOPIS ZLOŽENÝCH PRÍDAVNÝCH MIEN

V nových Pravidlách slovenského pravopisu sa otázka písania zložených prídavných mien rieši vlastne iba mimochodom, ako vidieť zo skutočnosti, že sa o nej hovorí len v § 176 o spojovníku.

Správne sa tu zdôrazňuje, že rozhodujúcim kritériom pre písanie alebo nepísanie spojovníka v zložených prídavných menách je význam zloženiny, ale toto kritérium sa neilustruje práve takými prípadmi, ktoré by boli sporné aj z hľadiska významového. Prikazuje sa síce písať *žltozelený*, *bledozelený*, ak ide o odtienok jednej farby (teda vlastne o jeden pojem), práve tak ako *sladkokyslý*,

hluchonemý a sladkobôľný, ale neuvádza sa ďalej, v ktorých prípadoch možno príslovku písať aj oddelene od prídavného mena, i keď ide v podstate o jeden pojem (*jemne mletý*). Ďalej sa ustalať zásada písať bez spojovníka také zložené prídavné mená, ktoré sú utvorené od zložených pomenovaní, ale neukazuje sa, aké sú tu vôbec možné typy a ako sa zachovať v sporných prípadoch.

Pokladáme preto za potrebné trochu podrobnejšie rozviesť problematiku zložených prídavných mien, poukázať na otázky sémantické a pritom, pravda, upozorniť aj na otázky pravopisné. Sémantickými otázkami pritom rozumieme predovšetkým ustálenie slovotvorných typov zložených prídavných mien a pokus o určenie hraníc, pokiaľ až možno ísť v tvorení zložených prídavných mien a kde už treba siahnuť po opisnom vyjadrení.

Do prvej skupiny možno zaradiť také prídavné mená, ktoré sa už vlastne neďajú chápať ako zložené, pretože ich druhá časť obyčajne nejestvuje ako samostatné prídavné meno, alebo ak jestvuje, má celkom iný význam. Ide tu o také prídavné mená ako *dážďonosný, plodonosný, skazonosný, zákonodarný, dobroprajný, dobročinný, chorobotvorný, koštotvorný, kmeňotvorný, suchomilný, duchamorný, kyselinovzdorný*. Všetky takéto prídavné mená si významove môžeme rozložiť: napr. *nosiaci dážď, spôsobujúci skazu, dávajúci zákony, tvoriaci chorobu, milujúci sucho, vzdorujúci kyseline*. Ide tu teda o prevedenie slovesnej väzby (obyčajne akuzatívnej) do podoby prídavného mena: slovo vyjadrujúce predmet sa dáva na prvé miesto a je zakončené kmeňovým o (spojovacia samohláska), kým sloveso sa mení na „slovesné prídavné meno“.

Slovesný prvok sa prejavuje aj v zložených prídavných menách typu *rýchlopalný, rýchlorezný, rýchlobežný, pomalybežný*, kde však prvá časť už nezastupuje predmet, ale je príslovkou. Druhou časťou môže tu byť opäť iba taký tvar, ktorý síce vyjadruje dej, ale nejestvuje samostatne (ak jestvuje samostatne, má iný význam než v zloženine).

Ak by sa tu použilo samostatne jestvujúce prídavné meno, vznikli by nesprávne zložené prídavné mená typu *teplokontrolný, výrobnokontrolný*. Na označenie inžiniera, ktorý kontroluje výrobu, musíme použiť opis *inžinier kontrolujúci výrobu* alebo povedať jednoducho *kontrolný inžinier* (podobne ako pilot kontrolujúci let je *kontrolný pilot*). Na označenie vedenia, ktorým sa kontroluje teplo, musíme zase použiť opis *vedenie na kontrolu tepla* alebo *kontrolné tepelné vedenie*.

Pretože druhá časť takýchto zložených prídavných mien nejestvuje samostatne (príp. jestvuje, ale má iný význam než v zloženine), nieto tu ani problému, či ich písať osobitne alebo so spojovníkom. Je prirodzené písať ich spolu ako jedno slovo.

Taká istá zásada platí aj pri inej skupine zložených prídavných mien, ktoré sú vlastne mechanickými zrazeninami. Sú to napr. *cieľuprimeraný, dôveryhodný, kúpyschopný, pravdepodobný, roduverný, seberovný, slávybažný, tajuplný*. Rozsiahla je najmä skupina s druhou časťou *-hodný* (*dôveryhodný, chvályhodný, pamätihodný, podivuhodný, poľutovaniahodný*) a *-schopný* (*akcieschopný, kúpyschopný, práceschopný, obranyschopný*), hoci ich produktivnosť je dosť obmedzená. Niektoré z prídavných mien tohto typu už možno chápať ako nezložené (napr. *podivuhodný, pravdepodobný*), od niektorých zase nemožno tvoriť príslovky (napr. od *kúpyschopný, pamätihodný, poľutovaniahodný, práceschopný, seberovný, všadeprítomný*) a to je práve dôsledok mechanického priradenia predmetu a príslušného prídavného mena.

Pozoruhodné je, že niektoré typy oscilujú medzi prvou a druhou skupinou. Popri *suchomilný* máme *pokojamilovný*, popri *krkolomný* je *srdcelomný*, popri *kyselinovzdorný* máme *mrazuvzdorný* a *žiaruvzdorný*. Zdá sa však, že v novších prídavných menách sa uplatňuje tendencia odklonu od mechanických vzrazení.

Ďalšiu veľkú a dôležitú skupinu tvoria také zložené prídavné mená, ktoré vznikajú priradením dvoch pôvodne samostatných prídavných mien. Takéto zložené prídavné mená tvoria síce celok, ale pomer ich častí je taký voľný, že zväčša nezáleží na tom, ktorá časť sa položí na prvé miesto: *modro-čierny*, *rusko-slovenský* je z hľadiska významu to isté ako *čierno-modrý*, *slovensko-ruský*. Pravda, v skutočnosti tu býva ustálené poradie, ale táto ustálenosť je podmienená vonkajšími, nejazykovými faktormi, niekedy aj len tradične.

V type *slovensko-ruský* je poradie podmienené vecne: podľa toho, či je napr. v slovníku na prvom mieste časť slovenská alebo ruská, inokedy podľa toho, z hľadiska koho sa hovorí (napr. *americko-anglický* proti *anglicko-americký*). V type *marxisticko-leninský* a *leninsko-stalinský* je poradie podmienené dejinnou postupnosťou klasikov marxizmu-leninizmu. V chemických názvoch ako *síran draselno-hlinitý*, *fosforečnan amónno-horečnatý* je na prvom mieste záväzne prvok viac elektropozitívny. Podobne v geológii je na prvom mieste prídavné meno vyjadrujúce väčšie percentuálne množstvo (*štrkovo-pieskový*). Napokon v mnohých prípadoch ide len o úzus: *hospodársko-sociálny*, *hospodársko-spoločenský*, *hospodársko-technický*, *liečebno-profylaktický*, *vibračno-rotačný*, *fyzikálno-chemický*, *odborno-politický*.

Takéto zložené prídavné mená píšeme so spojovníkom. Iba v niekoľkých prípadoch je ustálené písanie bez spojovníka: *sladkobôľny*, *bôľnosladký*, *ďalekohľboký* (napr. skok), *vysokoďaleký*, *gréckorímsky* (napr. zápas, ale *gréckorímske* styky).

V anatomickej terminológii sú pomerne časté zloženiny typu *nosočelný*. V takejto podobe sa uvádzajú napr. v Ledényiho Nomina anatomica: *nadpleckokľúčny*, *žalúdkopredstierkový*, *nosičočapovcový*, *predsieňokomorový*, *chrupkohltanový*, *močopohlavný*. Treba však povedať, že v takejto podobe sú uvedené zloženiny obyčajne mechanickým kalkom z latinčiny, lebo v slovenčine aj prvá časť, pokiaľ má charakter prídavného mena, musí mať príponu prídavného mena. Teda správne sú iba podoby *nadpleckovokľúčny*, *žalúdkovočrevný*, *predsieňovokomorový* a pod. Možno však ponechať zaužívaný spôsob, taktiež vplyvom latinčiny, písať takéto prídavné mená bez spojovníka, ako jedno slovo.

Pravda, jestvujú v slovenčine aj také prípady, že nemožno prvej časti takéhoto zloženého prídavného mena pridávať príponu *-ovo*. Býva to vtedy, keď prvá časť nie je vlastne prídavné meno, teda keď sa prídavné meno tvorí od už hotového zloženého podstatného mena. Napr. od názvu *nosohltan* nemožno tvoriť prídavné meno *nosovohltanový*, ale *nosohltanový*. Podobne od *ocelobetón*, *železobetón* sú prídavné mená *ocelobetónový* a *železobetónový*; ďalej napr. *lesostep* — *lesostepný*, *ďatelinotráva* — *ďatelinotravný*, *rodokmeň* — *rodokmeňový* (na rozdiel od *rodovo-kmeňový systém*). Nie sú to teda zložené prídavné mená, ale prídavné mená utvorené od zložených podstatných mien. Preto v nich prirodzene spojovník nepíšeme. Tak isto nepíšeme spojovník v prídavnom mene *československý*, ak je utvorené od názvu *Československo* (*československí športovci*, *československá zástava* a pod.).

Zdôraznili sme, že v tejto skupine sú prídavné mená tvoriace zložené prídavné meno k sebe priradené, nie sú navzájom určované. V ďalšej skupine sú už

také prídavné mená, ktorých prvá časť nejakým spôsobom určuje druhú časť. Sú to obyčajne prídavné mená utvorené od združených pomenovaní. V združených pomenovaniach je taký vzťah, že podstatné meno je prvkom určovaným a prídavné meno prvkom určujúcim. Vzťah určujúci — určovaný sa zachováva aj vtedy, keď sa zo združeného pomenovania utvorí prídavné meno: z podstatného mena vznikne prídavné meno a z pôvodného prídavného mena vznikne príslovka, ktorá bližšie určuje prídavné meno. Aj pôvodné združené pomenovanie aj od neho utvorené prídavné meno tvoria jeden významový celok, preto v takýchto zložených prídavných menách nepíšeme spojovník, ale píšeme ich ako jedno slovo. Inak povedané, je tu celkom jednoduché pravidlo: ak je prídavné meno utvorené od združeného pomenovania, píše sa bez spojovníka: *Banská Bystrica* — *bansko-bystrický*, *horná Orava* — *hornooravský*, *moravské Slovensko* — *moravskoslovenský*, *buržoázna demokracia* — *buržoáznodemokratický*, *kultúrna história* — *kultúrnohistorický*, *kultúrna politika* — *kultúrnopolitický*, *ľudová demokracia* — *ľudovodemokratický*, *politická agitácia* — *politickoagitačný*, *umelecký priemysel* — *umeleckopriemyselný*, *verejné právo* — *verejnoprávny*, *občianske právo* — *občianskoprávny*, *verejný prospech* — *verejnoprospešný*, *súkromné vlastníctvo* — *súkromnovlastnícky*, *majetkové právo* — *majetkovoprávny*, *fyzická geografia* — *fyzickogeografický*, *spodný eocén* — *spodnoeocénny*, *spoločenská výroba* — *spoločenskovýrobný*, *hospodárska geografia* — *hospodárskogeografický*.

Priklady by sa dali rozmnožovať do nekonečna, pretože potreba nových prídavných mien zo dňa na deň rastie. Treba si už aj položiť otázku, či je naozaj možné od každého združeného pomenovania utvoriť zložené prídavné meno. Je napr. otázka, či prídavné mená *diferenciálnodiagnostický*, *spektrálnofotometrický*, *patologickoanatomický*, *chemickotechnický*, *geologickovýskumný* skutočne vystihujú, že ide o to, čo sa týka diferenciálnej diagnostiky, spektrálnej fotometrie, patologickej anatómie, chemickej techniky a geologického výskumu. Nemáme ešte preskúmanú skutočnú nevyhnutnosť zložených prídavných mien, ale nazdávame sa, že v mnohých prípadoch by bolo možno zloženine vyhnúť nejakým opisom, napr. *vzhľadom na diferenciálnu diagnostiku, pri spektrálnej fotometrii, z hľadiska patologickej anatómie a pod.* V nevyhnutných prípadoch by azda bolo lepšie písať prvú časť oddelene, v podobe príslovky (*diferenciálne diagnostický*).

Veľmi blízku skupinu tvoria také zložené prídavné mená, ktoré sú síce utvorené od nejakého združeného pomenovania, ale významové posunutie nie je také jasné ako v predchádzajúcej skupine. Ide tu o prípady ako *juhoslovenský*, *severoamerický*, *vnútropolitický*, *vnútrostranický*, *stredoeurópsky*, *štátoobčiansky*, *štátovedecký*, *ústavovedný*, *choromyseľný*, *maloburžoázny*, *národohospodársky*, *starozákonný*. Aj tu je síce združené pomenovanie (*južné Slovensko*, *vnútorná politika*, *malá buržoázia*, *národné hospodárstvo*), ale v zloženom prídavnom mene má prvá časť často tvar odchylný od tvaru prídavného mena v združenom pomenovaní.

V tejto skupine zložených príd. mien niet nijakých ťažkostí pravopisných (píšu sa bezpečne ako jedno slovo). Z hľadiska významového však treba upozorniť na jednu okolnosť: od združených pomenovaní *biely kameň*, *kamenné uhlie*, *čierne uhlie*, *hnedé uhlie* síce máme zložené prídavné mená *bielokamenný*, *kamenouhoľný*, *čiernouhoľný* a *hnedouhoľný*, ale inak, ako sa zdá, netvoria sa takéto zložené prídavné mená s významom pôvodu alebo látky. Prínajmenej neobvykle pôsobí napr. prídavné meno *drevenouhoľný* (z dreveného uhlia), *drevnoliehový* (z dreveného liehu), *umelohodvábny* (z umelého hodvábu), *sivoliatinový* (zo sivej

liatiny), *olejnorepkový* (z repky olejnej), *cukrovorepný* (z cukrovej repy). V takýchto prípadoch je oveľa bežnejší opis, ktorý uvádzame v našich príkladoch vždy v zátvorkách.

Pravopisných ani slovotvorných a významových ťažkostí niet ani v skupine *bielobradý*, *čiernokrídly*, *tenkostenný*. Tieto zložené prídavné mená vlastne zastupujú zvrät „majúci bielu bradu, čierne krídla, tenkú stenu“. Za zmienku stojí, že prídavné mená v týchto zvratoch sú obyčajne neodvodené, prvotné.

Do osobitnej skupiny možno zaradiť také zložené prídavné mená, v ktorých prvú časť tvoria číslovky a zámená, ako sú napr. *prvostupňový*, *treťotriedny*, *každoročný*, *celosvetový*, *obojživelný*, *samoučelný*, *sebaobetavý*. Sem možno zaradiť aj také ustálené zloženiny ako *inostranný*, *minuloročný*, *plnohodnotný* a *vysokohodnotný*.

V tejto skupine, podobne ako v predošlých dvoch skupinách, píšeme obidve zložky dovedna a otázka, či ich písať oddelene, nemôže ani vzniknúť, ak ide o zložené prídavné mená, ktoré vznikli posunutím zo združeného pomenovania alebo z číslovky alebo zámena. Podobne niet kolísania ani v takých zložených prídavných menách, ktorými sa vyjadruje farebný odtieň: *bledoružový*, *jasnočervený*, *tuhočervený*, *svetložltý*; *citrónovožltý*, *čerešňovočervený*, *uhlivočierny*, *tehlovočervený*; *červenofialový*, *sivozelený*. Neistota, a to celkom pochopiteľná, je v takých prípadoch, kde ide o tri zložky, napr. v prídavnom mene *svetložltohnedý*. Ak toto prídavné meno napíšeme ako jedno slovo, nevieme, či základná farba je žltohnedá a ide nám o jej svetlejší odtieň, alebo či základná farba je hnedá a ide o svetložltý odtieň. Podľa toho, čo chceme vyjadriť, bolo by teda treba písať *svetlo žltohnedý* alebo *svetložltlo hnedý*. Pravda, v pravopisnom slovníčku niet ani jedného príkladu na takéto prídavné meno. Sú to zaiste ojedinelé prípady, ale aj tak by azda bolo účelné určiť zásadu, že zložené prídavné mená by nemali obsahovať viac ako dva slovné základy.

Správnosť tejto zásady si možno overiť aj tým, že prídavné mená iného typu, napr. *hrubozrnitopiesčitý*, sú významovo dosť nejasné. Len po dlhšom uvažovaní možno sa dovŕtiť, že uvedeným prídavným menom sa má označiť to, čo je tvorené pieskom zloženým z hrubých, veľkých zŕn, resp. hrubozrnným pieskom. Vidieť teda, že ani tvar *zrnitý* nie je v tomto prípade správny, pretože ako vieme, prídavné mená typu *hrubozrnný* sa tvoria zo združených pomenovaní *hrubé zrno*. Z tohto príkladu možno vyvodzovať aj ďalšiu zásadu, že totiž v druhej časti takýchto zložených prídavných mien, ako aj zložených prídavných mien s prvou časťou číslovkovou alebo zámennou býva obyčajne iba vzťahové prídavné meno, nie prídavné meno akostné. Preto nie je správne napr. ani spojenie *jemnovrstevnatý*, *jasnofarbistý*, *druhostupňovitý*, ale iba *jemnovrstvový*, *jasnofarebný*, *druhostupňový*.

Takéto zložené prídavné mená sa používajú iba v prvom stupni. V prvom stupni teda býva vždy aj prvá časť a túto okolnosť možno použiť ako dôležitú poučku pri rozhodovaní o tom, či sa má prídavné meno písať spolu alebo osobitne, resp. či ide o zložené prídavné meno alebo proste o nezložené prídavné meno bližšie určené príslovkou.

Napr. skutočnosť, že niečo je menej kyslé než obvykle, môžeme vyjadriť alebo zloženým prídavným menom *slabokyslý*, ak máme na mysli povedzme chemickú kyslosť v protiklade k zásaditosti (tu by zase bolo prídavné meno *slabozásaditý*), alebo rozvitým prívlastkom *slabo kyslý*, ak máme na mysli len kyslosť

a chceme vyjadriť jej väčšiu alebo menšiu mieru. Môžeme teda povedať *slabo kyslý, slabšie kyslý, menej kyslý* a pod.

Táto zásada sa dá ešte dôslednejšie aplikovať na slovesné prídavné mená, to jest prídastia prítomné (typu *dlhotrvajúci*) a minulé (typu *novozaložený*). Na prídastia minulé sa v pravopisnom slovníku Pravidiel uvádzajú iba tieto príklady: *новоobjавенý, новороденý, новопеченý, новотворенý; полонзделанý, полонзаместнанý; првороденý* a *сполубооалованý*, pričom v prídavných menách *новопеченý* a *првороденý* už vedomie zloženosti zo slovesného tvaru je veľmi slabé. Tieto príklady by sa dali ešte rozmnožiť povedzme o prídavné mená *novozaložený, novozvolený, novozriadенý, новоприятý, новонатретý, полонавтоматизованý, полонученý, полонсклоненý*. Ale prídastia *sfarbený, konzervovaný, opracovaný, mletý* sa už obyčajne rozvíjajú príslovkovým určením a píšú sa teda osobitne: *červeno sfarbený, hrdzavo sfarbený, tmavo sfarbený*. (na rozdiel od *tmavofarebný, červeno-farebný*), *hrubo opracovaný, jemne mletý, plosko orezaný, vysoko legovaný* (je možné aj *vyššie legovaný*), *vysoko orientovaný* (aj *vyššie orientovaný*) na rozdiel od *vysokovoltový, vysokohodnotný*. Aj tu možno ukázať, že ak sa daná vlastnosť chápe absolútne, bez určovania väčšej alebo menšej miery, píšeme prídavné meno s príslovkou spolu, inak osobitne.

Ešte dôslednejšie platí táto zásada pri prídastiach prítomných, z ktorých sa v pravopisnom slovníku Pravidiel uvádzajú tieto prípady: *dlhotrvajúci, mimoidúci, okoloidúci, okolostojaci, сполубýвajúci, сполуцествujúci, сполуúčнкujúci*. Ako vidieť, prevláda tu príslovka *spolu* a *okolo*, pričom tieto prídavné mená sa často vyskytujú aj ako spodstatnené prídavné mená. Z toho možno vyvodzovať, že ako zložené prídavné mená sa chápu (a teda píšú sa dovedna) také, ktoré môžu byť aj spodstatnené. Okrem toho však píšeme dovedna aj niektoré iné, ale len vtedy, ak sa chápu absolútne: *dlhotrvajúci* sa niekedy môže nahradiť prídavným menom *dlhý* alebo *chronický* (chronický zápal, chronická choroba) a tým sa naznačuje jeho absolútnosť. Ale keď chceme vyjadriť, že ide o relatívnu vlastnosť, že niečo trvá dlhšie, niečo iné zase kratšie, možno celkom odôvodnene písať *dlho trvajúci, dlhšie trvajúci, kratšie trvajúci* i *krátko trvajúci*. Celkom iste nemožno chápať ako jedno slovo spojenia *hlasite hovoriaci* (telefón), *pálivo chutnajúci* (pokrm), *rýchlo rastúci* (strom), *divo žijúci* (jelen), *vysoko vrúci* (roztok).

Záver z tohto pokusu o rozbor zložených prídavných mien v slovenčine môže byť celkom stručný: I keď nie sú prebraté všetky možnosti tvorenia, predsa sa len ukazuje niekoľko základných významových typov. Sú to zložené prídavné mená typov *целýпримеранý, дážдоносный, хозяйдárско-социálny, hluchонемý, буржоáзномодератикý, јуhoсловенский, hrubozrnný, бледоруоувý, новообјавенý* a *dlhotrvajúci*. Tieto typy nemožno obísť pri skúmaní otázky, ktoré zložené prídavné mená sú v slovenčine vôbec možné (a to je dôležité najmä pri preberaní z ruštiny). Ale nemožno sa bez nich zaobiť ani pri riešení otázok pravopisných. Ukazuje sa, že práve podľa príslušnosti k týmto významovým typom možno rozhodnúť, či treba dané zložené prídavné meno písať spolu, oddelene alebo so spojovníkom.

K OTÁZKE PÍSANIA ZLOŽENÝCH ČÍSLOVIEK

Otázka písania čísloviek v spisovnej slovenčine nie je dosiaľ uspokojivo vyriešená. Podrobnejšie zaoberal sa ňou Belo Letz (*Písanie čísloviek*, SR IV, 1935/1936, 95—101). Tu uvádza rozbor starších príručiek; týchto príručiek sa nedotýkame. Preberieme si novšie príručky, v ktorých v tomto bode tiež niet jednotnosti.

Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1940 kázu písať desiatky, stovky, tisícky a milióny osobitne: *päťmiliónov tristosedemdesiattisíc osemsto dvadsaťdeväť* (str. 100). Rovnaké pravidlo je aj v návrhu Pravidiel z roku 1952 (str. XVII, § 117), kde sa hovorí, že pri zložených príslovkách píšeme tisícky, stovky a číslvky od 1 do 99 ako osobitné slová: *tristoosemdesiattisíc osemsto sedemdesiatdeväť*. V poznámke sa hovorí, že v peňažníctve (na účtoch, poštových poukážkach ap.) sa píšu všetky číslvky dovedna.

Tohto riešenia dotýka sa vo svojich poznámkach k návrhu Pravidiel Ľudovít Meliš-Čuga (*K návrhu nových Pravidiel slovenského pravopisu*, SR XVIII, 1952/1953, 120 n.). Uvádza, že je zbytočné rozoznávať dvojaký spôsob písania zložených čísloviek (teda obyčajný: desiatky s jednotkami spolu, stovky spolu atď.) a osobitný pre peňažníctvo (všetko dohromady). Hovorí, že faktický stav je ten, že číslvky, najmä väčšie, vypisujeme slovami len v peňažníctve a v poštovom styku. Podľa neho by stačila táto jednoduchá a ľahká poučka o písaní zložených čísloviek: Ak sa číslvky vypisujú slovami, napr. v účtovníctve, na zloženkách, na poštových poukážkach ap., píšeme ich dovedna ako zložené slová. Pripomienka Meliša-Čugu je nesporne správna, treba len poznamenať, že číslvky sa píšu slovami v peňažníctve, na poukážkach atď., ale veľmi často aj v textoch, v ktorých sa vyhýbame písaniu čísloviek pomocou číslic, napr. v textoch literárnych a pod.

Hoci návrh Pravidiel uvádza, že pri zložených číslovkách píšeme tisícky, stovky a číslvky od 1 do 99 ako osobitné slová, jednako v samom návrhu sa táto poučka celkom nerešpektuje. V tomže paragrafe sa hovorí, že číslvky zložené s *jeden* (v druhej časti zloženiny) sú nesklonné. Tu sa uvádzajú príklady nielen typu *dvadsaťjeden* (čo, pravda, neodporuje uvedenej poučke), ale aj *stojeden*, *tisícjeden*. Podľa poučky zrejme by sa malo písať *sto jeden*, *tisíc jeden* atď. Takto sa píšu tieto číslvky v najnovšej slovenskej gramatike, napr. *sto jeden mužov*.¹

V učebnici a cvičebnici slovenského jazyka² od tých istých autorov píše sa však číslvka *stojeden* v tom istom príklade dohromady: *stojeden mužov*. Písanie *sto jeden*, *sto desať* (oddelené) nachádzame aj v učebnici pre I. triedu gymnázií³, hoci na str. 124 tej istej učebnice čítame príklad *stopäťdesiat tehál* a na

¹ Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Slovenská gramatika*, Martin, 1953, str. 141, § 193.

² Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Učebnica a cvičebnica slovenského jazyka pre dvojročné odborné školy*, Bratislava 1953, 142.

³ Eugen Pauliny — Jozef Štolc — Štefan Peciar — Viktor Šándor, *Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií*, Bratislava 1953, 2. prepracované vydanie, 118.

str. 125 príklad *dvestopäťdesiat bravov*, v ktorých sa uvedené číslovky píšú zasa dohromady.

Najnovšie vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1953 uvádza na str. 89, § 127 rovnakú poučku, aká bola v návrhu Pravidiel. Vynechaná je tu však zmienka o písaní čísloviek dohromady v peňažníctve, v poštovom styku atď. Príklady *sto Jeden* a *tisíc Jeden*, písané dohromady, ostali však v tom istom paragrafe nezmenené.

Rozbor najnovších učebníc a normatívnych príručiek spisovnej slovenčiny jasne ukazuje, že písanie čísloviek nie je riadne kodifikované, a to ani najnovšími Pravidielami slovenského pravopisu, a treba teda tejto otázke venovať osobitnú pozornosť.

Belo Letz v citovanom článku (str. 99) uvažuje o dvoch možných spôsoboch písania čísloviek. Podľa prvého návrhu písali by sa číslovky spolu ako jedno slovo (ako zložené slovo), podľa druhého návrhu by sa písali oddelene jednotky, stovky a tisícky. Pri prvom riešení písali by sme *dvadsaťpäť*, *stodvadsaťpäť*, *tisíc dvadovadsaťpäť* atď. Druhý spôsob by bol podľa Letza oveľa priehľadnejší, ale „vari nepraktickejší“.

Uvažovať o správnosti jedného alebo druhého spôsobu by bolo viac-menej neučelné a zbytočné, ak by sme neprizreli na prax, t. j. na písanie čísloviek v bežnej praxi. A práve spôsob písania čísloviek v praxi ukazuje, že oddelené písanie čísloviek, ako ho v istých prípadoch žiadajú Pravidlá, sa v doterajšej praxi nedodržiava. V praxi sa používa spôsob písania čísloviek dohromady. Niekoľko príkladov: Krčméryho kniha má názov *Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry*. Číslovka sa v nej píše dohromady, hoci to odporuje uvedenej poučke. Podobne sa píše názov knihy Škultétyho *Stodvadsaťpäť rokov slovenského života*⁴.

Ďalšie príklady: „Hodná je asi *dvestopäťdesiat libier*.“ „*Dvestosedemdesiatpäť*“ (Nigel Balchin, *Sám sebe katom*, prel. Alfonz Bednár, Bratislava 1946, 107), *Tristopäťdesiat* (Leonid Solovjev, *Nasreddin* v Buchare, prel. Magda Takáčová, Bratislava 1947, 35), *Pekná dielňa* stojí najmenej *tristo tangov* a on mal *stopäťdesiat* (Solovjev, tamže), Keď stratil *stodvadsať tangov*, nemá zmyslu *lutovať dvadsaťpäť* (Solovjev, l. c. 38), Tu na podnose máš *tisícšesťsto tangov* (Solovjev, l. c. 39), *Dlhujem mu dvestopäťdesiat tangov* (Solovjev, l. c. 43), — *Dvestopäťdesiat tangov!* — zvolal *Chodža Nesreddin* (Solovjev, tamže), *palácové clo* v sume *stopäťdesiat tangov* (Solovjev, l. c. 79). *Štyristosedemdesiatpäť* (Solovjev, l. c. 98), A nie je tu *štyristo tangov*, len *tristosedemdesiat* (Solovjev, l. c. 98), Tu je *tristopäťdesiat tangov* (Solovjev, l. c. 109), Jeho povinnosťou bolo neúnavne dozerať na *stošesťdesiat emirových žien* (Solovjev, l. c. 141), *Strážnika* zožierala obava o jeho *tritisícristotridsaťtri* a jednu tretinu tangu (Solovjev, l. c. 247), Pod každý z nich som zakopal *tritisícristotridsaťtri tangov* (tamže), Tu na podnose máš *tisícšesťsto tangov* (Solovjev, l. c. 319), *Najmenej stopäťdesiat* (Il'ja Ilf — Jevgenij Petrov, *Dvanásť stoličiek*, prel. Hana Ruppeldtová, 2. vyd. Bratislava 1948, str. 131), To je spolu *štyristoosemdesiatosem rubľov* (Ilf-Petrov,

⁴ Pozri univ. prof. dr. Andrej Mráz, *Dejiny slovenskej literatúry*, Slovenská vlastiveda, V. diel, I. zväzok, Bratislava 1949, str. 266, 314.

l. c. 17), zvýšiť spotrebu o stopäťdesiat percent (Hewlet Johnson, Sila sovietsk, prameň a príklad, Bratislava 1949, 28), Snem ušatľuje zvýšiť národný dôchodok v tretej päťročnici o stosedemdesiat libier (Johnson, l. c. 30), Roku 1922 objavili rudu v hĺbke stošesťdesiat metrov (Johnson, l. c. 53), tisícštyristo kilometrov na východ od Moskvy (Johnson, l. c. 62), vzdialenej tisícštyristo kilometrov na východ (Johnson, l. c. 64), Vo vzdialenosti asi stotridsať kilometrov na sever tečie Volga . . . ; jej tok sa vracia dvestoštyridsať kilometrov (Johnson, l. c. 106), V Sovietskom Rusku žije stopäťdesiat rozličných národností (Johnson, l. c. 156), má šesťstošesťdesiatštyri zamestnancov zdravotnej služby a z toho dvestoštrnásť lekárov (Johnson, l. c. 170), Z toho mne platíte žobrácckych dvestopäťdesiat libier (J. A. Cronin, Citadela, prel. Dr. J. Telgársky a Dr. B. Hečko, Bratislava 1949, 89), za moju prácu dostávate ročne tisícpäťsto libier (Cronin, l. c. 89), Na druhý deň ponúkol advokátovi . . . šesťsto libier namiesto požadovaných sedemstopäťdesiat (Cronin, l. c. 224), ukázal prstom . . . na trisťpäť ostatných zatknutých (Marie Majerová, Siréna, poslovenčila Marta Ličková, Bratislava 1951, 137), Trisťpäť buričov, to bolo nečakane veľa (Majerová, tamže), Z toho je . . . stopäťdesiat slivák (Jazyková výchova pre I. triedu stredných škôl, 2. oprav. a preprac. vyd., Bratislava 1953, 166), Dostávame takto medziobdobie najmenej tisícpäťsto rokov (Sovětská věda — Jazykověda II, 1953, 340), „Stopäťdesiat rubľov za kepeň!“ skríkol úbohý Akadij Akadievič (Nikolaj Vasil'jevič Gogol', Kepeň, prel. Kolektív Ruského seminára, Výber zo svetovej literatúry, Bratislava 1953, 301), jedentisíctrisťpäťdesiat (Písanie na stroji, Učebnica pre vyššie hospodárske školy, hospodárske školy a kurzy, Bratislava 1953, 169), desaťtisícpäťsto (Písanie na stroji, tamže), začnú v budúcom roku vyrábať namiesto doterajších 50 až stodesať rôznych druhov (Pravda XXXIV, 1953, 282, 1), Mešká stošesťdesiatpäť minút! (Pravda XXXIV, 1953, 323, 6 a), Šesťkrát tristo, to je tisícosemsto jedna ku piatim, to máme . . . (Roháč VI, 1953, 25, 3 b), Je to vysoký chlap, meria stoosemdesiatšesť centimetrov (Roháč VI, 1953, 33, 5), násobíme stošesťdesiatpäť troma (Príroda a spoločnosť 1953, 312).

Oddelené písanie stoviek a čísloviek od 1 do 99 je divné najmä v zložených slovách s číslovkou. Napr. mali by sme písať *sto päťnásťkrát*, *dvesto dvanásťkrát*, *sto päťnásťkorunový* atď. Aj tieto prípady sa píšu dohromady, napr.: *Stopäťnásťkrát* dvadsať, to máme vyše dvetisíc (Roháč VI, 1953, 25, 3 a), vracia sa k pôvodným *stopäťnásťkorunovým* (Roháč VI, 1953, 25, 3 a). Rovnako sa píše číslovka dohromady vo výrazoch ako *o stopäť*, *o stošesť*, ba dokonca spolu s predložkou ako *ostopäť*, *ostošesť*: Robí o stopäť (Jazyková výchova pre III. triedu stredných škôl, 2. vyd., Bratislava 1953, 17), Zdá sa mi, že v blízkej budúcnosti budem zase výlučne len jesť, piť a milovať *ostošesť* (Roháč VI, 1953, 45, 6 d), Hudba hrá *ostošesť* (Život III, 1953, 49, 3 a). Podľa Pravidiel by sme mali písať *o sto päť*, *o sto šesť* atď.

Pri skloňovaní je v praxi stav taký, že v číslovkách od 1 do 99 sa píšu oddelene jednotky a desiatky, kdežto číslovky *sto* a *tisíc* sa píšu dohromady s nasledujúcou číslovkou. Napr.: *dvadsaťpäť* — *dvadsiati piati*, *dvadsiatich piatich*, *stodvadsaťpäť* — *stodvadsiatich piatich*, *stodvadsiatim piatim*, *tisícdevstodvadsaťpäť* — *tisícdevstodvadsiatich piatich* atď. Napr.: To znamená, že sa skladá z dvestoštyridsiatich kostí a tristošesťdesiatich žíl (Solovjev, l. c. 128), Koľkože bude stromov na stopiatich desatinách (M. J. Saltykov-Ščedrin, Páni Golovlevovci, prel. Marta Ličková, Bratislava 1950, 260), Doteraz len osem mladých ľudí, kto-

rých žiadosti spolu s ostatnými stopäťdesiatimi rok aj pol ležali v Kolompárovom písacom stole (Roháč VI, 1953, 42, 5 d).⁵

To, čo sme povedali o písaní základných čísloviek, platí aj o písaní radových čísloviek. Desiatkové a jednotkové radové číslovky sa píše samostatne, ale číslovka *sto* a *tisíc* sa píše s nasledujúcou radovou číslovkou: *dvadsiaty prvý*, *sto-dvadsiaty prvý*, *stoprvý*, *tisícprvý*, *tisícdeväťdesiaty prvý* atď. Napr.: Dvestopäťdesiaty návštevník (Pravda XXXIV, 1953, 344, 4 b). Pravidlá, pravda, kážu písať aj stovky a tisícky samostatne: *sto prvý*, *sto jedenásty*, *sto šesťdesiaty siedmy*, *osemsto tridsiaty tretí*, *tisíc deväťsto päťdesiaty prvý* (str. 90, § 129). Spôsob, ktorý sa v praxi používa, ukazuje na zásadu, že sa číslovky píše oddelene v tom prípade, ak sa samostatne skloňujú. Nesklonné číslovky sa priradujú k nasledujúcemu sklonnému tvaru iných čísloviek.

Náš rozbor ukázal, že niektoré poučky najnovších Pravidiel o písaní čísloviek nezodpovedajú bežnej praxi. Tieto poučky bude treba nahradiť novými poučkami, ktoré by vychádzali z praxe, t. j. zo zaužívaného spôsobu písania čísloviek.

Poznámka redakcie. — Autor tohto príspevku správne upozornil na to, že v nových Pravidlách slovenského pravopisu nie sú vyriešené všetky otázky písania čísloviek. Táto skutočnosť bola zrejme aj členom Komisie pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu. Poučky starých Pravidiel bolo však možné meniť len tam, kde bol k dispozícii dostatočný dokladový materiál, ktorý svedčil o nesprávnosti tej alebo inej starej poučky. Pri číslovkách bolo takéhoto materiálu v Ústave slovenského jazyka málo. Okrem toho sú číslovky najmenej preskúmanou partiou slovenskej gramatiky z hľadiska tvaroslovného i syntaktického. Pre uvedené príčiny prešli do nových Pravidiel niektoré poučky, ktoré sa nezhodujú s dnešnou praxou. Takéto sú aj poučky o písaní niektorých zložených čísloviek. O istých typoch zložených čísloviek v Pravidlách niet poučky. Všetky tieto nedostatky bude možno postupne odstrániť ďalším výskumom na základe materiálu, ktorý sa zhromažďuje v Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied.

MARTA MARSINOVÁ

NÁSOBIŤ (DELIŤ) STOM ALEBO TISÍCOM

V nových Pravidlách slovenského pravopisu na konci § 126 (str. 88), kde sa preberá skloňovanie čísloviek *sto* a *tisíc*, píše sa aj o tom, že pri počtových úkonoch (napr. v matematike, účtovníctve a pod.) bývajú číslovky *sto* a *tisíc* (a ich zloženiny) nesklonné obyčajne i vtedy, keď stoja samostatne (bez podstatného mena). Po niekoľkých príkladoch uvádza sa tu kratučka poznámka, o ktorej nebolo zmienky v predošlom vydaní Pravidiel: „ale vždy: *násobiť (deliť) stom (tisicom)*.“

Takéto zdanlivé maličkosti, ktorým sa v Pravidlách nevenuje nielen nový odsek, ale ani nie samostatná veta, ľahko by mohli ujsť pozornosti práve tých praktikov, pre ktorých sú veľmi dôležité: učiteľom matematiky a účtovníctva. I keď si uvedomujeme, že v učebniciach matematiky a účtovníctva sa číslovky *sto* a *tisíc*, ba všetky číslovky len zriedka vypisujú slovami, takže tu zdanlivo

⁵ Letz, l. c. 100 uvádza aj skloňovanie ako napr. *tridsaťštyroch*, *tridsaťštyrom*, *dvestopäťdesiattrom*, *tritisícdeväťdesiattrom* (desiatková číslovka je nesklonná). Dnešná norma nepripúšťa takéto skloňovanie.

nehrozí nebezpečenstvo prehrešenia sa proti jazykovej správnosti, predsa nesmieme zabúdať, že sa tu práve preto vyskytujú tým častejšie chyby. V školskej praxi pri vyučovaní hovorí učiteľ i žiak. Pritom číslice napísané ciframi sa môžu čítať správne i nesprávne; veľmi často sa tu vyskytuje kolísanie v tvaroch. Ak je učiteľ dôsledný pri používaní jednotlivých tvarov rozmanitých čísloviek, osvoja si tieto správne tvary podľa výslovnosti aj žiaci. Ak sa v reči učiteľa ukáže len najmenšie kolísanie a nedôslednosť, u žiakov sa to prejaví v tým väčšej miere. Tak si napr. vysvetlíme, že v školách takmer všeobecne počúvame, že žiaci „delia alebo násobia stomi, tisícimi, tisícmi, prípadne stoma“.

Veľmi ľahko si vysvetlíme vznik týchto nelogických a gramaticky nesprávnych tvarov. Pôsobí tu sila celkom mechanickej analógie podľa väčšiny ostatných čísloviek, ktoré majú v instrumentáli koncovku *-(i)mi*: *násobiť piatimi, desiatimi, sedemdesiatimi siedmimi*. Podľa toho sa mechanicky utvárajú a používajú aj spojenia „deliť, násobiť stomi, tisícmi, tisícimi“ miesto správnych tvarov *stom, tisícom*. Niekedy zas pre jednoslabičnosť číslovky *sto* pôsobí tu analógia s číslovkami *dve, tri*. Podľa tejto analógie vznikol iný nesprávny tvar — *stoma*: „násobiť, deliť stoma“.

Hoci sú tieto analogické, ale nesprávne tvary časté, je predsa na pováženie, či je nejaký dôvod, aby sa mohli používať v spisovnom jazyku.

Treba si predovšetkým uvedomiť, že číslovky *sto a tisíc* majú na rozdiel od takmer všetkých iných čísloviek, skloňovaných len v množnom čísle, podobu podstatných mien, ktoré sa skloňujú v singulári i v pluráli. Ak teda násobíme alebo delíme jednou stovkou alebo jednou tisícou, opodstatnené sú len tvary 7. pádu jedn. čísla od *sto a tisíc*, teda *deliť, násobiť stom, tisícom*.

Tvary „stomi“, „stoma“ sú gramaticky nesprávne, lebo v inštr. sg. nemôže byť koncovka *-mi*, príznačná pre plurál, prípadne *-ma* ako zvyšok duálových tvarov. Tvary *tisícmi a tisícimi* sú síce samy osebe gramaticky správne utvorené, ale sú nemysliteľné ako inštr. sg. od základnej číslovky *tisíc*. Sú to tvary inštr. pl.

Preto Pravidlá zdôrazňujú, že treba písať a hovoriť *násobiť, deliť stom, tisícom*.

Pri číslovke *milión* sa podobné ťažkosti nevyskytujú, lebo tam sa silne počítuje jej charakter podst. mena: *deliť, násobiť miliónom*. Číslovka *milión* si zachováva charakter podst. mena aj tam, kde ide o viac miliónov: *deliť dvoma miliónmi, násobiť desiatimi miliónmi*, zatiaľ čo pri číslovkách *sto a tisíc* používajú sa tvary nesklonné.

Ľahká je situácia s používaním čísloviek *sto a tisíc* tam, kde je pri číslovke podstatné meno, napr.: *Priemernú hodinovú mzdu dostaneme, keď celý zárobok vydelíme dvesto hodinami*. Podobne po predložke používa sa podľa poučky Pravidiel jednoznačne nesklonný tvar čísloviek *sto a tisíc*, ak stoja bez podstatného mena. Pád nesklonnej číslovky pomáha určiť predložka. Napr.: *Treba hľadať od dvesto vyššie*. Slovesá *násobiť a deliť* vyžadujú si však bezpredložkový instrumentál. Pri nesklonných číslovkách by sme potom dostali takéto spojenia: *Dve-tisíc štyriste delte päťsto! Násobte dvestotridaťsedem osemtisíc!* V takýchto spojeniach sa však môže často stať, že prídu do bezprostrednej blízkosti dve čísla, delenec i deliteľ, z ktorých by vo výslovnosti ľahko mohlo vzniknúť jedno číslo, teda mohlo by dôjsť k nedorozumeniu, napr.: *Delte päťstodvadsať tritisíc!* Medzerou medzi oboma číslami sa síce pravopisne jasne rozlišuje, o čo ide, ale pri

hovorení nemusí byť pauza medzi oboma číslovkami dosť výrazná, takže môže z nich na počutie vzniknúť jedna číslovka *päťstodvadsaťtisíc*, alebo sa zaiste aspoň sťažuje vnímanie. Bolo by preto vhodné doplniť poučku Pravidiel o skloňovaní čísloviek *sto* a *tisíc* i poznámkou, že pri slovesách *násobiť* a *deliť* možno zloženiny čísloviek *sto* a *tisíc* rozložiť analogicky ako pri číslovke *milión* a teda uznať za správne aj spojenia *násobiť a deliť* *piatimi stami*, *siedmimi tisícami* (bez podst. mena) popri spojeniach *násobiť dvesto hodinami*, *deliť desaťtisíc sekundami* (s podst. menom).

Zároveň si hodno všimnúť spájanie čísloviek *sto* a *tisíc* so zlomkovými výrazmi. Pravidlá v § 132 na str. 91 uvádzajú iba poučku o spájaní zlomkových výrazov s podstatným menom, a to s jeho druhým pádom jednotného čísla, napr.: *tri a pol litra*, *tridsaťpäť a pol percenta* (str. 91). Niet tu zmienky o spájaní s číslovkami *sto* a *tisíc*, prípadne *milión*, hoci toto spájanie nie je zriedkavé. Streťáme sa so spojeniami tohto druhu nielen v písaných textoch matematických, ale hlavne v beletrii, v novinách a v hovorenej reči; ak sa nám bežné číselné vyjadrenie nejakého počtu zdá nie celkom vhodné, vypomáhame si určitou aktualizáciou, napr.: „Otec zaplatil *pol druha tisíc (!) pesiet*“ (Kuk.). „Deti sa nám v škole podusia, veď ich je *pol druhej stovky*“. „135 prípadov smrti na *3,5 milióna obyvateľov*“ (Slovenský lekár). „Dlhovali učiteľom skoro *poltreňa (!) milióna korún*“ (Slovenský učiteľ). „Ide o vyše *pol milióna hektárov pôdy*“ (Kružky marxizmu-leninizmu). V citovaných príkladoch autori nepoužili číslovky *tisíc päťsto*, *sto päťdesiat*, *tri milióny päťstotisíc* ap., ale zvolili si opisný spôsob pomocou zlomkových výrazov. Spojenia s číslovkou *milión* jednoznačne ukazujú, že sa po zlomkovom výraze *pol* žiada 2. p. jednotného čísla: *pol milióna*, *pol treňa milióna*, *tri a pol milióna*. V poslednom prípade sa ukazuje, že i keby sme cifru 3,5 čítali ako *tri celé päť desiatín*, nezmenil by sa 2. p. *milióna*, teda: *tri celé päť desiatín milióna* i *tri a pol milióna*. Číslovky *sto* a *tisíc* po zlomkových výrazoch budú mať rovnako tvar 2. p. jedn. čísla, či už stoja bez príslušného podstatného mena (Požičal som si *tri a pol tisíce*, ale vrátil som ešte len *pol druha tisíce*), alebo stoja s podstatným menom (Zaplatil *pol druha tisíce pesiet*. V celej škole bude asi *dva a pol sta detí*).

Poučka o použití tvaru 2. p. jednotného čísla podstatného mena, alebo vo vymedzených prípadoch čísloviek *sto* a *tisíc* v spojení so zlomkovými výrazmi, platí síce bezvýnimčne vo všetkých uvedených príkladoch, ale prax ukazuje, že poučka Pravidiel na začiatku § 132 nevyčerpáva celú oveľa zložitejšiu skutočnosť. Správne je konštatovanie „Zlomkový výraz *pol* je nesklonný“ (§ 131, 1. ods.). Príklady uvedené v Pravidlách po poučke názorne dopovedajú to, čo sa zamlčalo ako poučka, t. j. podstatné meno stojace pri slove *pol* dostáva koncovku 2. pádu, ak celý výraz (napr. *pol litra*) má vo vetnej súvislosti funkciu nominatívu, genitívu alebo akuzatívu, napr.: *Pol litra mi celkom stačí. Toho pol metra už nerozhoduje. Z druhého pol cesty upečieme bábovku*. Ak ide o iné pády, dostáva podstatné meno koncovku príslušného pádu: *Denne si kupoval jahody po pol litri. S pol chlebom veru všetkých nenakŕmiš*. Atď.

Tá istá zásada platí, ak nesklonný zlomkový výraz *pol* je súčiastkou zloženého výrazu, ako sú: *jeden a pol*, *dva a pol*, *sedem a pol*, *päťdesiatpäť a pol*. Zaujímavé je, že hoci píšeme základnú číslovku, spojku a a zlomkový výraz *pol* ako samostatné slová, celý výraz sa pociťuje ako neohybný. Nie je to také zreteľné tam, kde ide o nominatív, genitív a akuzatív (Úroky činia *dva a pol percenta*. Teplota klesla pod *päť a pol stupňa*), ale markantne sa to prejavuje

v iných pádoch: Videl som ho naposledy *pred tri a pol rokom*. O *pol druha* litri *múky* nevydržím už do konca týždňa. K *pätnást a pol percentu* treba pripočítať ešte štvrt percenta dane.

Z príkladov vychodí, že poučku Pravidiel na začiatku § 132 by bolo vhodné upraviť a doplniť takto: *Jednoduchý zlomkový výraz pol i zložené zlomkové výrazy s pol* (napr. *(tri a pol, deväťdesiat a pol, pol druha)*), *viažu sa s podstatným menom v 2. páde jednotného čísla, ak je zlomkový výraz v prvom, druhom alebo vo štvrtom páde, napr.: Kúpil pol záhrady. Z pol druha chleba bude dosť krajcov. Prečítal dvadsaťpäť a pol strany. Ak je zlomkový výraz v inom páde (čo nám naznačuje príslušná predložka alebo sloveso vyžadujúce určitú pádovú väzbu), podstatné meno prijíma koncovky príslušného pádu jednotného čísla, napr.: Nesmieš pohrnúť ani pol jablčkom. K dva a pol metru si treba ešte prikúpiť.*

Ak sa pri zlomkových výrazoch hovorí o viazaní s 2. pádom alebo s príslušným iným pádom, platí to zaiste aj o číslovke *milión*, napr.: *O tri a pol milióna* korún sa podrobnejšie rozhodne v rozpočte. *S pol druha miliónom* sa dá pekne hospodáriť. Pri číslovkách *sto* a *tisíc* je to obdobne, napr.: *K pol druha tisíc*u padlých pribudli ďalšie stovky. Obec *s dva a pol tisíc*om obyvateľov nie je na Slovensku zriedkavá. *S pol treť*a tisíc^{om} vystačíš na cestách. *K pol druha stu* pribudne ešte päťdesiatka.

Príklady ukazujú, že väzba pri zlomkových výrazoch typu *pol druha* sa nijako nelíši od väzby pri spojeniach typu *dva a pol*. Len z pravopisného hľadiska treba pripomenúť, že zlomkové výrazy *pol druha*, *pol treť*a atď. píšeme ako dve slová. V pravopisnom slovníku nových Pravidiel nachádzame ich pri hesle *pol* (str. 283).

Z hľadiska skladby treba si všimnúť ešte jednu pozoruhodnú skutočnosť. Pri zlomkových výrazoch oboch typov býva počítaný predmet vždy v jednotnom čísle: *s pol druha bochníkom*, *o sedem a pol tucte*. Ak však ide o zlomky čísloviek *sto* a *tisíc*, počítaný predmet má nevyhnutne tvary 2. pádu množného čísla, akoby sa viazal iba k týmto číslovkám: Je reč *o pol druha ste školopovinných detí*. Mesto *zásobujú denne s dva a pol tisíc*om bochníkov chleba.

Viazanie zlomkových čísloviek s počítaným predmetom nie je v jazyku veľmi frekventované, preto si vieme vysvetliť, že túto otázku nemáme podrobnejšie rozpracovanú v praktických gramatikách a že poučky nových Pravidiel nie sú úplné. Bez poučky uvádza v príkladoch skloňovanie počítaného predmetu pri zlomkových výrazoch už Czambel v Rukoväti (III. vyd. 1919, str. 152). Damborský v Slovenskej mluvnici (V. vyd. 1930, I. diel, str. 257) bez odôvodnenia skloňuje okrem počítaného predmetu aj tvary *treť*a, *piata*, čím dostáva nejednoznačné spojenia. Napr. vetu „Bol u mňa pred pol treťou hodinou“ by sme zaiste nerozumeli, že „od pobytu niekoho u mňa je časový odstup dve a pol hodiny“, ale chápali by sme ju tak, že „niekto bol u mňa skôr, než hodiny ukazovali pol tretej“. Damborského poučka je teda nepresná. Podrobnejšie rozpracoval spojenie zlomkového výrazu so skloňovaným predmetom Ján Mihál (Slovenská gramatika pre I. a II. tr. stredných škôl, II. vyd. 1947, str. 180). V Slovenskej gramatike Paulinyho—Štolca—Ružičku (1953, str. 147) je iba poznámka, že po predložkách sa číslovka *pol* *neskloňuje* a predložka sa vzťahuje až na počítaný predmet. Neuvádzajú sa tu príklady na spojenia zložených zlomkových výrazov s predložkou.

Ak dnes spresňujeme spôsob správneho vyjadrovania až do podrobností, nebude zaiste nevhodné, keď si spresníme aj poučku o používaní číslovky *sto* a *tisíc* v spojení so zlomkovými výrazmi a doplníme poučku o tvare počítaného predmetu pri zlomkových výrazoch.

JOZEF RUŽIČKA

VÄZBA SLOVESA UČIŤ (SA)

V Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1940 sa dočítame o väzbe tohto slovesa toľkoto: *učil niečo; učil sa niečo (niečomu)*. V nových Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1953 čítame zasa toto: *učil niekoho niečo (niečomu); učil sa niečo (niečomu), za niečo*. I keď formulácia väzby slovesa *učil (sa)* v nových Pravidlách je úplnejšia, v podstate sa zhoduje s formuláciou starých Pravidiel.

Treba pripomenúť, že formulácia obidvoch redakcií Pravidiel nie je jasná. Dôkazom toho je aj nejednotný výklad tejto formulácie napr. v školských učebniciach a v praxi vôbec. Často sa tvrdí, že väzbe so 4. pádom treba dávať prednosť pred väzbou s 3. pádom. Dokonca sa väzba s 3. pádom niekedy odsudzuje ako nesprávna. Inokedy sa tvrdí, najmä v učebniciach pre vyššie triedy, že väzba s 3. pádom je v tomto prípade zastaralá, a väzba so 4. pádom novšia. Takýto výklad, pravda, smeruje zasa len k tomu, že sa väzba s 3. pádom pokladá aspoň za menej správnu.

Uvedený výklad kodifikácie Pravidiel slovenského pravopisu nezodpovedá skutočnosti. V súčasnom spisovnom jazyku treba robiť rozdiel medzi uvedenými dvoma väzbami z hľadiska významu. Pravda, tento významový rozdiel je zakotvený v spojení slovesa *učil (sa)* s istým pádom vecného predmetu, a nie v samotnom slovese. Ukazuje sa aj v tomto prípade skutočnosť, že význam predmetového slovesa je úplný až v spojení s istým pádom predmetu. Väzba (reakcia) slovesa je súčasťou vecného významu slovesa.

Vecný predmet pri slovese *učil, učil sa* je v 3. páde napr. v takýchto spojeniach: *učil niekoho (učil sa) skromnosti, šikovnosti, miernosti, hrdosti, usilovnosti, láske, nenávisti, oddanosti, poslušnosti, zrade, trpezlivosti* a pod. V takýchto spojeniach nemožno použiť vecný predmet vo 4. páde, napr. *učil niekoho (učil sa) skromnosť, miernosť* a pod.

Ale vecný predmet pri slovese *učil, učil sa* je vo 4. páde napr. v takýchto spojeniach: *učil niekoho (učil sa) pravopis, gramatiku, sloh, ruštinu, matematiku, báseň, rozprávku, úlohu* a pod. V týchto spojeniach dnes nie je správne použiť väzbu s 3. pádom, napr. *učil niekoho pravopisu, ruštine, básni, úlohe* a pod. A nie sú správne potom ani väzby: *učil sa pravopisu, ruštine, básni, úlohe* a pod.

Významový rozdiel v uvedených spojeniach si ľahko zistíme, keď sa opýtame, čo chceme svojou činnosťou (učení) v jednotlivých prípadoch dosiahnuť.

Keď niekoho učíme skromnosti (3. pád), vyvíjame istú činnosť s cieľom, aby sa istá osoba stala skromnou, aby si istá osoba získala nejakú vlastnosť (skromnosť). Podobne keď sa niekto naučil trpezlivosti (3. pád), stal sa trpezlivým (nadobudol si istú vlastnosť).

Ale keď niekoho učíme matematiku, konáme istú činnosť s cieľom, aby si

istá osoba osvojila vedomosti z matematiky, aby vedela matematiku. Podobne keď si učíme báseň (4. pád), konáme činnosť smerujúcu k tomu, aby sme vedeli báseň.

Z uvedeného vyplýva poučenie. Keď sa učíme s cieľom, aby sme si získali nejakú vlastnosť, používame väzbu *učiť niekoho (učiť sa) niečomu* (teda väzbu s 3. pádom). Ale keď sa učíme s cieľom, aby sme niečo vedeli, aby sme si získali vedomosti, používame väzbu *učiť niekoho (učiť sa) niečo* (teda väzbu so 4. pádom).

Obidve väzby sú v spisovnej slovenčine správne, ale nemožno ich zamieňať.

Okrem uvedených väzieb sa používa sloveso *učiť* s predložkovým pádom o *ničom* a zvrtné sloveso *učiť sa* s predložkovými pádmami o *ničom* a za *niekoho*. Napr.: *Dejiny nás učia o víťazstve robotníckej triedy. — Žiaci sa učia o hrdinských činoch nášho ľudu. — Môj známy sa učí za stolára.* Význam týchto väzieb je však odlišný od významu základných väzieb s prostým pádom.

Krátka formulácia o väzbách slovesa *učiť (sa)* v Pravidlách slovenského pravopisu mala by teda byť asi takáto: *učiť niekoho niečo* (napr. dejepis), *niečomu* (napr. skromnosti), *o niečom* (napr. o víťazstve); *učiť sa niečo* (napr. dejepis), *niečomu* (napr. skromnosti), *o niečom* (napr. o víťazstve), *učiť sa za niekoho* (napr. za stolára).

DROBNOSTI

Drôt — drôtik — drotovať — drotár. Podľa nových Pravidiel slovenského pravopisu sa ustala písaná podoba i výslovnosť slov *drôt*, *drôtik*, *drôtený*, *drôtový*, *drôtenka*, *drôtovec* s dvojhláskou *ô* (vyslov *uo*) oproti starým Pravidlám slovenského pravopisu z roku 1940, ktoré predpisovali v prvej slabike týchto slov dlhé *ó* (*drót*, *drótik* a pod.).

Mnohí používatelia spisovného jazyka si kladú otázku, prečo sa zmenila spisovná podoba týchto slov. A pritom si kladú aj otázku, či táto zmena v spisovnom jazyku je správna a čím sa odôvodňuje.

Odpoveď na uvedené otázky si možno v skratke formulovať takto.

Slovo *drôt* je dnes celonárodné slovo, používa sa po celom Slovensku. Je síce pravda, že toto slovo nie je domáceho pôvodu: prevzali sme ho z nemčiny (porov. nemecké *Draht*, ktoré patrí k slovesu *drehen* = krútiť, točiť). České slovo *drát* je z toho istého základu, ale lepšie si zachovalo pôvodnú podobu nemeckého slova. Je nesporné, že obidve podoby tohto slova v slovenských nárečiach, totiž *drôt* a *drôt*, pochádzajú z inej nemeckej nárečovej výslovnosti než česká podoba *drát*. Tu si možno všimnúť aj to, že v maďarčine je slovo *drót*, ľudove aj *derót*.

Prevzaté slovo *drôt* sa stalo celonárodným slovom, zdomácnelo, ba stalo sa súčasťou základného slovného fondu, o čom svedčí aj celý rad odvodených slov. Prevzaté slová, ktoré sa stali súčasťou základného slovného fondu, sa ničím neodlišujú od slov domáceho pôvodu. Nemajú nijaké osobitné znaky ani hláskové, ani tvarové. Možno to zistiť na celom bohatom rade dávno prevzatých slov, ktoré úplne zdomácneli.

Je známe, že dlhá samohláska *ó* je v spisovnej slovenčine hláskovým znakom

cudzích, t. j. prevzatých a doteraz nezdômacnených slov. Tak je to napr. v slovách *jód, bróm, citrón, história, filológ* a pod.

Keď prevzaté slovo s dlhou samohláskou *ó* zdômacnie, stane sa ľudovým, prispôsobí sa hláskovému skladu domácich slov, a to tým spôsobom, že sa dlhé *ó* zmení v dvojhlásku *uo* (pís. *ô*). Tak sa stalo napr. v slove *nôta, nôtiť* a pod.

Aj pri slove *drôt* nastala v ľudovom jazyku takáto zmena. V mnohých stredoslovenských nárečiach sa používa tvar s dvojhláskou: *druot, druotik* a pod. Ba aj niektorí naši spisovatelia používali tento tvar, napr. Tajovský, Jesenský, Rázus a iní. V listkovom materiáli Ústavu slovenského jazyka SAV máme prvý doklad s dvojhláskou z roku 1846: *Počet kúskou druotu previšuje 50.000* (Slov. nár. nov. 1846, 183a, 23).

Nebudeme ďaleko od pravdy, keď vyslovíme domnienku, že tvar nášho slova s dlhou samohláskou *ó* sa v spisovnej slovenčine udržal nielen pod vplyvom nárečí, ktoré nemajú dvojhlásku *uo*, ale aj pod vplyvom spisovnej maďarčiny.

Z uvedeného vyplýva, že vývinovým zákonitostiam slovenčiny, ako aj hláskovému systému spisovnej slovenčiny lepšie vyhovuje tvar s dvojhláskou: *drôt, drôtik* a pod.

V odvodených slovách sa dvojhláska *ô* niekedy zachováva, inokedy sa skraca. Tak vzniká potom celkom zvyčajné striedanie samohlások podľa dĺžky — *ô/o*: *drôt/drotár* ... Takéto striedanie je bežné v mnohých domácich slovách, napr.: *stôl/stolár, kôň/koník, kôl/kolík* a pod.

Možno teda jednoznačne tvrdiť, že norma nových Pravidiel slovenského pravopisu je v tomto bode celkom správna. V slovách *drôt, drôtik, drôtený, drôtový, drôtenka, drôtovec* píšme a vyslovujeme dvojhlásku *ô*, ale v slovách *drotár, drotárčiť, drotáriť, drotárstvo, drotársky, drotovať* píšme a vyslovujeme krátku samohlásku *o*.

J. Ružička

Niet, nieto, nie je. — Na vyjadrenie záporu pri slove *byť* — *som* v 3. osobe jedn. čísla sa používajú výrazy *niet, nieto, nie je* a v hovorovej reči aj *neni*. Tieto záporové výrazy nemožno však používať celkom ľubovoľne. Sú prípady, kde možno použiť len *niet* alebo *nieto*, inde zasa je na mieste výraz *nie je*. Výraz *neni* je síce v ľudovej reči i v hovorovom štýle spisovného jazyka bežný, ale v dnešnej spisovnej norme sa pripúšťa iba pre básnickú reč. V staršom období spisovnej slovenčiny sa vyskytoval aj výraz *nenie*.

Výraz *niet, nieto* sa používa tam, kde ide o absolútny, úplný zápor, o úplné popretie existencie niečoho. Takýto zápor býva často zosilnený iným záporom alebo časticou *vôbec, už, ani*. Vec, ktorej existencia sa popiera, sa vyjadruje druhým pádom. Napr.: *niet vody, vína* a pod.; *v dome niet groša*; *v poli niet nikoho*; *niet príčiny*; *niet návratu*; *o tom niet jednotného názoru*; *zle je, keď peňazí niet*; *niet v ňom pokoja*; *niet miesta*; *niet dôkazov, argumentov*; *v prírodnom dianí niet náhody*; *bez boja niet víťazstva*; *komu niet rady*, *tomu niet pomoci*; *už ho niet (= zmizol)*; *rečiam niet konca-kraja (= neprestávajú)*; *čo tam po reči, keď niet v nej veci*; *niet čo rozmýšľať*; *niet o čom debatovať*.

O absolútny zápor ide aj vtedy, keď sa popiera existencia určitého druhu niečoho. Napr.: *Niet takej pesničky, ktorá by nemala konca*. Kde *niet* tvorivej poézie, tam nemôže byť ani tvorivej kritiky. Niet podležšieho stvorenia od

zradcu. Niet horšieho vtáka nad odrodilého Slováka. Niet ťažkostí, ktoré by sa nedali zdolať. Bude mať ženu, akej v celom chotári niet.

V mnohých z uvedených príkladov možno miesto *niet* použiť *nieto*. Veľmi často býva *nieto* najmä na konci vety. Napr.: Kde nič *nieto*, tam ani smrť *neterie*. Časté je *nieto* v básnickej reči.

Výraz *nie je* sa používa tam, kde nejde o absolútny zápor, kde sa nepopiera existencia niečoho, ale sa iba o podmete konštatuje niečo záporné. Je zrejmé, že kolízia výrazov *niet* a *nie je* môže nastať len v 3. osobe jedn. čísla, a to len v strednom rode. Napr. vo vete „Táto rozprávka o Petrovi Hugáňovi nie je ani rozprávkou...“ je možný len zápor *nie je*. V takomto prípade teda nemožno pri vyjadrovaní záporu urobiť chybu. Ale aj v strednom rode je kolízia výrazov *niet* a *nie je* možná len zriedka. Napr. vo vete „Nie je pekné odo mňa, že nie som úprimný“ alebo vo výrazoch „nie je dovolené, nie je prípustné, nie je možné“ a pod. sotva by kto kedy použil zápor *niet*. Nejde tu totiž o popieranie existencie niečoho, ale o konštatovanie, že niečo nie je dobré, pekné, prípustné atď., t. j. konštatuje sa o niečom niečo záporné.

Kolízia môže nastať tam, kde sa vec, o ktorej konštatujeme niečo záporné, vyjadruje 2. pádom. Použitie 2. pádu pri zápore je totiž v našom vedomí pevne spojené s vyjadrením absolútneho záporu. A absolútny zápor sa práve vyjadruje slovom *niet*. Takto môže vetná konštrukcia viesť k chybnému použitiu záporu *niet* aj tam, kde nejde o popieranie existencie niečoho. Napr. v diskusiách o návrhoch zákonov o národných výboroch sme čítali i počuli vetu: Máme aj chyby a niet ich málo. V tejto vete je slovo *niet* použité nesprávne. Veď tu nejde o vyjadrenie absolútneho záporu, o popretie jestvovania chýb, ale práve o opak: zápornou formou sa vyjadruje myšlienka, že sú chyby a že ich nie je málo. Podobne povieme: Takých pracovníkov nie je veľa. Nie je ich ani dvadsať. — Tu všade by bolo *niet* použité nesprávne.

Zo syntaktického hľadiska hodnotíme vety s *niet* ináč ako vety s *nie je*. Výraz *niet* je vo vete (napr. *niet* pomoci) prísudkom, kým výraz *nie je* chápeme ako sponu v zápore, pričom jadrom prísudku je menný výraz alebo príslovka (napr. takých nie je veľa).

Š. Peciar

Svorník, svorka či *zvorník, zvorka*? — Pri rozoberaní novej pravopisnej poučky, že v tých slovách, v ktorých sa pociťuje zloženosť zo základu a predpony *s-* alebo *z-*, píšeme túto predponu podľa výslovnosti, nastali pochybnosti, či je správne písať *svorník* a *svorka* alebo *zvorník* a *zvorka*.

Pri slove *svorka* sa obyčajne pripomína, že súvisí so slovesom *zvierat'* práve tak ako napr. slovo *zvierka*. Túto pripomienku treba uviesť na pravú mieru. Je síce pravda, že slovo *svorka* súvisí so slovesom *zvierat'*, ale túto súvislosť si dnes už uvedomuje len veľmi málo ľudí, je už hodne oslabená.

Tvorenie slov príponou *-ka* je bežné a veľmi živé, ale len v takom slovo- tvornom type, kde sa táto prípona *-ka* pridáva k neurčitkovému kmeňu. Teda napr. *zbierať* — *zbierka*, *zložiť* — *zložka*, *zrážať* — *zrážka*, *znášať* — *znáška*, *prenášať* — *prenáška*. Slová, v ktorých sa táto prípona pridáva ku koreňu hláskove obmenenému, sú pomerne zriedkavé a dnes už sa takým spôsobom nové slová temer netvorí. Obdobná situácia je napr. pri podstatnom mene *šbor*, ktoré svojím pôvodom súvisí so slovesom *zbierať*, ale dnešným významom je od

tohto slovesa už značne vzdialené. Veď význam slova *sbor* nemôžeme vysvetliť ako „to, čo vzniklo zbieraním“, ale skôr azda ako súhrn osôb s určitou spoločnou úlohou. Z tohto príkladu vidieť, že v dnešnej slovenčine nie je pri tvorení slov živé striedanie *ie* — *o*. Táto okolnosť svedčí aj o tom, že v slovách ako *svorka*, *svorník* už nie je bezprostredná, priama súvislosť so slovesom. Z toho však treba vyvodzovať, že sa tu nedá hovoriť o zložení zo základu *vor* a predpony *s*. Preto sa v Pravidlách slovenského pravopisu správne ušľahuje podoba *svorka* a *svorník*.

Tieto dôvody možno napokon podoprieť aj slovom *svoreň*, ktoré sa v niektorých nárečiach používa v tom istom význame ako *svorník* a vyslovuje sa pritom celkom jasne *sv-*, nie *zv-*.

J. Horecký

Bábkár — babkár. — V nových Pravidlách slovenského pravopisu sa uvádza stručná poučka, že prípona *-ár, -iar* je vždy dlhá (na str. 57). Ďalej sa táto poučka spresňuje poznámkou, že pred dlhou príponou *-ár, -iar* sa v niektorých slovách kráti dlhá korenná samohláska alebo dvojhláska. Ako príklady sa uvádzajú slová utvorené jednak od sloviess (*pisár, pletár*; dodať možno *pekár, lekár*), jednak od podstatných mien (*bludár, drotár, stolár, vinár* a pod.). Osobitne treba zdôrazniť, že to sú slová už dávno známe v spisovnej slovenčine a že nové slová sa takto (s krátením koreennej slabiky) už netvoria. V nových slovách s príponou *-ár, -iar*, ktoré sa tvoria temer výlučne len od podstatných mien, toto krátenie už nenastáva. Medzi príkladmi na takéto nové tvorenie sa v Pravidlách výslovne uvádza aj slovo *bábkár*. V tomto slove nemožno skracovať korennú dĺžku aj preto, že by vzniklo slovo s úplne iným významom, slovo súvisiace s babkou. *Babkár* by bol ten, kto povedzme vyrába babky (železné ušká, do ktorých sa zapína háčik).

Kvantita slov na *-ár, -iar* sa nemení ani v odvodených podstatných menách a prídavných menách. Preto sú správne iba podoby *bábkárstvo, bábkársky, desiatkárka, desiatkársky, mliekareň, mliekárka, mliekárstvo, mliekársky*.

V súvislosti s týmito slovami treba ešte pripomenúť, že nie je správne ani prídavné meno *stávkársky* v spojení *stávkársky závod*. Je odvodené od slova *stávk* (malý stav, malé krosná), resp. od abstraktného podst. mena *stávkárstvo*. Všetky tieto slová súvisia so slovom *stávk*, patria k novým slovenským slovám, preto v nich nemožno krátiť korennú dĺžku a prirodzene ani príponu *-ár*. Správny tvar je teda *stávkársky* (závod).

J. Horecký

Miestny národný výbor v Trstenej. — Pri diskusii o písaní veľkých písmen na istom pravopisnom školení vynorila sa otázka, či možno písať veľké *M* napr. v spojení *V Trstenej som zašiel na miestny národný výbor a vybavil som tam potrebné veci*. Súdruhovia, ktorí zastávali názor, že tu treba písať veľké *M*, vychádzali pritom z poučky, že „názvy úradov, škôl a pod. píšeme vždy s veľkým začiatočným písmenom, ak ide o úradný názov (s presným udaním sídla)“.

Pri takomto výklade sa však nesprávne vysvetľuje poznámka uvedená v tejto poučke na konci v zátvorke, totiž okolnosť, že pre písanie veľkého či malého začiatočného písmena je rozhodujúce presné udanie sídla takejto inštitúcie. Je síce pravda, že aj v citovanej vete sa presne uvádza sídlo národného výboru, ale treba si povšimnúť, že toto udanie sídla v našej vete je príslovkovým určením;

nie je teda súčiastkou názvu, ale iba súčiastkou vety. Súčiastkou názvu je udanie sídla len vtedy, keď sa uvádza tesne za názvom ištitúcie, teda napr. v znení *Miestny národný výbor v Trstenej*. Inými slovami: úradný názov je ten, ktorý sa uvádza na pečiatkach. A na pečiatke by tu bolo možné len znenie *Miestny národný výbor v Trstenej*.

J. Horecký

POSUDKY, REFERÁTY, ZPRÁVY

A. V. Tekučev, OSNOVY METODIKI ORFOGRAFIJ V USLOVIJACH MESTNOGO DIALEKTA (Základy vyučovania pravopisu v podmienkach miestneho nárečia), strán 384, vyšlo za redakcie akademika Obnorského. Vydala Akadémia pedagogických vied RSFSR r. 1953.

Táto užitočná kniha dostala sa k nám na konci decembra 1953. Autor vyčerpávajúcim spôsobom rozpracúva v nej otázku rozdielneho prístupu k vyučovaniu pravopisu v rozličných nárečových podmienkach. V úvode pripomína, že je to jedna z nových otázok pre metodiku spisovného jazyka. Treba pripomenúť, že to platí aj pre našu metodiku.

Autor obrátil pozornosť na to, že škola nerealizuje v potrebnej miere plodnú myšlienku o nevyhnutnosti rozdielneho prístupu k pravopisným chybám žiakov v závislosti od príčiny ich výskytu, v závislosti od toho nárečia, nositeľom ktorého je daný žiacky kolektív.

Ukazuje, že medzi pravopisnými chybami v žiackych zošitoch je značná časť takých, ktoré možno nazvať nárečovými pravopisnými chybami (chyby vznikajúce pod vplyvom rodného nárečia žiaka), že takýchto chýb je veľa a sú rozmanité a že sa zo strany učiteľa vyžaduje osobitný metodický prístup k nim.

V niekoľkých kapitolách opisuje typické pravopisné chyby v jednotlivých nárečových oblastiach ruského jazyka a podáva rad návodov, ktoré možno výdatne použiť pri ich odstraňovaní. Autor sústredil pozornosť na *typické*, najviac zakorenené a najviac rozšírené nárečové pravopisné chyby. Do práce pojal, pokiaľ to bolo potrebné, popri čisto pravopisných chybách i chyby skôr jazykové než pravopisné v obyčajnom zmysle slova.

Najskôr vymedzil úlohy a význam spisovného jazyka a nárečí na súčasnom stupni ich rozvoja a ich vzájomné vzťahy. Pre úspešné vyučovanie pravopisu učiteľ potrebuje — okrem solidných poznatkov z pedagogiky, psychológie a metodiky — vyzbrojiť sa základnými poznatkami z jazykovedy, a to pre tento prípad z jej disciplín dialektológie a ortoepie. Má poznať podstatné znaky všetkých základných nárečí, nárečie svojho pôsobiska musí poznať podrobne. Potrebuje to na to, aby si mohol nárečové chyby žiakov rozdeliť, aby pri preberaní príslušnej gramatickej partie na ne nezapadol. Autor odporúča rozdeliť nárečové chyby najskôr takto:

1. chyby, ktoré sa rozchádzajú so spisovnou výslovnosťou i s pravopisom;
2. chyby, ktoré sa síce zhodujú so spisovnou výslovnosťou, ale nezhodujú sa s pravopisom (u nás napr. hriatka, mladba);
3. chyby, ktoré sa síce zhodujú s pravopisom, ale nezhodujú sa s výslovnosťou. Potom si treba rozdeliť chyby podľa druhého hľadiska na: 1. fonetické, 2. morfológické, 3. foneticko-morfologické.

Úplné zachytenie a presné klasifikovanie nárečových chýb umožňuje učiteľovi plánovitú a úspešnú prácu pri ich odstraňovaní.

V kapitole „O vzťahu učiteľa k nárečovým pravopisným chybám a ich hodnotení“

načrtol autor, aký pedagogický a psychologický postoj má tu učiteľ zachovať: odstraňovať nárečové pravopisné chyby bez všetkých psychologických otrasov (bez vysmievania a pod.) ich nositeľov.

Voči chybám, ktoré nepodliehajú kontrole ich nositeľa, treba byť trpezlivým, ale dôsledne ich opravovať, lebo často sa stáva, že učiteľ sám nepočuje v reči žiakov dialektizmy a neopravuje ich. Pri hodnotení nárečových chýb v diktátoch stavia sa autor proti stanovisku tých, ktorí počítajú dve nárečové chyby za jednu nenárečovú.

V kapitole „Spisovná výslovnosť žiaka a učiteľa ako podmienka úspešného vyučovania pravopisu“ správne sa zdôrazňuje to, čo sa pri vyučovaní pravopisu aj u nás podceňuje: správna spisovná výslovnosť. Nárečové pravopisné chyby žiakov sú zapríčinené nárečovou výslovnosťou alebo gramatickými (menej lexikálnymi) osobitnosťami nárečia žiakov. Preto, ak chceme odstrániť nárečové pravopisné chyby, treba odstrániť najskôr ich príčinu, t. j. naučiť žiakov spisovnú výslovnosť a gramatiku spisovného jazyka. Už akademik Ščerba žiadal: „Ak chceme riešiť pravopisný problém, musíme najskôr riešiť ortoepický problém.“ Pre písanie mnohých slov jediným kritériom nám je výslovnosť a iba výslovnosťou možno pravopis preveriť. Ortoepia a ortografia nestoja proti sebe, ale sú dvoma vzájomne zviazanými stránkami toho istého javu — spisovného jazyka. Vo vyšších triedach sa však čím ďalej, tým viac treba opierať aj o gramatiku (najmä o morfológiu).

Aby miestne nárečie nebolo ťažkou prekážkou pre osvojenie si spisovného jazyka, treba dosiahnuť u žiaka, aby sa v jeho hlave ostro oddeľovalo to, čo je nárečové, od toho, čo je spisovné. Cesta k tomuto cieľu je zdĺhavá. Proces prechodu žiaka k používaniu spisovného jazyka miesto nárečia, je pomalý, zložitý, rozkladá sa na etapy, ktoré čo do času i tempa u rozličných žiakov v rozličných okolnostiach prebiehajú nerovnako.

Autor delí tento proces na päť etáp:

1. Žiak zisťuje a uznáva, že svoje zážitky môže oznámiť iným rozličnými rečami, nie iba svojim rodným nárečím.

2. Druhá etapa je postupné uvedomovanie si pre žiaka nových jazykových faktov (zvukov, slov a ich skupín). Hľadanie vzťahov medzi novými jazykovými faktami a domácim nárečím: žiak sa stretá tak so vzťahom úplnej totožnosti, ako aj len čiastočnej zhody medzi nárečím a spisovným jazykom.

3. Nahromadenie faktov spisovného jazyka (z oblasti slovnej zásoby, gramatickej stavby, výslovnosti) v pamäti žiaka a ich postavenie proti odpovedajúcim im faktom nárečia.

4. Obdobie konkurovania nového so starým v hlave žiaka. Toto obdobie je nerovnaké vo všetkých štádiách priebehu: spočiatku si nové prebija cestu pomaly, postupne sa zosilňuje, až naostatok vytláčajú nové fakty staré fakty nárečia.

5. Obdobie úplného osvojenia spisovného jazyka. Fakty spisovného jazyka pokladá žiak za plný ekvivalent toho, čo bolo vytisnuté ako menej dokonalé.

Stav žiaka učiaceho sa spisovný jazyk možno označiť ako bilingvizmus istého druhu, lebo žiak používa oba „jazyky“.

V ďalších kapitolách sa podávajú návody, ako prispôsobiť a využiť osvedčené metodické postupy pri vyučovaní pravopisu v nárečových podmienkach; ako využívať tie nárečové javy, ktoré napomáhajú osvojovanie pravopisu; ako používať učebnice (štandardné gramatiky akademika Ščerbu), ktoré si, pravda, nemôžu všimnúť nárečové osobitosti jednotlivých zemepisných nárečí.

U nás na Slovensku, kde sú miestne nárečia ešte nezotreté, má táto kniha osobitnú dôležitosť. Zaplňa citeľnú medzeru, ktorú má naša metodika spisovného jazyka v tomto bode. I keď v mnohých prípadoch príklady pre slovenčinu musia byť iné (lebo ruština je iný jazyk než slovenčina), máme tu metodologicky natoľko závažnú pomôcku, že by sa mali s ňou oboznámiť všetky slovenčinárske krúžky na OPS a KPS.

Ján Oravec

SLOVENSKÉ ODBORNÉ NÁZVOSLOVIE. Ročník I (1953), číslo 1—12. Vydáva Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Hlavný redaktor dr. Ján Horecký. Ročné predplatné Kčs 20.—.

Máme pred sebou už celý prvý ročník mesačníka Slovenské odborné názvoslovie, 384 strán vyplnených teoretickými štúdiami i ukážkami slovenskej terminológie z najrozmanitejších oblastí vedy, techniky aj praktického života. V budujúcom sa socializme neprestajne zdôrazňovaná požiadavka súvislosti medzi teóriou a praxou, úzkej spolupráce medzi vedou a každodenným životom v najvyššej miere pekne sa uplatňuje v Slovenskom odbornom názvosloví. Slovenská reč, jazykovedný mesačník pre školu a prax, pri stále stúpajúcej kultúrnej úrovni našej spoločnosti nijako nemohla vystačiť so zvládnutím všetkých úloh, ktoré sa naskladujú so vzrastajúcou publicitou odbornej literatúry v slovenskom jazyku. Ukázala sa potreba špecializácie pre odborné štýly slovenského spisovného jazyka. Preto sa v Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied utvorilo už dávnejšie osobitné Terminologické oddelenie, ktoré si postupne z cyklostylovaného bulletinu vybudovalo samostatný odborný terminologický časopis.

Aké obrovské úlohy má pred sebou Terminologické oddelenie Ústavu slovenského jazyka a nakoľko všestranne sa mu ich podarilo zvládnuť, o tom najlepšie svedectvo vydáva už ukončený prvý ročník Slovenského odborného názvoslovía. Obsah ukazuje, že sa spracúva odborná terminológia aspoň zo štyridsiatich rozmanitých oblastí (napr.: analytická geometria, anatómia, botanika, ekonomika, historická architektúra, jedlá, lietadlá, maliarstvo, národohospodárska evidencia, politická ekonómia, zeme-meračstvo a i.) a z ďalších sa vypracováva rusko-slovenská terminológia, veľmi dôležitá pri odborných prekladoch.

I keď sme na prvom mieste spomenuli počet odborov, do ktorých pozitívne zasahuje jazykoveda tvorením termínov, predsa len si treba uvedomiť, že časopis Slovenské odborné názvoslovie utvoril si predovšetkým seriózne teoretické predpoklady pre zvládnutie praktických úloh. Ak si Terminologické oddelenie ÚSJ stanovilo za úlohu „ustatovať, usmerňovať a tvoriť slovenské odborné názvoslovie, študovať jeho problematiku a starať sa o štylistiku odbornej reči“ (str. 1), musí sa tento program odrážať predovšetkým na stránkach odborného časopisu. Traja pracovníci Terminologického oddelenia, dr. Ján Horecký, dr. Ferdinand Buffa a Viera Dujčíková, podelili si úlohy tak, aby podľa súčasného stavu jazykového bádania v úvodnej štúdii každého čísla aj teoreticky zdôvodnili svoju prácu. Veď nejde len o jednotlivé a náhodné termíny, ale ide o celé nomenklatúry jednotlivých odborov, a preto sa požaduje systematika nielen od každého príslušného odborníka, ale v plnej miere aj od jazykovedca, ktorý je poradcom a usmerňovateľom pri tvorení terminológie. Preto bolo treba vypracovať všeobecné teoretické zásady pre tvorenie termínov, otázku ľudových a medzinárodných prvkov v terminológii, bolo treba upozorniť na dôležitosť priesťažnosti termínov, nebolo možné nevenovať pozornosť morfológickým problémom pri tvorení terminologických pomenovaní. Autori úvodných statí si plne uvedomili, že len na základe vypracovanej teórie sa možno vyhnúť prenáhleným nesprávnym záverom, jednostrannosti a neodbornosti.

Ďalej v úvodných statiach jednotlivých čísel Slovenského odborného názvoslovía nadväzuje sa na staršie terminologické práce a slovníky a kriticky sa zhodnocujú tie, ktoré majú i dnes teoretický alebo praktický dosah. Až do akých podrobností sa oprávnené zasahuje, o tom svedčí štúdia o interpunkcii pri vzorcoch.

K úvodnej štúdii v každom čísle družia sa ukážky z jednotlivých terminológií. Nad drobnejšími prácami iniciatívnych jednotlivcov prevažujú tu terminológie spracované komisionálne, čo je tým istejšou zárukou, že nejde o nijaké ľubovoľné pokusy. Možnosť publicity týchto komisionálnych prác v časopise prístupnom najširšej verejnosti má veľké prednosti: každému sa dáva možnosť diskutovať, upravovať, dopĺňať. A komisie počítajú so spolupracou zvonku, nezasahujúc do terminológie do posledných dôsledkov autoritatívne, ale ponechávajú synonymá tam, kde úzus nie je ustálený.

Oddelenie Diskusíí má v Slovenskom odbornom názvosloví pestrejší charakter čo do výberu autorov než úvodné state, lebo tu nehovoria už len jazykovedci, ale hlavne odborníci z rozmanitých odvetví vedy a techniky, aby predložili svojim kolegom a verejnosti na pretras sporné otázky. Aj tu sa ukazuje, že sa všeobecne cítí zodpovednosť nielen za to, aby sa termíny utvorili alebo upravili, ale aby aj zodpovedali praktickým potrebám, aby sa stali celonárodným rečovým majetkom.

V oddelení Zpráv sa z hľadiska jazykového hodnotia najrozmanitejšie odborné publikácie, ale zároveň sa tu oceňuje i metodická a teoretická stránka terminologických publikácií domácich aj cudzojazyčných, aby sa ukázalo, kde a v čom sa treba terminologickej problematike najviac venovať. V tejto rubrike sa najlepšie ukazuje, ako sa pri jednotlivých publikáciách alebo v jednotlivých nakladateľstvách skutočne dbá o jazykovú stránku, alebo ako sa zas inde nevenuje jazyku publikácií ani minimálna pozornosť.

Z týchto poznámok vidieť, že časopis Slovenské odborné názvoslovie v plnej miere spĺňa svoje poslanie a že má všetky predpoklady, aby aj naďalej usmerňoval tvorivú spoluprácu medzi odborníkmi zo všetkých oblastí nášho života a medzi jazykovedcami a aby prispieval k obohateniu slovnéj zásoby spisovnej slovenčiny i k spresneniu odborných štýlov svojimi teoretickými štúdiami a praktickými pokynmi.

M. Marsinová

CELOSLOVENSKÁ PRACOVNÁ PORADA UČITEĽOV SLOVENSKÉHO JAZYKA

Povereníctvo školstva v spolupráci s Ústavom slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a so Štátnym pedagogickým ústavom zvolalo na 23. decembra lanského roku najlepších učiteľov slovenského jazyka na pracovnú poradu, ktorá mala účastníkom ukázať, ako treba zaviesť nové Pravidlá slovenského pravopisu do školskej praxe.

Ako prvý prehovoril na porade povereník školstva s. prof. Ernest Sýkora. Vo svojom úvodnom prejave zdôraznil úlohu, ktorú stavajú pred učiteľov slovenského jazyka nové Pravidlá. Hneď na začiatku povereník Sýkora zdôraznil: „Nebolo by nič nesprávnejšie, ako pochopiť túto úlohu úzko. Veď zavedenie upravených Pravidiel slovenského pravopisu je pre nás mimoriadne vhodnou príležitosťou, ktorá nám pomôže a musí pomôcť pri zvyšovaní úrovne vyučovania materinského jazyka a pri odstraňovaní mnohých závažných nedostatkov, s ktorými sa na našich školách neustále stretávame.

V ďalšej čiasťke svojho prejavu zdôraznil povereník školstva, že učitelia majú byť hlavnými propagátormi nových Pravidiel a prvými pomocníkmi pri organizovaní jazykových kurzov, ktoré organizuje Povereníctvo kultúry.

Celý prejav povereníka E. Sýkoru bol zacielený na zvyšovanie úrovne jazykovej výchovy na školách vôbec. Jazykové vyučovanie podľa slov povereníka Sýkoru nemá byť suché a jednotvárne. Žiakom treba ukazovať zdroj bohatosti a krásy slovenčiny — ľudovú slovesnosť: rozprávky, príslovia, porekadlá a piesne. Pritom treba starostlivo dbať, aby žiaci správne odlišovali spisovný jazyk od krajového nárečia.

Úlohu učiteľov slovenského jazyka, ako v závere uviedol povereník Sýkora, netreba vidieť iba v pohotovom osvojení si nových poučiek slovenského pravopisu. Od učiteľov-slovenčinárov sa požaduje oveľa viac: „Oni si majú stať do prvých radov bojovníkov za očistu spisovného jazyka, za jeho osvojenie si v najširších masách pracujúceho ľudu a tak významne podporiť a urýchliť celkový náš kultúrny rozvoj.“

O nových Pravidlách slovenského pravopisu so zreteľom na vyučovanie slovenského jazyka predniesol referát s. dr. Gejza Horák, pracovník Ústavu slovenského jazyka SAV. Podrobne odôvodnil úpravu slovenského pravopisu a ukázal, že priblíženie písanej a zvukovej (hovorenej) podoby nášho jazyka, ktoré sa úpravou uskutočňuje, bude prínosom pre všetky zložky jazykovej výchovy.

Riaditeľ Štátneho pedagogického ústavu s. Ondrej Selecký, ktorý hovoril o naj-

častejších a najzávažnejších chybách v jazykovom vyučovaní, poukázal na korene chýb v jazykovom vyučovaní, ktoré treba hľadať: 1. v nedostatočnom chápaní významu vyučovacieho jazyka ako ústredného vyučovacieho predmetu a 2. v nedostatočnom odbornom vzdelaní učiteľa. Riaditeľ s. Selecký zdôraznil, že škola musí aj z jazykovej stránky pripraviť žiaka tak, aby sa mohol stať aktívnym účastníkom rozvíjajúcej sa socialistickej kultúry u nás.

V diskusii sa ukázalo, že učitelia vítajú úpravu slovenského pravopisu a vidia v nej kladný prínos pre výchovný a vzdelávací proces. — Do diskusie prispeli tito súdruhovia: dr. Oravec, Fedorová, dr. Jóna, Holý, Laurinec, dr. Jánošík, Korec, Kapinaj, Bernáth, Hruška, Kanich, Sýkora a iní.

V závere diskusie s. Horák zdôraznil najmä dve požiadavky: starostlivé odborné štúdium a príklad vzornej reči každého učiteľa-slovenčinára. Okrem toho úloha zvýšiť jazykovú výchovu na našich školách si vyžaduje úzku spoluprácu praktikov s jazykovedcami. Prax môže priniesť veľa popudov pre vedecký výskum a naopak.

Napokon zástupca povereníka školstva s. J. Kotoč uviedol niekoľko organizačných upozornení v súvislosti so zavedením nových Pravidiel na školách od 1. februára 1954 a v súvislosti s organizovaním jazykových kurzov.

Celoslovenská pracovná porada učiteľov slovenského jazyka výrazne ukazuje, že štátna školská správa náležite hodnotí význam úpravy nášho pravopisu a že prenášanie nových pravopisných poučiek do praxe organicky zväzuje s úsilím za zvýšenie úrovne jazykovej výchovy na našich školách.*

Hk.

SLÁVNOSŤ ODOVZDANIA NOVÝCH PRAVIDIEL SLOVENSKEHO PRAVOPISU ZÁSTUPCOM PRACUJÚCICH

Pri príležitosti vyjdenia nových Pravidiel slovenského pravopisu Slovenská akadémia vied spolu s Poverenictvom kultúry a Poverenictvom školstva usporiadala slávnosť odovzdania nových Pravidiel verejnosti. Slávnosť sa konala 10. decembra 1953 večer v bratislavskom Dome osvetu za hojnej účasti všetkých vrstiev obyvateľstva. Program slávnosti pozostával z dvoch častí. V prvej časti predniesol úvodný prejav akademik Ondrej Pavlík, predseda Slovenskej akadémie vied, a po ňom predniesol referát o nových Pravidlách dr. Štefan Peciar, riaditeľ Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied.

Akademik Pavlík vo svojom prejave poukázal na ťažkú históriu nášho jazyka v minulosti a na radostné perspektívy jeho rozvoja v dnešnej situácii, keď sa v našej vlasti buduje socializmus. Úcta a láska k národnému jazyku neustále vzrastá, o čom svedčí aj neobyčajný záujem o nové Pravidlá slovenského pravopisu. Akademik Pavlík potom vyslovil poďakovanie všetkým, ktorí sa svojou prácou alebo pripomienkami a návrhmi zúčastnili na vydaní nových Pravidiel slovenského pravopisu. Osobitne vyslovil vďaka slovenským jazykovedcom, členom komisie pre záverečnú úpravu Pravidiel, ako aj pracovníkom Grafických tlačiarňí.

Dr. Štefan Peciar oboznámil prítomných s históriou vzniku prvých a druhých Pravidiel a poukázal na zhubné dôsledky nesprávneho ideologického postoja zostavovateľov prvých dvoch vydaní Pravidiel pre normovanie spisovnej slovenčiny. Prvé Pravidlá boli spracované na základe pomýlenej buržoáznej koncepcie jednotného česko-slovenského národa a jednotného československého jazyka (čo sa prejavilo v snahách umele a násilne zbližovať slovenčinu s češtinou). Druhé Pravidlá spracovali tzv. puristi, prívrženci ľudáckeho separatizmu (to sa prejavilo násilnou snahou čo najviac oddialiť slovenčinu od češtiny). V ďalšej časti svojho prejavu dr. Štefan Peciar po-

* Podrobnejšiu správu pozri v Učiteľských novinách zo 7. januára 1954, č. 1, str. 3—4.

ukázal na šťastlivé podmienky, za ktorých boli vypracované nové Pravidlá (správne teoretické hľadisko marxistickej jazykovedy v zmysle učenia J. V. Stalina, kolektívny spôsob práce na nových Pravidlách, úzka spolupráca s poprednými českými jazykovedcami pri riešení najzávažnejších problémov). V závere svojho prejavu dr. Peciar vyslovil presvedčenie, že nové Pravidlá dokumentujú začiatok novej epochy v dejinách slovenského spisovného jazyka; nové Pravidlá budú mať nesmierny význam pre ďalší rozvoj kultúry nášho jazyka.

Po týchto prejavoch nasledoval akt odovzdania Pravidiel slovenského pravopisu zástupcom pracujúcich, vzorným pracovníkom z radov robotníkov, pracovníkov JRD a štátnych majetkov, školskej mládeže, vysokoškolského študentstva, inteligencie a kultúrnych pracovníkov. Akademik Pavlík odovzdal vzorným pracovníkom ako dar nové Pravidlá slovenského pravopisu.

V druhej, umeleckej časti programu slávnosti Viliam Záborský, laureát štátnej ceny, recitoval Hviezdoslavovu báseň „Slovenčine“, Olga Borodáčová, členka Národného divadla v Bratislave, prečítala ukážku zo Štúrovho diela *Nauka reči slovenskej*, pionierka Zlata Jaká prečítala slovenskú ľudovú rozprávku. Slovenský ľudový umelecký kolektív zaspieval niekoľko slovenských ľudových piesní. V závere programu Viliam Záborský prečítal výstižné slovenské príslovia a porekadlá o reči v priliehavom literárnom spracovaní.

L. Dvonč

ZOZNAM TLAČOVÝCH CHÝB V PRAVIDLÁCH SLOVENSKEHO PRAVOPISU

I pri starostlivých korektúrach sadzby nových Pravidiel slovenského pravopisu unikli pozornosti autorov, resp. pracovníkov, ktorí pomáhali pri korektúrach, niektoré sadzačské alebo vecné chyby. Uverejňujeme tu zoznam chýb a nedopatrení, na ktoré prišli jednotlivci pri používaní Pravidiel, aby si tieto chyby mohol opraviť čo najväčší počet používateľov Pravidiel.

Str. 24, § 20: v hesle *zviešť* sa nedopatrením uvádza spojenie „zviešť obilie“ miesto *zviešť*; tento príklad treba vyčiarknuť, lebo do príslušného paragrafu nepatrí.

Str. 26, ods. d, 2. r.: m. „Nová ves“ má byť *Nová Ves*.

Str. 37, 5. r. zhora: m. „plúšť“ má byť *plušť*.

Str. 52, ods. G: za názvami *Jednota, okresné spotrebné družstvo a Všeobecné pohostinské družstvo* nemá byť skratka „n. p.“.

Str. 56, 2. r.: m. „dlaždič“ má byť *dlaždič*.

Str. 89, predposledný r. §-u 127: m. „tristosedemdesiatitisíc“ má byť *tristosedemdesiatitisíc*.

Str. 96, 1. r. posledného ods.: m. „vznikly“ má byť *vznikli*.

Str. 107, 14. r. petitu: m. „maly“ má byť *mali*.

Str. 129, 195, 218: m. „bagún“, „kapún“, „letún“ má byť *bagún, kapún, letún*.

Str. 145: m. „dateľ“ má byť *dateľ*.

Str. 150: m. „dieťatko“ má byť *dieťatko*.

Str. 197: m. „klasici“ má byť *klasici/klasikovia*.

Str. 268: m. „pohreba“ má byť *pahreba*.

Str. 287: m. „posilňovať“ má byť *posilňovať*.

Str. 317: m. „pozpočet“ má byť *rozpočet*.

Str. 381: m. „výstelka“ má byť *výstelka*.

Str. 4: Spomedzi členov Komisie pre záverečnú úpravu Pravidiel slovenského pravopisu vypadlo nedopatrením meno *univ. doc. dr. Vincenta Blanára*.

Ďalej upozorňujeme všetkých používateľov Pravidiel, že sa pri novom spôsobe tlače (na rotačke z gumových stereotypov) v časti nákladu na niektorých miestach poškodili jednotlivé litery. Niekde odpadli čiarky, dĺžne a mäkkene. Je to v slovníkovej

časti napr. v slovách *kalkukácia*, *soprán*, *spevák* (chybne „*kalkulácia*“, „*sopran*“, „*spevak*“), *učiteľ*, *uľahčovať* (chybne „*učitel*, *ulahčovať*“) a i.

Ústav slovenského jazyka prosí používateľov Pravidiel, aby si uvedené chyby opravili.

ANKETA

Novým vydaním Pravidiel slovenského pravopisu pozmenilo sa v niekoľkých slovách doterajšie písanie spoluhlásky *l*, resp. *ľ*. Podľa nových Pravidiel sa má písať: *kašeľ*, ale *kašať*, *zakašať*, *vykašať*, *vykašľávať*, *kašľavý* ap.; *chrcheľ*, *chrchlavý*, ale *chrchlať*, *chrchloš* ap.; *sysel*, mn. č. *sysle* (nie *sysel*, *sysly*); *zaklať*, *zakolú*, ale *zakoľ*, *zakáľať*, *zakáľací*, *zakáľačka*; *melú*, ale *meľ*, *vymieľať*, *premieľať*, *omáľať*; *postlať*, *postelú*, *postieľať*, ale *posteľ*, *posteľte*; *poslať*, *pošlú*, *posieľať*, *zasieľať*.

Podľa pripomienok, ktoré dosiaľ došli do Ústavu slovenského jazyka, možno usudzovať, že sa riešenie Pravidiel v tomto bode nestretá so všeobecným súhlasom. V snahe zistiť dnešný stav na celom území nášho národného jazyka, redakcia Slovenskej reči prosí čitateľov o zaslanie odpovedí na túto anketu.

V odpovedi na anketu treba uviesť tieto údaje: 1. miesto, okres, kraj, 2. ako sa v príslušnej obci (okrese, kraji) vyslovujú uvedené slová a ich tvary, 3. aké riešenie sa navrhuje pre spisovný jazyk, 4. meno, zamestnanie a vek zasielateľa.

Odpoveď možno zaslať i nevyplatene na adresu redakcie Slovenskej reči, Ústav slovenského jazyka, Bratislava, Klemensova 27. Z krajov, v ktorých sa mákké *ľ* vôbec nevyslovuje, odpovede nezasielajte!

SLOVENSKÁ REČ

časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XIX., 1954, číslo 1—2

Vydalo v Bratislave roku 1954

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar

Tajomník redakcie dr. Ladislav Dvonč

Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin

Výmer PIO 18163/50-II/3

Cena Kčs 3.40
